ՄԱԳՆԻՍԱԿԱՆ ՔՈՒՆ

(HYPNOTISME)

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱԼ

Ի

Հ. ՍՏԵՓԱՆՈՍ Վ. ՍԱՐԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

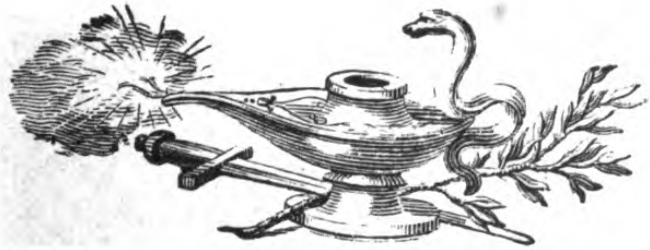

ՎԵՆԵՏԻԿ – Ս. ՂԱԶԱՐ

1899

ՑԱՆԿ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ 5

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Մագնիսութեամբ քնացընելու կերպերն. 11

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա. Կա՞յ արդեօք քնացընելու այս կերպերուն մէջ հաստատակաց տարր մը՝ որուն վերածուին միւս բոլոր կերպերն։ — Բ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնացընել։ — Գ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնանալ մագնիսութեամբ . . 41

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Կարելի՞ է մագնիսական քնոյ ենթարկել զոք հակառակ իրեն կամաց . . 90

Դիտողութիւն 112

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ հակառակորդք և անոնց փաստերն 116

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և անոնց փաստերն 132

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և անոնց փաստերն։ 150

ՎԵՐՋԱԲԱՆ 164

DR. K.M. KHANTAMOUR
ARMENIAN COLLECTION

University of California Library, Los Angeles

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

DR. K. M. KHANTAMOUR'S
Private Library
FOUNDED 1935
Fresno, Calif.

ՄԱԳՆԻՍԱԿԱՆ ՔՈՒՆ

PF 1161

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Աւասիկ կու գայ, կը գրէ Ալփերտ Մօլ զերմանացի հռչակաւոր մագնիսացուցիչն, վեշտասանամեայ պատանի մը՝ որ կը խնդրէ զինքը քնացընել։ Նա շատ անգամ մագնիսական քնոյ ենթարկուած է։ Անմիջապէս, առանց ինչ նախապատրաստութեան, կը հրամայեմ որ աչքերը սեւեռէ իմ վրաս։ Եւ հազիւ թէ մի քանի վայրկեան ինձ կը նայի, ձեռքէն բռնելով մի քանի քայլ կ'առնում։ Ապա կը թողում, բայց աչքերը միշտ սեւեռած կը մնան վրաս։ Այն ատեն կը վերցընեմ աջ ձեռքս. նա եւս իւր աջը կը բարձրացընէ։ Ձախս կը բարձրացընեմ, նա եւս նոյնը կ'ընէ։ Պատանին կը քնանայ»։

Երեւոյթ մը, դէպք մը, որ ներկայ դարուս յուզիչ և շփոթիչ խնդրոց առաջիններէն կրնայ համարուիլ, և է Մագնիսական քուն, որ մարդկային միտքը ցարդ յոգնեցուց՝ անհնարին սաստկութեամբ ազդելով

անհատից վրայ ։ Վասն զի ամեն տեղ սակաւ կամ շատ կը խօսուի այս անլուծանելի կնճռոյն վրայ, յարուեստանոցս, ի հանդիսական տեղիս, իմաստուն կաճառաց, վարժարանաց մէջ. և նոյն իսկ սրբազան բեմերուն վրայէն Աստուծոյ պաշտօնէայն մերթ ընդ մերթ յուզեալ և տարտամ մնաց լոյս չնորհելու համար կը ստիպուի նոյն նիւթին վրայ խօսիլ ։ Ժողովրդականն ու գիտնականը, քաղաքագէտն ու օրէնսդիրն, բժիշկ և քահանայ հաւասարապէս այս ծանր խնդրով կը զբաղին ։ Եւ նոյն իսկ շատ անգամ քաղաքական իշխանութիւնք պարտք համարեցան և կամ յայլոց մղուեցան մտնելու՝ այս խորհրդաւոր երեւոյթներու մասին եղած հակաճառութեանց և մաքառմանց մէջ ։

Արդ երբ ամենայն ոք Մագնիսական քնոյ վրայ կը զբաղի, անշուշտ ամէնքն ալ կը միաձայնին անոր ունեցած ազդեցութեան և ինչ ըլլալուն նկատմամբ. վասն զի ոչ ոք կրնայ ժխտել այն գործերը՝ որք յաճախ մարդկան խուռն ամբոխին առջեւ կատարուեցան ։ Գիտնականաց ոմանք զայդ համարեցան դարուս ամենէն փառաւոր՝ և մարդկութեան բարերար գիւտերէն մին. և ըստ իրենց կարծեաց, այս գիւտն սքանչելի կեր-

պով պիտի յեղափոխէ զիմաստասիրութիւն, զգրականութիւն, զկրթութիւն, զբժշկութիւն, զիրաւագիտութիւն, միով բանիւ, բովանդակ մեր մտաւոր ու նիւթական կեանքը. և սուղ ժամանակէն քաղաքականութեան և յառաջադէմ զարգացման գլխաւոր գործիչներէն մին պիտի ըլլայ, և թերևս առաջինն իսկ։ — Իսկ ըստ այլոց, Մագնիսական քունը յինքեան նոր բան չէ. և թէ այդ չէ բարիք մը, այլ մանաւանդ թէ պատուհաս. իսկապէս անբարոյական և վնասակար, և թէ բնական զօրութեանց արդիւնք չէ, այլ չար ոգւոց։

Այս երկու կարծեաց իւրաքանչիւրն ունի բազմաթիւ ջերմ պաշտպաններ, որք թէ՛ գիտութեամբ, թէ՛ հանճարով և թէ՛ իրենց առանձնայատկութեամբն պատկառելիք են. որպիսիք են բժիշկք, բնախօսք, իմաստասէրք, աստուածաբանք, քահանայք, և նոյն իսկ եպիսկոպոսունք։ — Եւ այդ կրկին կարծեաց մէջտեղ մտայոյզ ամբոխ մը կայ տատամսեալ վիճակի մէջ թէ ո՛ր կողմը հակի, և որ ապշած մնացած է եթէ՛ պատմուած երեւոյթներուն և եթէ՛ անոնց տրուած իրարու հակառակ մեկնութեանց վրայ։

Մագնիսական քնոյ և անոր ապշեցուցիչ արգասեաց վրայ ի՞նչ դատաստան

ընելու ենք. — Արդեօք զմեզ խաբուած հա-մարելու ենք, և միթէ յայսմ ամենայնի միայն խաբէութի՞ւն կայ և պատրանք։ Եւ կամ արդեօք հաստատուն և հաւաստի ի-րողութի՞ւնք են, — և եթէ ստոյգ են և ճըշ-մարիտ, ուստի՞ առաջ կու գան։ Օրինաւո՞ր է, օգտակա՞ր է ինքզինքը մագնիսացընել տալն, և միթէ անվտանգ կերպով կրնա՞յ որ ինքզինքը մագնիսացընել։ Արդեօք մագնի-սացուցիչք՝ սքանչելագո՞րծ են, և կամ սքան-չելագործք հին դարուց չէի՞ն մագնիսացընողք։ Ներկայ ժամանակիս մէջ ամեն կողմէն այս-պիսի և այլ նմանօրինակ հարցումներ ար-ձագանգ կու տան, և այնչափ աւելի սաստ-կագոյն կերպով ո՛րչափ հոգւոյ և մարմնոյ վերաբերեալ ամենածանր խնդիրներ կը յու-զուին միակ առաջիկայ խնդրոյս յուզմամբը։ Բայց շատ զգուշալի է իրարու խառնել զա-նազան իրարմէ տարբեր երեւոյթները, որոնք առանձին առանձին խորին քննութեան կա-րօտ են. վասն զի ա՛յլ է սովորական Քնա-շրջութիւն (որ տեսակ՝ մը հիւանդութեան կրնայ համարուիլ), և ա՛յլ Մագնիսական քուն, ա՛յլ Պայծառ տեսութիւն և ա՛յլ Հո-գետեսութիւն, որոնք դարուս վերջին մասին մէջ տգիտաց խիստ հանապազօրեայ հակաձա-

ռութեանց նիւթ եղած են, բայց դժբաղդաբար յաճախ ասոնց և ոչ մին լաւ ըմբռնած է այդ ժանր խնդիրները, և յաջ ու ձախ յախուռն վճիռներ որոտացեր են առանց կշռելու նիւթին ժանրութիւնը։ — Առաջիկայ մատեանով, որ իւր տեսակին մէջ գուցէ առաջինն պիտի ըլլայ յազգիս, պիտի ջանանք ըստ կարի լոյս սփռել այս մթին խնդրոյս վրայ, և ասոր ընդունելութիւնն պիտի խըրախուսէ զմեզ դարուս ա՛յլ դժուարակնճիռ և հետաքրքրաշարժ խնդրոց վրայ ևս գրելու և զանոնք ազգային ուսումնասիրաց մատչելի ընելու։

ՄԱԳՆԻՍԱԿԱՆ ՔՈՒՆ

(HYPNOTISME)

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱԳՆԻՍՈՒԹԵԱՄԲ ՔՆԱՑՆԵԼՈՒ ԿԵՐՊԵՐՆ.

ՄԱԳՆԻՍԱԿԱՆ ՔՆՈՅ *բուն իսկ էութիւնը կ՚ուզենք ճանչնալ. բայց արդեօք պիտի յաջողի՞նք, և այն՝ ի՞նչ կերպով։ Իւրաքանչիւր ոք գիտէ՝ թէ ներկայ վիճակիս մէջ մարդս չի կրնար ճանչնալ ուղղակի ո՛ր և է իրի բնութիւնը և գոյացութիւնը։ Վասն զի մարդկային միտքն ոչինչ նուազ քան աչքն՝ կարող չէ մտաւոր տեսութեամբ ըմբռնել դոյզն կարծուած իսկ իրաց ամբողջական էութիւնը՝ որ տեսակաբար որոշուած ըլլայ։ Արդ ուրեմն ինչ որ ուղղակի չենք կրնար ճանչնալ, անուղղակի կ՚ըմբռնենք զայն։*

Այս կրկին սկզբունքը կը հաստատեն և կը հաստատեն նախ՝ իւրաքանչիւր մարդոյ փորձն, և երկրորդ՝ ամենայն իմաստնոց վարդապետութիւնն։ Եւ այս կրկին սկզբանց վըրայ հիմնեալ կը հաստատենք նախ՝ որ հարկ է համեմատութիւն մ՚ըլլայ ի մէջ այն ազդակաց որոնք իր մը յառաջ կը բերեն՝ և այդ յառաջ եկած իրին. դարձեալ՝ թէ իրի մը յատկութիւնք են ցոլմունք նոյն իրին ուսկից կը ծագին, և մարդս՝ իրաց էութիւնը քննելու համար նախ կը քննէ անոնց յատկութիւնները և գործողութիւնները, և մեր միտքն այս եղանակաւ կը հասնի ի ծանօթութիւն նոյն իրաց էութեան. զոր օրինակ ծառի մը տեսակը կը ճանչնանք իրեն պտուղներէն, և գետոյ վրայ գաղափար մը կը կազմենք անոր աղբերաց ձեռքով։ Բովանդակ իմաստասիրական գիտութիւնն այս սկզբան վրայ հիմնեալ է, զոր ոմանք ի նոր իմաստակաց կ՚ուզեն քանդել երկու երեք խօսք յօդս արձակելով՝ առանց իրենց հակառակորդաց փաստերը ի մէջ բերելու և հերքելու, և կը կարծեն թէ յաղթութիւնը ձեռք բերին. ինչպէս ազգային տարմէնականութեան ջերմ պաշտպաններէն միոյն գրուածոց մէջ կը տեսնուի։ Եւ այս է տգէտ ռամկին աչքին

փոշի նետել՝ որպէս զի ճշմարտութեան լոյսը չկարենայ նշմարել. սակայն յուսալով՝ որ այդ կարևոր կէտին վրայ յարմար առթիւ զբաղինք՝ կը դառնանք մեր նիւթին։

Մագնիսական քնոյ էութիւնը ըմբռնելու համար երկու հետևեալքն կարևոր են. Ա. Ի՞նչ պայմաններով և ինչպիսի՞ ազդեցութեանց ներքոյ առաջ կու գայ մագնիսական քունը. — Բ. Ինչպիսի՞ երևոյթներ առաջ կը բերէ։ Այս երկու կարևոր կէտերուն առաջինը կը պարզենք բացատրելով՝ թէ ի՞նչպէս մագնիսական քունը առաջ կու գայ։

Ա

Մագնիսական քունն շատ թարի մարդկանց կասկածելի եղաւ՝ քուն իսկ զայն առաջ բերելու համար գործադրուած միջոցներուն պատճառաւ. և մագնիսութեան հակառակորդք այս գործադրուած միջոցաց անտեղութիւնէն փաստ մը կը հանեն հակառակ մագնիսական քնոյ։ Մենք այս փաստը ընդլայնելով մէջ պիտի բերենք. սակայն որպէս զի այդ լաւ կերպով պարզուի՝ հարկ է առանձին մտադրութեամբ նախ պարզենք հոս մագնիսութեամբ քնացընելու զանազան ե-

ղանակները՝ որք շատ տեսակ են, և զորս նոյն ինքն մագնիսացընողը յաջորդ կերպով կը պատմեն։

Մեր վերոյեղեալ յառաջաբանին մէջ մագնիսական քնոյ ենթարկուած պատանին քնացաւ[1]. և այդ քնացընելու կերպն գրեթէ նոյն է վերջին ժամանակները գործածուած կերպին հետ, զոր Պէստ այսպէս կը նկարագրէ. «Մագնիսական քնոյ ենթարկելի անձին դիմաց կը նստիս, և կը յանձնես իրեն որ ըստ կարելւոյն սեւեռէ աչքը քու վրադ և նայի քեզի, և դու ալ անընդհատ անոր աչաց կը նայիս։ Նախ անոր սրտէն մի քանի խոր հառաչանք յառաջ կու գան, և ապա արտեւանունքը կը բացուին և կը գոցուին յաջորդաբար, և արցունքով կը լեցուին, և շատ անգամ աչքերն խաղալէն յետոյ, վերջապէս կը փակուին[2]»։

Բայց ամէն մարդ վերոյիշեալ պատանւոյն պէս դիւրաւ չի քնանար, և քնացընողին համար ալ մեծ նեղութիւն է իւր աչքերը անընդհատ սեւեռելն իւր դիմացը կեցող ենթակային աչացը վրայ։ Հետեւաբար՝ ջանա-

1. Albert Moll, *Der Hypnotismus*, Բ, տպ. էջ 16. Փորձ Գ։

2. Dr. Cullère, *Magnetisme et hypnotisme*, էջ 101։

ցին շատերն գտնել ուրիշ դիւրագոյն կերպ մը՝ մագնիսական քնոյ ենթարկելի անձին աչաց վրայ ազդելու համար ։ Եւ յիրաւի գտնուեցան, հնարուեցան այլ կերպեր և միջոցներ ։

«Քսանամեայ երիտասարդ մը պիտի քնացընէի, կ'ըսէ նոյն Մօլ ։ Կը նստեցընեմ զինքը աթոռոյ մը վրայ, և ձեռացը մէջ կը դնեմ ապակեայ կոճակ մը՝ զոր աչացը դիմաց պիտի բռնէ և անոր վրայ պիտի սեւեռէ իւր աչքը ։ Երեք վայրկեան ետքը արտեւանունքը կը փակուին. և կը տեսնեմ որ ի զուր կը ջանայ բանալ իւր աչուըները. միևնոյն ատեն ապակեայ կոճակը բռնող ձեռքը կը խոնարհի և ծնկացը վրայ կ'իյնայ[1] » ։ Երիտասարդը քնացեր է ։

Դեռ պարզագոյն միջոց կայ, ինչպէս որ կը վկայէ ականատես վկայն Քոքոննիէ, որոյ *Hypnotisme franc* մատեանը մեր աչաց առջև ունինք և որուն ըստ կարի պիտի հետևինք ։ Արդ սա կը գրէ՝ թէ մագնիսացուցիչ բժիշկ մը փոխանակ փայլուն կոճակը քնացող ենթակային ձեռքը տալու, ճիշտ քթին արմատին վրայ կը հաստատէ զայն՝

1. Վերոյիշեալ մատեան. էջ 15. Փորձ Ա ։

գրեթէ աչացը մէջ։ Այս կերպիս մէջ բնաւ նեղութիւն չկայ թէ՛ ենթակային և թէ մագնիսացընողին համար։ Այս կերպը կը գործադրեն ի Փարիզ SALPÊTRIÈRE հիւանդանոցին մէջ[1]։

Իսկ ի հիւանդանոցին CHARITÉ, Լիւի լաւագոյն միջոց կը գործածէ, այսինքն, ճայեղի արտոշտիկ[2] կոչուածը։ «Մտածելով այս շարժական հայելիներուն դիւթիչ և ազդող զօրութիւնը՝ երբոր արևուն ճառագայթները զարնեն անոնց վրայ, որով արտոյտները յինքեանս կը ձգեն, ինքնիրենս հարցուցի, կը գրէ Լիւի, թէ արդեօք նմանութեամբ մը՝ նոյն հայելիք չե՞ն կրնար մարդուս վրայ ևս, գոնէ ջղային անձանց՝ որոնք նախապէս տրամադրեալ են, նոյնպիսի ազդեցութիւններ ընել, որով մեքենաբար իյնան

1. Cullère. էջ 103։

2. Հայեղի արտոշտիկ (Miroir à alouette) ըսուածը սակաւածանօթ ըլլալուն համար՝ անշուշտ մեր ընթերցողք յօժարութեամբ կը կարդան Տօքթոր Ֆօվոյ տը Քուրմէլի հետևեալ նկարագիրը. «Անկիւնաւոր երեսներով ինքնաշարժ հայելիք են, որոնք կազմուած են հատուածակողմն փայտի կտորներով՝ որոց մէջ ագուցուած են հայելւոյ կտորք, սովորաբար կրկնակք են և խաչաձևք։ Որսորդք կը գործ-

մագնիսական քնոյ մէջ»․ փորձը յաջող ելք ունեցաւ ըստ իրեն փափաքանաց[1]։

Լիւի յառաջ կը վարէ խօսքը․ «Երբոր մագնիսական քնոյ ենթարկելի անձը այս վերոյիշեալ ինքնաշարժ գործւոյն դիմաց կը կանգնի, արդէն այդ գործին լաւ կերպով կ'անդրադարձնէ լոյսը, ապա կ'ըսեմ նոյն անձին՝ սեւեռած նայիլ դէպ ի հայելին, և ընդհանրապէս հինգ վեց վայրկեան յետոյ, երբեմն վայրկենի մէջ ալ՝ կը տեսնենք որ աչքերը փակեր ու քնացեր է[2]»։

Այս հայելւոյն առաւելութեանց մին ևս այս է ըստ Լիւիի․ «Կրնանք նոյն գործւոյն չորս կողմը կեցընել երեք կամ չորս անձինք և միանգամայն քնացընել զիրենք․ և այս օգտակար կէտ մ'է մագնիսական քնոյ քննութեան համար, որովհետև միանգամայն

անձեն զայդ արտոյտ բռնելու համար, վասն զի անոր վրայ արեգական ճառագայթները կ'անդրադառնան ամէն կողմէ և դէպ հորիզո֊նին ամէն կէտերը»․ *L'hypnotisme.* էջ 52։ — Տես և Բառգ․ արուեստից և գիտութեանց, և այլն․ Հ․ Ման․ Վ․ Քաջունի․ էջ 95․ տպ․ 1892․ Վենետիկ։

1․ Dr. Luys, *Les émotions dans l'état d'hypnotisme.* էջ 73։

2․ Նոյն մատեան։

բազմաթիւ անձանց վրայ նոյն երեւոյթները կը դիտենք[1] »։

Երբեմն ալ փոխանակ երկար և մեղմ կերպով ազդելու ենթակային աչաց վրայ, սաստիկ և յանկարծական ազդեցութեամբ ևս կրնայ յառաջ բերուիլ մագնիսական քունը։ «Քաջածանօթ է գիտնոց, կ'ըսէ Տոքդ. Պօղոս Մարէն, որ երբեմն փայլակն ինքնեակ ուղղագարութիւն (cataleipsie) յառաջ կը բերէ ոմանց վրայ։ Արդ նոյնը կրնանք կատարել արուեստական կերպով ալ, այսինքն, անձի մը երեսին վրայ ելեկտրական լուսոյ յանկարծական ճառագայթ արձակելով, և կամ գործածելով մագնիսի լապտերը՝ որով կրնանք մագնիսի լուսոյն սաստիկ ճառագայթները արձակել և ուղղել դէպ ի մեր ուզած կողմն[2] »։

Այսու ամենայնիւ հարկաւոր չէ՝ որ պայծառ և լուսաւոր ըլլայ այն առարկան՝ որոյ վրայ ենթական իւր աչքը պիտի սեւեռէ, վասն զի բաւական է որ նա այս ինչ կէտին վըրայ կեդրոնացընէ իւր աչաց զօրութիւնը. զոր օրինակ, կրնանք քնացընել մէկը պարզ

1. Նոյն. էջ 74։
2. *L'hypnotisme théorique et pratique*. էջ 75։ — Charcot, *Oeuvres complètes*. Հտ. Թ. էջ 254։

մագնիսացուցչին մատին ծայրը նայել տալով։ Տօքդ. Պուշիւ կը պատմէ՝ որ փոքրիկ աղջըկան վրայ մագնիսական քնոյ ամէն երևոյթներն կը տեսնուէին անթերի կերպով՝ երբ նա զգեստին կոճակները կ'անցընէր օղերուն մէջ. վասն զի այս գործողութեան համար կը հարկադրուէր իւր նայուածքը և ուշադրութիւնը կեդրոնացընել միևնոյն կէտի վրայ։ Միով բանիւ, յաճախ հիւանդք ոմանք ուղղագարութեան մէջ ինկեր են մի քանի վայրկեան հայելւոյ մէջ նայելով։

Ցարդ ըսածնէս յայտնի է՝ որ մագնիսացընելու բազմաթիւ միջոցներ ու կերպեր կան պարզապէս աչաց վրայ ազդեցութիւն ընելով։ Սակայն հաւասարապէս մագնիսական քունը առաջ կու գայ ականջաց և այլ զգայարանաց վրայ ևս ազդելով ու ներգործելով, զոր յաջորդաբար պիտի պարզենք։

Մեղմ և միակերպ ազդեցութիւն մը լսելեաց վրայ՝ եթէ ըստ բաւականի երկայն տևէ, դիւրաւ մագնիսական քուն յառաջ կը բերէ։ Ի Գերմանիա՝ Հայտէնհայն կը գործադրէ զայդ յօժարակամ. — Օր մը երեք ուսանողք կը խնդրեն որ զիրենք քնացընէ, նա կը զիջանի անոնց աղաչանաց, և կը

նստեցընէ զիրենք սեղանի մը շուրջը, որոյ մէջտեղ կը դնէ իր ժամացոյցը, և կը յանձնէ որ հանդարտօրէն մտիկ ընեն անոր զարնուածքը. Հազիւ հինգ վայրկեան կ'անցնի, և ահա երեքն ալ քնացեր էին։

Փիդրը, Պորտոյի բժշկութեան ուսումնարանին ուսուցիչ և գահերէց, նմանօրինակ փորձ մը կը ներկայացընէ մեզի Սուրբ Անդրէաս հիւանդանոցին սրահներէն միոյն մէջ.

«Յովհաննա աթոռի մը վրայ կը նստի, և ականջին մօտ կը դնեմ ժամացոյցս, խընդրելով իրմէ որ ուշադրութեամբ մտիկ ընէ անոր զարկը։ Տասն երկվայրկեան ետքը երկայն շունչ մը կ'առնու, և կը քնանայ. վասն զի իրեն անդամոց տրուած դիրքը կը պահէ, իսկ աչքն՝ լայնաբար բաց են։ Սպասենք մի քանի երկվայրկեան ևս. կը խոնարհին արտևանունքը, իսկ անդամներն կը մնան իրենց տրուած դրից մէջ։ Բայց ժամացոյցը թող վայրկեան մ'ևս կենայ. նայինք վերջապէս ինչ կ'ըլլայ։ Յանկարծ բոլոր անդամներն կը թուլնան, հիւանդն ինքն իրեն վրայ կը ծռի, աթոռէն կը սահի, և անկենդան նիւթոյ պէս կ'իյնայ յատակի վրայ[1]»։

1. *Leçons cliniques sur l'hystérie et l'hypnotisme*. Հտ. Բ. էջ 88։

Եթէ՛ սաստիկ և յանկարծական ըլլայ զգայարանաց գրգռումը և եթէ՛ անընդհատ և մեղմ, ջղային քունն յառաջ կու գայ. զոր օրինակ, յանկարծական սաստիկ ձայն երաժշտական գործւոյ մը անմիջապէս ուղղագարութեան մէջ կը ձգէ հիւանդը [1] ։ Պուռնըվիլի և Ռէնեարի հիւանդին պատմութիւնը ծանօթ է։ Սա ծնծղայ մը կը զարնէր. և ահա այդ յանկարծ ձեռքէն կը սահի կ'իյնայ, և ինքն ալ անզգայ կ'ըլլայ։ Իսկ վերոյիշեալ բժիշկներն անոր ձայնը և շարժումը չլսելով կու գան փնտռելու զինքը և կը գտնեն անշարժ և քնոյ մէջ։ — Ծանօթ է և զուարճալի ուրիշ հիւանդի մը դէպքն ալ. Salpêtrière հիւանդանոցին մէջ կը կասկածուէր՝ որ այդ հիւանդը Ռիշէրի քիմիատունէն լուսանկարներ կը գողնար. իսկ նա զայրացմամբ կը պաշտպանէր ինքզինքը։ Առաւօտ մը բժիշկը կու գայ ուրիշ հիւանդաց վրայ փորձեր ընելու, և կը տեսնէ գողին ձեռքը լուսանկարներուն դարանին մէջ. կը մօտենայ, իսկ հիւանդը անշարժ կը կենայ։ Կը քննէ և կ'իմանայ՝ որ մերձաւոր սրահին մէջ ծնծղայի ձայնէն ազդուելով անզգայութեան մէջ ինկեր է՝ մինչդեռ գողութիւն կ'ընէր։

1. Charcot. վերոյիշեալ մատեան. էջ 304 ։

Այդ փորձերն ու օրինակներն կը հաստատեն՝ թէ աչաց և ականջաց ձեռքով կարելի է մագնիսական քուն առաջ բերել, պիտի տեսնենք որ շօշափելեօք ևս հաւասարապէս կրնանք մագնիսացընել։

Մորթի թեթև և յաճախակի գրգռումն՝ կրնայ ըլլալ պարզապէս քերելով մորթը, աչքին գնդակները մեղմով ճզմելով կամ ականջաց վրան սեղմելով, ելեկտրական փոքրիկ հոսանք մ՚անցընելով, մագնիտ գործածելով։ Եւ եթէ մորթը գրգռուի, շատ անձանց վրայ մագնիսական քուն կու գայ։

Տր. Ժօն կը պատմէ՝ որ շատ անգամ և շատ միջոցներով փորձեր է քնացընել մարդ մը, բայց ամենևին չէ յաջողած. սակայն զանկին որոշեալ կէտ մը շփելով՝ մի քանի վայրկեան ետքը անզգայացեր է[1]։ Նոյն բժիշկը թերևս այս մարդուն վրայ հանդիպեր է քնածին գօտի ըսուածին։ — Եւ ոմանց այս առանձնայատկութիւնը կը յորդորէ զմեզ խօսելու նոր գիւտի, կամ լաւ ևս, նոր յոյժ հետաքրքրական դրութեան վրայ՝ զոր վե-

1. *Compte rendu du premier Congrès de l'hypnotisme.* Paris, 1890. էջ 192։

րոյիշեալ քնածին գօտիք կոչուածի մասին հաստատեցին ոմանք ի գիտնոց։

Շարքոյ, Ռիշէր և Տիւմօնփալլիէ այդ տեսակ գօտիները արդէն իսկ նշանակած էին. բայց Փիդրը առանձին խնամքով և գրութեամբ ուսումնասիրեց այս կարեւոր խընդիրը՝ իրեն *L'hystérie et l'hypnotisme* երկասիրութեան մէջ, ուսկից քաղելով պիտի բացատրենք այս նոր գրութիւնը՝ հեղինակին տուած բացատրութենէն կարեւոր հատուածներ հանելով։

Ըստ Փիդրը ուսուցչին, «Քնածին գօտիք կը կոչուին և են մարմնոյն այն սահմանափակ մասերն՝ որոց ճնշմանէն յառաջ կու գայ վայրկենի մէջ մագնիսական քունն, դարձեալ՝ կընանք անոնց․ միջոցաւ զանազան կերպարանքներ տալ այդ արուեստական քնոյ, և վերջապէս՝ կանխաւ քնացողք կ'արթննան յանկարծ անոնց ճնշմամբ [1] »։

Այս սահմանիս երկու կէտերն էական են, այսինքն, նախ՝ թէ քնածին գօտիներուն չափաւոր ճնշմամբ առաջ կու գայ վայրկենի

1․ Հտ․ Բ․ էջ 98։

մէջ մագնիսական քունն. երկրորդ՝ նոյն գօտիներուն ճնշմամբը այլեայլ կերպարանք կրնայ տրուիլ նոյն մագնիսական քնոյ։ Վասն զի քնածին գօտիներուն կանխաւ քնացողները արթնցընելու յատկութիւն ընծայելով, ինչպէս կը տեսնենք վերոյիշեալ սահմանին մէջ, յայտնապէս քնածին գօտիները կը շփոթենք քնահալած գօտիներու հետ՝ որոց գոյութիւնը նոյն ինքն Փիդրը արդէն իսկ կ'ընդունի։

Քնածին գօտիներու կրնանք հանդիպիլ մարմնոյ գրեթէ ամէն մասանց, և նոյն իսկ գլխոյ և իւրաքանչիւր անդամոց ու իրանաց վրայ. սակայն անոնց թիւը կը տարբերի անձէ անձ։ Վասն զի ոմանց վրայ չորս կամ հինգ հատ են, այլոց վրայ՝ բազմաթիւ, այսինքն քսան, երեսուն, յիսուն և աւելի։ Իսկ ուղղագարաց մէջ, որք դիւրաւ կը մագնիսանան, երբեմն բոլորովին կը պակսին։

Քնածին գօտիները ծածկող մորթն արտաքուստ ամենևին մասնաւոր նշան մը չունի՝ որ բժշկին ուշադրութիւնը կարենայ գրաւել։ Այդ մորթին գոյնը, ջերմութիւնը նոյն է մերձաւոր մասանց հետ, և սովորաբար սննդական այլայլութեանց կեդրոն չէ։ Արդ քնածին գօտիները գտնելու համար հարկ է ու-

շայրութեամբ զննել մարմնոյ զանազան կէտերը։ Եւ հաւանօրէն արտաքին արտայայտիչ նշանաց պակասութեան պատճառաւ ցարդ անծանօթ մնացեր են քնածին զօտիք՝ նոյն իսկ զննողաց, որք իրենք զիրենք տուեր են ուղղապարութեան և ուղղագարաց վրայ խեսնուած մագնիսական երևոյթներու գիտական քննութեան։

Յաճախ, ոչ միշտ, այս զօտիք մարմնոյ երկու կողմանց վրայ ձգուած են համաչափ կերպով։ Կէս անզգայ հիւանդաց՝ անզգայ կողմն միանգամայն և իրենց սովորական ըզգայնութեան մէջ մնացող մասանց վրայ են։ Իրենց տարածութիւնն սովորաբար շատ ընդարձակ չէ։ Շատ դէպքերու մէջ հաստատուած է անոնց չափն՝ իբրև մէկէն մինչև չորս կամ հինգ հարիւրորդամեդր տրամագծով։ Երբեմն, սակայն հազիւ երբեք, իրենց մակերևոյթն լայնագոյն է, և կարելի է երկու կամ երեք տասնորդամեդր քառակուսի համարել։

Ուրեմն ստոյգ է՝ թէ կան վերոյիշեալ զօտիք և որոնք դիտողութեան արժանի առանձնայատկութիւններ ունին։ Արդ Փիդրըյի հետևեալ նկարագիրը կարդանք՝ իմանալու համար թէ ի՛նչպէս պէտք է այդ զօտիներուն քնացուցիչ զօրութիւնը գործածել։

«Յանկարծական ճնշումն յաճախ ազդողագոյն միջոց մ'է քնածին գօտիները գրգռելու համար։ Դարձեալ, շատ անգամ այդ գօտիները ծածկող մորթին հարեւանցի գրգռումն զանոնք եւ կը գրգռէ։ Եթէ նոյն մորթը թեթեւ կերպով քերենք օտար կակուղ կամ կարծր մարմնով մը, զոր օրինակ, ջրաներկի վրձինով կամ գալարուած թղթոյ կտորով, կամ եթէ անոր վրայ պարզապէս փչենք, կամ քանի մը կաթիլ տաք կամ պաղ ջուր կաթեցընենք, կամ ջերմ մարմնոյ մը ջերմացուցիչ ճառագայթները նոյն մորթոյ վրայ դարձընենք, կամ եթերի մի քանի կաթիլ դնենք վրան, և կամ ելեկտրական հոսանք մը անցընենք, այս ամէն դէպքերու մէջ կրնայ առաջ գալ մագնիսական քունն և կամ զանազան կերպարանքներ առնուլ։ Բայց բոլոր քնածին գօտիք հարեւանցի գրգռումներէ չեն զգար, ուստի ստուգելու համար թէ մարմնոյն այս կամ այն մասն քնածի՞ն է թէ ոչ, կարեւոր է կարգաւորեալ զննութիւն ընել այդ մասանց վրայ սաստիկ ճնշելով։ Եւ եթէ այս ճնշումն այդ գօտիներու վրայ կատարուի իրօք, ակնթարթի մէջ այնպիսի արգասիք առաջ կու գան՝ որոնք քնածին գօտիները կը ցուցընեն։ Իսկ

եթէ վերոյիշեալ ճնշումը այդ գօտիներուն սահմանէն դուրս է՝ ամենևին արգասիք մ՚առաջ չի գար. և յիրաւի կրնայ այդ ճնշումը շատ կամ սակաւ ցաւ պատճառել, բայց չի քնացըներ[1]»։

Աւասիկ ստուգիւ մագնիսական քուն առաջ բերելու արագ և դիւրին կերպ մը. գօտին գտնելուդ պէս՝ մատիդ ծայրովը պիտի ճնշես մորթին այն հարիւրորդամեդր քառակուսին՝ որ ունի այդ սքանչելի յատկութիւնը, և անվրէպ առաջ կու գայ քունն այնպէս շուտ՝ ինչպէս ելեկտրական զանգակը զարնելուդ պէս անմիջապէս կը լսուի անոր ձայնը։

Շօշափելեօք քնացընելու զանազան կերպերուն վրայ ըստ բաւականի խօսեցանք։ Բայց յիշենք որ Պինէ և Ֆէրէ[2] այլ և այլ փորձեր ըրին քնացընելու՝ ազդելով ձաշակելեաց և հոտոտելեաց վրայ։

Ցարդ բացատրեցինք մագնիսական քուն առաջ բերելու պարզապէս բնական կամ ֆիզիգական միջոցները կամ կերպերը, կը մնայ պարզել հոգեկան ազդեցութեամբ քնացընելու միջոցները։

1. Հտ. Բ. էջ 99։
2. *Le magnétisme animal*, էջ 63 (Գ. տպ.)։

Բ

Ցիրաւի բնականաբար պիտի քննէին գիտնականք՝ թէ արդեօք Հոգին և իւր կարողութիւններն չե՞ն կրնար մասամբ մը նպաստել մագնիսական քնոյ ։ Եւ դժբաղդաբար բացարձակ ստոյգ է՝ որ ամէն ուզող չի քնանար. այսու հանդերձ ի փորձոյ յայտնի է՝ թէ կամքն ևս այդ քնոյ վրայ ունի ազդեցութիւն մը, և թէ այս ինչ մտաւորական կամ իմացական վիճակն նպաստաւոր է մագնիսական քնոյ, և այն ինչ վիճակն՝ աննպաստ ։ Հետևաբար՝ մագնիսացուցիչք մտածեցին որ իմացականութիւնը կամ միտքը ևս գործածեն աւելի արագութեամբ և ապահովութեամբ առաջ բերելու համար այդ քունը ։

Ճէյմս Պրէտ, Մանչէսդրի նշանաւոր բժիշկն շատ ծաւալեց այս դրութիւնը ։ Այո՛, յաճախ ըսուած է՝ թէ Պրէտ կը քնացընէ «բնական ապպակաց» ձեռքով, և թէ իրեն դրութեան բուն յատկանիշն այդ է. սակայն սխալ է ։ Նոյն ինքն Պրէտի մտիկ ընենք, որ զմեզ կը համոզէ և հետևեալ կերպով կը բացատրէ իրեն գործածած միջոցները ։

«Ա՛ռ ձախ ձեռքիդ բութ մատին, ցուցամատին և միջնամատին մէջ որ և է փայլուն առարկայ մը (սովորաբար կը գործածեմ նշտրակալս). աչքէդ 25–45 հարիւրորդամեդր հեռու բռնէ զայն՝ ճակտէդ սակաւիկ մի բարձր դիրքով. և ղայն բռնողին աչքն ու արտեւանունքն մեծ ջանքով սևեռեալ պիտի ըլլան նոյն առարկային վրայ։ Անհրաժեշտ հարկ է համոզել այդ անձը՝ որ աչքը անշարժ բռնէ առարկային վրայ, և միտքն ալ յարեալ միայն այս միակ առարկային։ Կը տեսնենք՝ որ աչաց համազործ ազդեցութեամբ, բիբերն նախ կը քաշուին, ապա սակաւ ժամանակէն կը սկսին բացուիլ, և երբ խոշոր կերպով բացուին և երերին, եթէ աջ ձեռաց ցուցամատն ու միջնամատն բացուին և իրարմէ բաժնուին՝ վերոյիշեալ առարկայէն ձգուելով դէպ ի աչքը, այն ատեն շատ հաւանական է՝ որ ակամայ կերպով ճօճալով պիտի փակուին արտեւանունքը։ Եթէ այդպէս չըլլայ, և կամ եթէ ենթական շարժէ աչացը գունտերը, նորէն սկսէ. բայց նախ հասկցուր իրեն՝ թէ հարկ է թողուլ որ արտեւանունքը գոցուին երբոր նորէն անոր մատուըները ձգես դէպ ի աչքը, և հարկ է՝ որ աչաց գունտերն մի և նոյն դրից մէջ

մեան, իսկ միտքն՝ աչքէն վեր դրուած միակ առարկայով զբաղի։ Ընդհանրապէս աչքերը պիտի փակուին ճօճալով, այսինքն, ջղային ձգտմամբ[1] »։

Արդ թէպէտ և փայլուն առարկայի մը վրայ աչաց սեւեռումն, և մտաց միակ առարկայի և միակ գաղափարի վրայ մտածելն, ի բնէ գրգռիչ[2] չեն, այսու հանդերձ մագնիսական քուն կը բերեն։ Աւասիկ ուրեմն մագնիսական քնոյ երկու արտադրիչք, ինչպէս վերագոյն ըսինք, մին՝ բնական, միւսը՝ հոգեկան։ Եւ ո՞ գիտէ՝ թէ, ինչպէս բնական միջոցներն առանձին գործադրուելով այդ քունը յառաջ կը բերեն, նոյնպէս նաև միայն առանձին հոգեբանականներն պիտի չկարենան նոյն քունը բերել։ Իրողութիւնք և փորձք պիտի պարզեն այդ խնդիրը։

Ի սկզբան դարուս, երեւելի աբբան Ֆարիա լուսիտանացի, որ ի Փարիզ ժամանակ մը մեծ յաջողութիւն գտաւ, իրեն ներկայացողները կը քնացընէր պարզապէս հրամայե-

1. *Neurypnologie*, *Traité du sommeil nerveux ou hypnotisme*. Traduction française du Dr. Jules Simon, էջ 32։
2. Էջ 49։

լով որ քնանան։ Նուազէ զօրավարն, անոր հաւատարիմ աշակերտն, հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ իրեն դրութիւնը.

«Թիկնաթոռի վրայ հանգիստ կը նստեցընէ այդ փորձին ենթարկուիլ ուզող անձը. անոր աչքերը փակել կու տայ որպէս զի ցրման պատճառ մը չըլլայ. ապա չորս կողմը ամենախորին լռութիւն կը տիրէ. և վերջապէս կը հրամայէ անոր հանգիստ քնանալ. և անոր մտաց՝ մէջ գաղափարաց ազդեցութիւնը նուազեցընելու համար, փորձողին վրայ կը ջանայ կեդրոնացընել տալ անոր միտքը, եթէ կարելի է, առանց որոշ գաղափարներ կազմելու։ Եւ երբոր այդ անձը այսպէս կը պատրաստէ մագնիսական քնոյ ենթարկելու համար, վճռական կերպով կը հրամայէ որ քնանայ։ Այս հրամանին վրայ, ենթարկելի անձը յաճախ անհրաժեշտ յուզում մը կը զգայ, մի և նոյն ժամանակ թմբրութեան առաջին աստիճանին մէջ կ'իյնայ։ Եւ եթէ առաջին անգամ այսպէս կ'ըլլայ, սովորաբար հարկ է հրամանը շատ անգամ կրկնել կատարեալ քուն առաջ բերելու համար։ — Աւելի ստոյգ կերպով կարելի է այդ արգասիքը ձեռք բերել՝ քնանալի անձին ճակտին վրայ դնելով քնացընողին

մատը, և կամ անոր ուսերէն զինքը յան-կարծ շարժելով։ Միով բանիւ, եթէ նա պիտի քնանայ, երկու կամ երեք վայրկեան բաւական է քնացընելու համար [1] »։

Այժմ այս կերպը ամէն տեղ քիչ շատ կը գործածուի, բայց ամենէն աւելի ճարտարութեամբ և մեծ յաջողութեամբ զայն գործածողն է Նանսիի քնացուցիչ նշանաւոր դպրոցն։ Պէրնհայմ իւր հիւանդները քնացընելուն կերպը կը նկարագրէ այսպէս.

«Աւասիկ, տեսէք թէ ինչպէս կը քնացընեմ։

Նախ կ'ըսեմ հիւանդին՝ թէ կը կարծեմ որ քեզի օգտակար բան մը պիտի ընեմ ենթարկելով զքեզ բուժական ազդեցութեան, և թէ կարելի է բժշկել քու հիւանդութիւնդ և կամ մեղմացընել զայն մագնիսական քնով. Վնասակար կամ կարգէ դուրս գործողութիւն մը չէ այդ. պարզ քուն է կամ թմբրութիւն՝ զոր ամէն մարդու վրայ կրնանք առաջ բերել և այս հանգիստ, լաւ վիճակն՝ ջղային դրութիւնը հաւասարակշռութեան մէջ կը դնէ, և այլն։ Ես եթէ հարկ ըլլայ, անոր դիմացը կը քնացընեմ մի կամ երկու հոգի՝ ցուցը-

1. *Mémoire sur le somnambulisme*, էջ 86։

նելու համար իրեն որ այս վիճակիս մէջ նեղացուցիչ բան մը չկայ. և երբոր մտքէն կը հանեմ նախապաշարմունքը՝ զոր տոգորած է անոր սրտին մէջ մագնիսականութեան խորհրդաւոր գաղափարն, մանաւանդ երբ կը տեսնէ բժշկուած կամ քիչ շատ լաւցած հիւանդները, կը վստահի և անձնատուր կ'ըլլայ։ Այն ատեն կ'ըսեմ իրեն. — Ինծի նայէ՛ և քնանալ միայն մտածէ՛։ Արտեւանունքիդ վրայ ծանրութիւն պիտի զգաս, աչացդ վրայ յոգնածութիւն մը. կը խաղան աչքերդ, կը սկսին թացնալ, տեսութիւնդ աղօտ է, աչքերդ կը փակուին։ — Ոմանք կը փակեն իրենց աչքը և անմիջապէս կը քնանան։ Ոմանց վրայ նոյն փորձը կը կրկնեմ, աւելի ազդեցութիւն և այլ և այլ շարժումներ կ'ընեմ, ի՛նչ շարժում կամ ձև ալ ըլլայ. աջ ձեռացս երկու մատերը կը դնեմ քնանալի անձին աչաց առջև և կը յորդորեմ զինքը որ զանոնք սևեռէ մատանցս վրայ, և կամ երկու ձեռքերս շատ անգամ անոր աչաց առջև վերէն վար կ'իջեցնեմ, և կամ կը յորդորեմ որ աչքերը սևեռէ իմ աչացս վըրայ և միանգամայն կը ջանամ անոր բոլոր ուշադրութիւնը կեդրոնացընել քնոյ գաղափարին վրայ։ Կ'ըսեմ. — Արտեւանունքդ կը

փակուին, այլ ես չես կրնար բանալ զանոնք։ Բազկացդ և սրունքիցդ վրայ ծանրութիւն մը կը զգաս. քունը կու գայ։ — Ապա հրամայական ձայնով մը կը յաւելում. — Քնացէ՛ր։ — Եւ յաճախ այս վերջին բառս ազդողագոյն է քան որ և է իր. աչքերն կը գոցուին, հիւանդը կը քնանայ կամ գէթ ազդեցութիւն կրեր է [1] »։

Վերոյիշեալ տողից մէջ Պէրնհայմ կը խօսի աչաց սևեռման, իրեն գործադրած շարժմանց վրայ։ Սակայն չխաբուինք. այդ ամէն բան իրեն համար երկրորդական է, վասն զի իրեն համոզմամբը՝ քունը առաջ բերողն է միայն քնոյ գաղափարն։ Հիւանդին՝ Նայէ՛ ինծի կ'ըսէ, զինքը ամփոփելու համար, և որպէս զի կանխաւ վերցընէ անոր քնանալու գաղափարը նուազեցընող որ և է մտածութիւն կամ արգելք. իսկ ըրած շարժումներն ու ձևերն՝ քնոյ գաղափարը անոր մտքին մէջ կենդանացընելու և արթուն բանելու կը ծառայեն։

Մանաւանդ թէ Պէրնհայմի փորձերուն յաճախ ներկայ ըլլալու պատիւը ունեցեր է

1. *De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique*, էջ 1։

մեր վերագոյն յիշած հեղինակն Քոքոննիյէ, և կը վկայէ՝ թէ տեսեր է երեսուն մարդիկ քնացընելը առանց ամենևին շարժումներ ընելու կամ հրամայելու որ իրեն կամ ուրիշ որ և է առարկայի նային։ Վերոյիշեալ նոյն հեղինակը կը յաւելու այսպէս. Զինքը կը տեսնեմ դեռ ևս և կը լսեմ՝ որ մեզի հանդիսատեսից կ՚ըսէ իւր նուրբ, փաղաքշիչ և փափուկ ձայնովն՝ զոր երբեմն հրամայականի ալ կը փոխէ ըսելով. «Ահաւասիկ տեսէ՛ք այս մարդը, ա՛յս տղան, և այլն. անմիջապէս պիտի քնանայ. արտևանունքը կը ծանրանան . . . կը խաղան, կը խոնաւնան . . . ահա կը խոնարհին և կը փակուին . . . նա պիտի չկարենայ ա՛յլ ևս բանալ աչքերը . . . անկարելի է ձեզ այդ . . . քունը տարածուեր է բոլոր մարմնոյն վրայ . . . թևը կը բարձրացընեմ . . . չէք կրնար վար առնուլ զայն . . . անկարելի է այդ . . . անհնարին է . . .»։ — Եւ յիրաւի քնացողն շատ անգամ ի զուր կը ջանայ բանալ աչուըները կամ թևը խոնարհեցընել։ Դարձեալ, յաճախ, մանաւանդ թէ գրեթէ միշտ Պէրնհայմ քաջափորձ մագնիսացուցիչն յառաջ կը վարէր ըսելով մեզի. «Ահաւասիկ գաւաթ մը իրեն համար օգտակար ըմպելի պիտի տամ. և այդ զինքը պի-

տի զուարճացընէ, խաղաղցընէ, և հիւանդութիւնը պիտի մեղմացընէ»։ Մի և նոյն ժամանակ քնացողին աջ ձեռքէն կը բռնէ և զայն այնպիսի դրից մէջ կը դնէ իբրև թէ գաւաթը պիտի բռնէ, և յետոյ իրեն երկու մատերը բաժակի պէս անոր կը մօտեցընէ ըսելով. «Աղէկ բռնէ, զգոյշ կեցի՛ր չկոտրես . . . խմէ՛»։ Իսկ քնացողն մեծ ախորժով մը խմեց իրեն երևակայական ըմպելին։ Եւ այս վայրկենին այնչափ խոր էր քունն՝ որ եթէ օգտակար ըլլար, կարելի էր դեռ եւս ուրիշ փորձեր ալ ընել։

Փիդրը իրաւամբ կ'ըսէ՝ թէ «այսպէս փաղաքշանօք քնացընելու կերպերն բազմատեսակ կրնան ըլլալ[1]»։

Դիւրաւ մագնիսացողի մը կ'ըսեն. «Մէկ թիւէն մինչև վեց պիտի համրես, և վեցին հասնելուդ պէս պիտի քնանաս». և ճիշդ այդպէս արդիւնքը առաջ կու գայ։ — Կամ լաւ ևս. «Պիտի քնանաս այս ինչ տեղ հասնելուդ պէս, այդ ինչ դուռը բանալով, այն ինչ առարկան շօշափելով». և նա իրօք կը քնանայ հասնելով այդ որոշեալ տեղը, բա-

1. Leçons cliniques sur l'hystérie et l'hypnotisme, Հտ. Բ. էջ 91։

նալով նշանակեալ դուռը, շօշափելով սահմանուած առարկան, զոր օրինակ, գրչակալ մը, բանալի մը, զոյգ մը ձեռնոց: Այս անուղղակի փաղաքշական կերպերն երբեմն ազդողագոյն եղանակաւ կը յաջողին ոմանց վրայ՝ որոնք անտարբեր կը կենան հրամայական կերպերու առջեւ: — Դեռ աւելի զարմանալին կայ. տը Ժոռ շատ անգամ յաջողեր է քնացընել այնպիսի հիւանդներ՝ որք շատ մը ծանօթ միջոցներու առջեւ անզգայ մնացեր էին, այսինքն, նա խոր շունչ առնուլ կու տար, փակ աչքերով, վստահացընելով զինքը՝ որ յետ այսչափ ինչ անգամ շնչառութեանց պիտի քնանան:

Միւս բանիւ, մագնիսացուցիչն որ եւ է գործողութեան հետ որ կը կապէ մագնիսական քնոյ գաղափարը, նոյն գործողութեան կատարմամբը առաջ կու գայ քունը: Պօնի, բնախօսութեան առաջնակարգ ուսուցիչ ի Նանսի, հետեւեալ ապշեցուցիչ օրինակը կը պատմէ.

«Մինչդեռ քանի մը ամիս հանգստեան համար թողլով զՆանսի պիտի մեկնէի, Ա... զոր սովորաբար ամէն օր կը քնացընէի, առաւօտ մ'ըսաւ ինձ.

— Այլ ես չես կրնար քնացընել զիս, որովհետեւ կը մեկնիս:

— Ինչո՞ւ չէ։

— Այդ անկարելի է, վասն զի հոս պիտի չըլլաս։

— Բան մը չէ. պիտի տամ քեզի մագնիսացեալ նշանագրոշմներ, և երբոր ուզենաս քնանալ՝ անոնց մին կը դնես շաքարախառն ջրոյ մէջ. պիտի քնանաս քառորդ մը։ . . . Բայց յետոյ միտքս փոխելով՝ ըսի. Պարզագոյն միջոց մ'ալ կայ. երբոր կ'ուզես քնանալ՝ բաւական է որ իմ անունս տալով ըսես. քնացո՛ւր զիս. անմիջապէս պիտի քնանաս։

— Այս ի՞նչ կատակ է։

— Ոչ. կատակ չէ. լրջօրէն կը խօսիմ։

— Չեմ կրնար հաւատալ։

— Դժուարի՞ն է փորձելը։ Փորձէ՛, և պիտի տեսնես որ կը յաջողի։

— Շատ լաւ։

Նա գրեթէ համոզուած չէր, և կը խոստովանիմ՝ որ թէպէտ ես արտաքսապէս վստահութիւն կը ցուցընէի, սակայն ներքին վստահութիւնս գրեթէ ոչինչ էր։ Նա ի պարտէզ կ'իջնէ, իսկ ես սենեկիս մէջ կը կենամ՝ որպէս զի վրան ազդեցութիւն չընեմ նայուածքովս կամ ներկայութեամբս։

Յետ սակաւ ժամանակի, հոն ներկայ ե-

ղողներն կու գան իմացընելու ինձ թէ «Նա կը քնանայ»։

Կ'ելլեմ ի պարտէզ, և զինքը ոտից վրայ քնացած կը գտնեմ։ Սակայն գուցէ իմ մերձաւոր ներկայութիւնս ազդեցութիւն ըրաւ իրեն վրայ, հետևաբար՝ հետաքրքիր էի գիտնալ՝ թէ արդեօք Նանսիյէն հեռանալովս՝ նոյն երևոյթը առաջ պիտի գա՞յ։ Ուստի տօքդ. Լիէպօլէն, որուն սենէպ կու գար նա, խնդրեցի քննել զինքը և իմացընել ինձ։ Ըստ ամենայնի նոյն արդիւնքը առաջ եկաւ։ Անմիջապէս քնանալու համար բաւական էր իրեն ըսել վերոյիշեալ իմաստները։ Եւ այս կերպ քնանալու մէջ զարմանալին այս է՝ որ քնոյն առեն ներկայ եղող անձանց հետ ամենևին յարաբերութիւն չունի քնացողն, մինչ չըներ որ և է մարդու և նոյն իսկ սովորաբար զինքը քնացնողին, ինչպէս է տօքդ. Լիէպօլ[1]»։

Քնացընելի անձ մը համոզէ՝ որ տունը կեցած զինքը պիտի քնացընես այս ինչ ժամուն. — Նոյն ժամուն, նա կ'ըլլայ անհանգիստ, կը ձգէ աշխատութիւնը և կը քնանայ։ Հայտէնհայն յաջողութեամբ այդ

1. *Le somnambulisme provoqué*, էջ 29։

փորձը ըրած է ուղղագրութեան ախտէն ազատ եղող անձանց վրայ, զոր նա ինքն այսպէս կը պատմէ . «Յամին 1880, փետրուար 1ին, կ'իմացընեմ Փրիտլէնտէր ուսանողին՝ որ հեռուէն զինքը պիտի քնացընեմ նոյն օրը ժամը 4ին, և զինքը կը համոզեմ որ ժամը 4էն սակաւ մի առաջ ժամացոյց նայի՝ ստուգելու համար այս գործին կատարումը ։ Տօքթ. Ռիւկնէրին կը յանձնեմ դիտել զինքը . — վերոյիշեալ ժամուն կը քնանայ Փրիտլէնտէր[1] » ։

Նոյն արդիւնքը առաջ կու գայ՝ եթէ քնոյ գաղափարը դրուի քնացընելի անձին մէջ նամակով կամ հեռաձայն գործւով, ինչպէս զայդ ցուցուց Լիէժուա ։ Այս նշանաւոր մագնիսացուցիչն կը գրէ մէկու մը՝ զոր կանխաւ ալ քնացուցեր էր .

«Այս տողերս կարդալէդ մի քանի վայրկեան ետքը պիտի քնանաս, եթէ՛ կամայ և եթէ՛ ակամայ . . . ։ Հինգ վայրկեան յետոյ պիտի արթննաս . . . ։ Եւ պիտի չկարենաս ասկէ վերջը կարդալ այս նամակը առանց քնանալու հինգ վայրկեան . . . քնացի՛ր » ։

1 . *Ueber die sogenannte thierische Magnetismus*, էջ 57 ։

Նամակ ընդունող անձն ամէն անգամ որ կը կարդար այս մոգական թուղթը, կը քնանար։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա. Կա՞յ արդեօք քնացընելու այս կերպերուն մէջ հասարակաց տարր մը՝ որուն վերածուին միւս բոլոր կերպերն: — Բ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնացընել: — Գ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնանալ մագնիսութեամբ:

ՎԵՐԱԳՈՅՆ տեսանք քնացընելու զանազան կերպերը, և թէ յայսմ յաջողելու համար՝ ոմանք ուղղակի կը գործածեն արտաքին զգայարանքները, ինչպէս են աչք, ձեռք, ականջք կամ ջղերը պատող մորթը. իսկ այլք՝ կը գործածեն միանգամայն արտաքին զգայարանքները և երեւակայութիւնը. և այլք՝ միայն երեւակայութեան վրայ կ՚ազդեն։ Ուրեմն ընդհանուր խօսելով, մագնիսութեամբ քնացընելու երեք կերպեր կան, զորս այսպէս կը կոչենք. առաջին՝ մարմնական. երկրորդ՝ հոգեկան—մարմնական. երրորդ՝ հո-

գեկաւ։ Փարիզու մագնիսութեան վարժարանն նախադաս համարելով մարմնականը՝ զայն կը գործադրէ. Նանսիինը՝ Հոգեկանը. — Հոգեկան—մարմնականը՝ հասարակաց է, զոր և Պրէտի համակարծիք եղողներն կը գործադրեն ամէն տեղ։

Արդ մագնիսութեամբ քնացընելու միջոցները կամ կերպերը ճանչնալէն ետքը՝ մնաց առջև կը ներկայանան շատ մը կարևոր խնդիրներ։ Օրինակ իմն, նախ՝ կրնայ ոք հարցընել՝ թէ այս երեք վերոյիշեալ ընդհանուր կերպերն, թէպէտև առաջին տեսութեամբ իրարմէ տարբեր կ'երևին, արդեօք հասարակաց տարր մը չունի՞ն՝ որ զանոնք իրարու հետ միացընէ, այնպէս որ մին վերածուի ի միւսն։ Այսպիսի քննութեան մը մեզի համար կարևորութիւնը դիւրին է ըմբռնել, վասն զի մեր նպատակն է մագնիսական քնոյ ներքին էութիւնը ճանչնալ՝ ուսումնասիրելով զայն առաջ բերող պատճառները։ — Երկրորդ՝ ա՛յլ ոք կրնայ հարցընել թէ այդ վերոյիշեալ կերպերն միշտ ազդո՞ւ են՝ ո՛ր և է մարդ ալ զանոնք գործադրէ. այսինքն՝ կրնա՞յ ամէն ոք քնացընել. — Դարձեալ՝ եթէ այդ կերպերն իրենց արդիւնքը առաջ կը բերեն ո՛ր և է մարդու վրայ,

կրնա՞յ ամէն ոք քնանալ մագնիսութեամբ։

— Վերջապէս յետ լուծելու այդ հարցերը, երրորդ ծանրագոյն և յուզիչ խնդիր մ՚ալ կրնայ ծագիլ, որոյ մասին անտարբեր կենալն ոչ դիւրին է և ոչ ալ խոհեմութիւն. Կարելի՞ է քնանալ մագնիսութեամբ հակառակ մեր կամաց։

Ստուգիւ մագնիսական քնոյ կերպերն շատ տեսակ խնդիրներ կը յարուցանեն, սակայն ասոնց լուծումն կրնանք տալ երբոր լուծման սկզբունքներն օրէ օր լուսաւորուին ու պայծառանան ուսումնասիրողաց ջանքով և փորձով։ Իսկ մեր ջանքն պիտի ըլլայ առ այժմ վերագոյն նշանակուած խնդիրները կարգաւ լուծել, սկսելով յառաջնոյն։

Ա

Յայտնի է՝ թէ տօքդ. Պէրնհայմ Նանսիի քան զամէնքն աւելի աշխատած է մագնիսութեան քնացընելու զանազան կերպերուն մէջ յարաբերութիւն մը, միութեան կէտ մը գտնելու և հաստատելու։ Այո՛, իրեն գաղափարներն չկրցան համոզել զամէնքը, սակայն ամենայն ոք առանց հակառակութեան կ՚ընդունի այժմ՝ թէ նա այս մասին մէջ իւր

մտաց զօրութիւնը և խորաթափանց հանճարը ցոյց տուաւ՝ որք եթէ չեն կրնար իրեն գաղափարները և կարծիքը ընդունելի ընել տալ, բայց գէթ իրեն խոհուն մարդ ըլլալուն համբաւը կը հաստատեն։ — Ահաւասիկ իրեն կարծիքը․

Մագնիսութեամբ քնացընելու համար գործածուած կերպերն միայն արտաքապէս այլ և այլք են և իրարու հակառակ, իրօք նոյն են, և ամէնքն մի և նոյն էական տարրը կը բովանդակեն, այսինքն, թելադրութիւն (suggestion)։

Բայց այդպիսի կարծիք մը առաջին տեսութեամբ մէկէն անընդունելի չգտնելու համար, հարկ է գիտնալ՝ որ թելադրութիւնը բազմապատիկ է և թէ միայն բառական չեն թելադրութիւնք։ Երբոր մագնիսացուցիչն կ'ըսէ իր ենթակային․ «Պիտի քնանաս, քունը վրադ կը հասնի, քնացի՛ր»․ այս խօսքերն անշուշտ թելադրութիւնք են։ Սակայն թելադրութիւն կրնայ ըլլալ նաև առարկայից կամ դիպուածոց ձեռքով։ Երբ գիշերը շոգեկառաց մէջ կ'անցընեմ, և մի քանի ժամեր սահելէն ետքը՝ եթէ խելացի ճանապարհորդ մը ծածկէ լոյսը, քովիններս կը սկսին քնանալ, և երբեմն ալ դժբաղդաբար խորդալ,

քնոյ ուրուականն կը սկսի ըղեղիս ներկայանալ. զիս շրջապատող կէս մթութիւնը, քովիններուս արտևանանց փակուիլն, անոնց յոգնած անդամոց տարածուիլն, շոգեշարժ մեքենային չափակցեալ շնչառութիւնն՝ որուն մինչև այդ ժամը ուշ չէի դրած, շոգեկառաց աղին անդին իրենց գծին վրայ երերումն, վերջապէս ամէն տեսածս և ամէն լսածս ինձ քնոյ վրայ մտածել կու տան և զիս քնանալու կը յորդորեն. — յիրաւի թելադրութեան մը ազդեցութիւնը կը կրեմ, որ թէպէտ խօսքով կամ բառական չէ, բայց ոչինչ նուազ իրական է և ազդու։ — Դարձեալ, երկայն ժամանակ քալելէն, անխոնջ ուսումէ մը ետքը, ծանր յոգնութեան ներքոյ ընկճուած կրնայ ոք մեծ ազդեցութիւն կրել իւր անդամոց և զգայարանաց վրայ, և շատ դիւրաւ ալ քունը ինքնաբերաբար կրնայ վրան հասնիլ. — արդ այս քունն, ի՛նչ պատճառաւ կամ առթիւ ալ ըլլայ, իրմէ առաջ կու գայ, և զինքը ի հանգիստ կը հրաւիրէ. այդ է բուն իսկ ինքնաթելադրութիւն։

Ուրեմն, բաց ի բառական թելադրութենէ՝ զոր մարդ մը կրնայ ուղղել առ այլ ոք, կայ նաև թելադրութիւն մը՝ որ առարկաներէ և

գիպուածներէ առաջ կու գայ, և թելադրութիւն մ՚ևս՝ զոր մարդս ինքնիրեն կ՚ընէ[1]։

Այս վերակարգեալ տողերը ըմբռնելէն ետքը՝ այլ ևս Պէրնհայմի կարծիքը անսովոր բան մը չերևար։ Այդ իմաստուն ուսուցիչն մեծ ճարտարութեամբ կը բացատրէ իւր միտքը և կ՚արդարացընէ կարծիքը, նոյնպէս և մեծ զօրութեամբ կը պաշտպանէ զայն և կը հաստատէ։ Նա յետ յիշելու մեր վերագոյն բացատրած մագնիսութեամբ քնացընելու զանազան կերպերը, հետևեալ կերպով յառաջ կը վարէ իւր խօսքը.

«Ամենայն ինչ կրնայ յաջողիլ ենթակայի մը վրայ՝ որչափ ալ սա կանխաւ շատ պատրաստուած չըլլայ։ Իրօք այսքան զանազան միջոցներուն կամ կերպերուն մէջ տարր մը միայն կայ, որ է թելադրութիւն։ Ենթական կը քնանայ (կամ ուրիշ մը զինքը քնացուցեր է) եթէ գիտնայ՝ որ պիտի քնանայ, եթէ ունենայ զգացում մը որ զինքը ի քուն հրաւիրէ։ Իրեն հոգեկան վստահութիւնն, իրեն կրած տպաւորութիւնն է՝ որ զինքը կը քնացընէ . . . ։

1. Bernheim, *de la suggestion*, էջ 309, և այլն. — D.r Albert Moll, *der Hypnolismus*, էջ 20. — D.r Forel, *der Hypnotismus*, էջ 32 (Բ. տպ.)։

Անտարակոյս , Պրէտ կրցաւ քնացընել շատերը փայլուն առարկայի մը վրայ սեեռելով զանոնք առանց կանխաւ իմացընելու իրենց՝ թէ քունը վրայ պիտի հասնի: Սակայն արտեւանանց յոգնածութիւնն ալ զգացում մ'է, որ ումանց մէջ քնոյ գաղափարը կու տայ ուղեղային գրութեան, և այդ զգացումն է որ կը թելադրէ զքուն: Կան ոմանք յոյժ զգայունք՝ որք չեն կրնար սակաւ իսկ ժամանակ առարկայի մը վրայ սեեռել առանց զգալու իրենց աչաց փակուիլը, և այդպիսեաց վրայ խոր քուն մ'առաջ բերելու համար բաւական է փակել տալ անոնց աչքը և մի քանի վայրկեան այնպէս կեցընել: Աչաց փակումն, տեսողական տպաւորութիւն չունենալն և մութն կը կեդրոնացընեն միտքը իւր վրայ, և չեն թողուր որ դուրս ցրուի, և այսպէս կը ծնանի քնոյ պատկերը՝ որ հրաւէր մ'է ի քուն. զգացում մը՝ որ սովորութեամբ կամ անդրադարձ ներգործութեամբ կ'արթնցընէ քնոյ միւս ամէն երեւոյթները:

Շարժմունք, շօշափմունք, զգացողական գրգռմունք յաջող արդիւնք չեն կրնար առաջ բերել՝ եթէ, դարձեալ կը կրկնեմ, եթէ չեն միանար քնանալի նիւթական տրուած

գաղափարին հետ, որ զնոյն ենթական պատրաստած ըլլայ կանխաւ՝ թէ պէտք է քնանայ...։ Տարժմունք, աչաց կամ փայլուն առարկայի մը սեեռումն, շօշափումն ամենեւին կարեւոր չեն. խօսքը միայն կը բաւէ։

Տարժմունք կը ծառայեն թելադրութիւնը զօրացընելու համար, որովհետեւ թելադրութեան նիւթական ձեւ մը կամ կերպ տալով՝ ենթակային ուշադրութիւնը կը կեդրոնացընեն։

Ուրեմն այս ամենայն զանազան կերպեր իրօք ի մի կը վերածուին, որ է թելադրութիւն։ Ենթակային վրայ ազդել եւ անոր ուղեղին մէջ թափանցել տալ քնոյ գաղափարը, աւասիկ այս է բովանդակ խնդիրն[1]»։

Պէրնհայմ իւր այսքան պայծառ գաղա-

1. *Premier Congrès international de l'hypnotisme, Comptes rendus*, էջ 84։

«Քունը առաջ բերելու համար մեր գործածուած միջոցներն ... կը վերածուին քնանալու համար թելադրուած գաղափարին»։ M. Liébeault, *Revue de l'hypnotisme*. 1er janv. 1887։

«Քնացընելու համար բաւական է յինքեան՝ փորձոյ ենթարկուած անձին միտքը ըստ բաւականի կեդրոնացընել. իսկ քնոյ գաղափարն ալ տիրելու տիրապետելու է անոր բոլոր անձին եւ ըղեղին վրայ»։ Liégeois, de la suggestion et du somnambulisme, էջ 108։

փորձերը յայտնեց յամին 1889 օգոստոս 8էն 12, Փարիզու գլխաւոր Հիւանդանոցին մէջ՝ մագնիսական քնոյ խնդրոյն համար գումարուած առաջին համազգային ժողովոյն առջև։ Ժողովականաց մէջ երկու հարիւրէն աւելի բժիշկներ կային, որք ոչ միայն Գաղղիոյ գլխաւոր քաղաքներէն, այլ նաև Եւրոպիոյ ամէն կողմերէն, և մի քանին ալ Ամերիկայէն եկեր էին։ Եւ յայտնի է թէ անկարելի էր՝ որ այսքան բազմաթիւ ունկնդրաց մէջ Պէրնհայմի կարծեաց հակառակողք չգտնուէին, մանաւանդ որ ուսուցիչս Նանսիի՝ մագնիսական քնոյ անձուկ սապարիզէն ալ դուրս ելլելով հանրացուց իւր դրութիւնը և համարձակեցաւ ըսելու. «Շօշափողաց, մարձողաց փորձերն, Ջրաբուժութիւնն, մետաղաբուժութիւնն, ելեկտրաբուժութիւնն, և այլն, և այլն, կամ մասամբ[1]

1. Մասամբ բառին ոմանք ուշ չդնելով, ինչպէս Պեռլինու տօքդ. Շփերլինկ, յանիրաւի համարեցան՝ թէ Պէրնհայմ բացարձակապէս կը հաստատէ որ թելադրութիւնն է ամենայն ինչ ի բժշկութեան, մինչդեռ նա մագնիսականութեան վրայ խօսելու ատեն միայն կը պնդէ զայն՝ սահմանափակելով իւր այդ կարծիքը։ Իւրեն խօսքերն են. « Je n'ai pas dit, que la suggestion est tout, mais que la suggestion

կամ ամբողջովին կը ներգործեն թելադրութեան ձեռքով[1]»։ Արդ այսպիսի վճռով մը նա կը հարուածէր շատերուն սիրելի շատ մը համոզումներ, և կը խոցէր միանգամայն շատ մը մարդիկ։ Հետևաբար՝ զօրաւոր բողոքներ բարձրացան իրեն դէմ. տօքդ. Բօթ ի Լոնտրայէ, բողոքեց յանուն նմանաբուժութեան, տօքդ. Տիւմօնփալլիյէ՝ յանուն մետաղաբուժութեան, Պետրոս Ժանէ՝ յանուն հոգեխօսութեան, Ժիլ տը լա Դուրէթ ըսաւ՝ թէ ի մագնիսական քնոյ անբաժան, ինչպէս նաև ջղային հիւանդութեանց հետևանք, եղող երևոյթները եթէ հաստատուն սահմանեալ պատճառաց ընծայենք, այսու հանդերձ թելադրութիւնն իւր բոլոր բանդագուշանքովն ալ չի կրնար պատճառ ըլլալ այս երևոյթներուն։ Բայց հակառակողաց մէջ քան զամէնքն աւելի ճարտարաբանեց Կէրմօնփրէ, Լիլ քաղաքին կաթողիկէ համալսարանին բժշկութեան նշանաւոր ուսուցիչն, որոյ խօսքերն են.

«Պէրնհայմ կը հաստատէ՝ թէ բոլոր քնածին փորձերն կը վերածուին ի թելա-

est dans tout». *Zeitschrift für Hypnotismus*, Թիւ դեկտ. 1892։

1. *Premier Congrès*, և այլն. էջ 95։

գրութիւն...։ Սակայն կը հարցընեմ իրեն՝ թէ ի՞նչպէս կարելի է ընդունիլ այդ կարծիքը, քանի որ անասնոց վրայ եւս յառաջ կը բերուի մագնիսական քունն, ինչպէս որ փորձուած է խեցգետիններու, գորտերու, կոկորդիլոսներու, օձերու եւ նմանեաց վրայ։ Այսքան զանազան անասնոց մագնիսացումը իրողութիւն մ'է...։ Իսկ տղո՞ց վրայ. — Նա ինքն Պէրնհայմ ուրիշ առթիւ բացատրած է մեզի՝ թէ Լիէպօլ (Նանսիի) ի՞նչպէս իրօք կը քնացընէր նոյն իսկ կաթնասուն մանուկները, այսինքն, բաւական էր որ նա մէկ ձեռքը դնէր մանկան փորին, իսկ միւսը՝ կռնակին վրայ...։ Արդ Պէրնհայմ՝ եթէ այս ամէն իրողութիւնները կը համարի թելադրական (suggestives), կը ցաւիմ ըսելու, հանդերձ իրեն մեծ հեղինակութեամբը, որ չեմ կրնար ընդունիլ այդ կարծիքը[1]»։

Վերոյիշեալ ճարտարաբան հակառակորդն կարծեաց Պէրնհայմի՝ կը յիշէ ապա այնպիսի փորձեր կամ իրողութիւններ՝ որոց մէջ մագնիսական քնոյ արտադրիչ են բնական կամ ֆիզիքական ազդակք, առանց կանխաւ քնանալի ենթակային պատրաստու-

1. Premier Congrès, և այլն. էջ 104։

թեան, այսինքն՝ առանց ամենևին թելադրութիւն գործածելու։ Վասն զի հրացանի հարուածն, ծնծղայի ձայնն, սաստիկ լոյս մը, ինչպէս վերագոյն յիշեցինք, առաջին անգամ հիւանդները ուղղագարութեան մէջ ձգեր են։ Միթէ մեր կանխաւ յիշած գող հիւանդն թելադրուա՞ծ էր. — արդեօք ի՞նքն ուզեր է գողութիւն ըրած վայրկենին մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ։ Վերջապէս Կէրմօնփրէ՝ մագնիսական քնոյ մէջ եղած պատահարներէն ալ վերջին փաստ մը կը հանէ այսպէս.

«Կարելի չէ ուրանալ այնքան հանդիպած դէպքերը՝ որոց մէջ բժիշկներն ալ մասն ունին։ Գիտենք շատ իրողութիւններ այնպիսի անձանց վրայ՝ որոնք ժառանգական պակասութիւն մ՚ունէին, և մագնիսութեամբ քնացընելու միջոց մերձաւոր վտանգ իսկ կար անոնց հիւանդանալուն։ Եւ այդ անձինք կանխաւ չէին ունեցած ոչ ուղղագարութեան և ոչ ալ լուսնոտութեան հարուածները։ Այս կամ այն կերպով կարելի է առաջ բերել քունը, բայց յանկարծ վրայ կը հասնի լուսնոտութեան կամ ուղղագարութեան հարուածը, և այնպէս յանկարծ և ուժգին կերպով՝ որ մագնիսացուցիչն ու հոն ներկայ եղողներն մեծ յուսահատութեան մէջ կ՚իյ-

նան։ Իւ միթէ հիւանդը այնքան անմի՞տ պիտի համարինք՝ որ ինքնաթելադրութեամբ (auto-suggestion) ուզենայ ենթարկել ինքզինքը այսպիսի պատահարաց. — արդեօք մագնիսացուցի՞չն կամ շուրջը գտնուղներէն մի՞ն է ասոնց պատճառը...։ Ոչ, տեարք, ոչ. մագնիսական քնոյ այսպիսի դժբաղդութեանց, այս պատահարաց և այս աղետից մէջ թելադրութիւնն մասն չունի[1]»։

Անշուշտ ամէն ոք կը հետաքրքրուի գիտնալ՝ թէ արդեօք գիտնական ժողովականաց վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն ըրած են Կէրմօնփրէյի և Պէրնհայմի իրարու հակառակ ճառախօսութիւնքն. բայց դժբաղդաբար անծանօթ է այդ։ Այսչափ միայն ստոյգ է՝ որ թելադրութեան պաշտպանն Պէրնհայմ իրեն գաղափարաց վրայ անշարժ մնաց, և առ նա ուղղուած ո՛ր և հակաճառութիւն զինքը չկրցաւ խախտել իւր գաղափարէն։

Յամին 1892 ապրիլ ամսոյն մէջ, Քոքոննիէ՝ Նանսիի քաղաքական հիւանդանոցը գնաց Պէրնհայմի ընկերակցութեամբ, և հարցուց Պէրնհայմի թէ արդեօք միշտ նոյն

1. *Congrès international*, և այլն. էջ 104, և այլն։

կարծեաց վրայ է՝ իբր թէ ամէն քնածին կերպեր կը վերածուին թելադրութեան. իսկ սա պատասխանեց. «Խնդիրը լուսոյ նման պայծառ է, ամենեւին տարակոյս չկայ»։ — Քոքոննիէ անոր հակառակորդաց մի քանի հակառակ փաստերը առարկեց իրեն, և ի մասնաւորի Փիդըրըյի դրութիւնը ու փորձերը քնածին գօտիներու վրայ. «Քնածի՞ն գօտիներ, աշխուժով մը պատասխանեց նա. անոնք ալ թելադրութենէ կը ծագին. ահա հիմա քեզի որչափ որ կ'ուզես անոնցմէ առաջ բերեմ. եկո՛ւր ինծի հետ»։ Ապա զինքը տարաւ թոքախտէ բռնուած երիտասարդի մը անկողնոյն քով։ Սկսաւ հիւանդին գլխուն զանազան կէտերը շօշափել մատովը. հիւանդին վրայ նոր երևոյթ մը չտեսնուեցաւ. — ապա ըսաւ՝ թէ «Ծնօտից աջ կողմը պիտի դպչիմ մեղմով, և հիւանդը անմիջապէս պիտի քնանայ»։ Եւ յիրաւի հազիւ մատը դրաւ՝ երիտասարդ հիւանդն ուղղագարութեան մէջ ինկաւ։ Քանի մը վայրկեան վերջը աւելցուց. «Հիմա աջ ծնօտը պիտի շօշափեմ, և մեր քնացող հիւանդն վայրկենի մէջ պիտի արթննայ». և իրօք վայրկենի մը մէջ արթընցաւ։ Սակայն դիտելու արժանի կէտ մ'ալ այս է՝ որ Պէրնհայմ այս առաջին փորձէն

ները, առանց բառ մը արտասանելու՝ պարզապէս մատը Հիւանդին մարմնոյն նախ աջ՝ ապա ձախ որ և է կողմը դպցընելով քուն առաջ կը բերէր և կ'արթնցընէր։ «Ահա, ըսաւ, այսպէս առաջ կու գան քնածին գօտիք, որոնք իմ կարծեացս ընաւ չեն Հակառակիր»։ Ցետոյ դուռը բանալով ինծի՝ որպէս զի սրաՀէ մը անցնինք միւս սրաՀը, ուր միանգամայն անկեղծ, այլ և կիրթ կերպով մը կիսաձայն ըսաւ. «Մագնիսական քնոյ վրայ ընաւ տեղեկութիւն չունին. — Պէրնհայմ սոսկ թելադրութեան պաշտպան է, և այդ պաշտին վրայ նա անխախտ կը կենայ [1] »։

Առ այժմ չենք ուզեր Հոս խորագոյնս քննել մագնիսացընելու զանազան կերպերուն մէջ եղած յարաբերութեանց խնդիրը, որոյ վրայ յառաջիկայս խօսելու առիթ գուցէ ունենանք. սակայն կրնանք գէթ ցուցընել իմաստնոց զանազան կարծեաց Հետևանքը, այսինքն՝ այն կէտերը յորս կը միաձայնին, և գնաՀատել անոնց փաստերուն արժէքը՝ զորս կը բերեն ի նպաստ իրենց իւրաքանչիւր կարծեաց։

1. Beaunis, *Le somnambulisme provoqué*, էջ 290։

Նախ և առաջ հարկ է խոստովանիլ՝ որ Կէրմօնփրէի՝ մագնիսական քնոյ համազգային ժողովոյն մէջ՝ հակառակ Պէրնհայմի բերած վերոյիշեալ առաջին փաստն բոլորովին անհիմն է։ Այո՛, շատերուն համար ընդունելի է այդ փաստն, և անթիւ մտքերու վրայ ալ տպաւորութիւն կ'ընէ. և ապահովապէս այս պատճառաւ Կէրմօնփրէ իւր ճառախօսութեան սկիզբը դրաւ այդ փաստը բաւական ճարտարութեամբ մը. այսու հանդերձ հաստատուն փաստ մը չէ այն։ Որովհետև Լիլի իմաստուն ուսուցիչն յիշեցընելով իւր ի Նանսի պաշտօնակցին՝ անասնոց մագնիսանալուն յայտնի իրողութիւնը, իրեն կը հարցընէր յաղթական կերպով մը՝ թէ «անասնոց մասին կրնա՞յ ըլլալ թելադրութիւն». և ինքնիրեն ստոյգ համարելով որ իւր այս հարցման ժխտական պատասխան պիտի ընդունի, կը հետևցընէր. «ուրեմն բաց ի թելադրութենէ կրնայ քնացընելու ուրիշ կերպ մ'ալ ըլլալ»։ Սակայն Պէրնհայմի կողմանէ այո՛ կամ ոչ պատասխանելու հարկ չկայ, այլ Կէրմօնփրէի առջև դնելու է, կը զանազանեմ. այո՛, այս զանազանութիւնն պարզ է միանգամայն և հաստատուն։ — Կը հարցընես թէ անասնոց նկատմամբ կրնա՞յ ըլլալ թելադրութիւն։ —

կը պատասխանեմ. եթէ թելադրութիւն ըսելով կը հասկընաս գաղափար մը, ընդհանուր ըմբռնում, օրինակ իմ քնոյ ընդհանուր գաղափարը, կ'ընդունիմ որ անասնոց մասին թելադրութիւնն անկարելի է. — Իսկ եթէ թելադրութեամբ կարելի է հասկընալ միայն պատկեր մը, քնոյ պատկերը, կը հաստատեմ որ անասնոց նկատմամբ եւս կրնայ ըլլալ թելադրութիւնն. վասն զի անասնոց մէջ երեւակայութիւն կայ [1], հետեւաբար կրնան իրի մը պատկերն ունենալ իրենց մէջ, թէպէտ անբան ըլլալով, այսինքն զուրկ ի մտաց, չեն կրնար ընդհանուր գաղափարներ ունենալ։ Արդ թելադրութեան համար կը բաւէ քնոյ պատկերն. վասն զի քնացընողն չէ քնոյ վերացական ընդհանուր գաղափարը, այլ քնոյ պատկերը։ Կէրմօնփրէի փաստին մէջ կամ այս հոգեբանական սխալը կայ՝ իբրեւ թէ քնոյ պատկերն չէ քնացընողն, այլ անոր գաղափարն, եւ կամ ուրիշ նոյնպէս հոգեբանական սխալ՝ իբրեւ թէ անասունք չեն կրնար քնոյ պատկեր մը ունենալ։

1. Հմմտ. Միջին ընթացք իմաստասիրութեան. Հ. Եղ. Սիրուն. 1899. Վենետիկ. էջք 284, 337։

Անասնոց արուեստական կերպով քնանալուն նկատմամբ Կէրմօնփրէի ըրած առարկութեան մեր այս պատասխանն՝ կրնայ յայտնապէս լուծել եւ պզտիկ տղոց քնոյ մասին եղած դժուարութիւնը։ Վասն զի ասոնք եւ ունին երեւակայութիւն, — կ'երազեն, ուստի կարելի է մասնաւոր միջոցներով անոնց երեւակայութեան մէջ քնոյ քիչ շատ պայծառ պատկերը առաջ բերել, որով քնանան։

Կէրմօնփրէի յիշած միւս իրողութեան մէջ մեծ զօրութիւն մը չի տեսնուիր, այսինքն թէ փորձով տեսնուած է՝ որ ոմանք քնացեր են ծնծղայի յանկարծական ձայնով։ Վասն զի ո՞վ ըսաւ՝ թէ այդ կինը առաջին անգամ կ'իյնայ այն վիճակին մէջ՝ այսպիսի զգացողութենէ ազդուելով։ Դարձեալ՝ ո՞վ կը հաւաստէ թէ նա առաջին անգամ որ այդ վիճակի մէջ ինկեր է, կանխաւ իր երեւակայութեան մէջ իրարու հետ չէր կապած այդ զգացողութիւնը, այս ինչ դէպքը և քնոյ պատկերը, գուցէ առաջուընէ տեսնելով, լսելով, կարդալով կամ երազելով բան մը։ Եւ ենթադրենք թէ այս ըսածնիս տեղի չէ ունեցած, սակայն ո՞վ կ'ապահովցընէ զմեզ՝ որ այն յանկարծական ձայնին, ասկէ յա-

առջ եկած ջղային զգացման, քնոյ պատկերին և սոր արգասիք՝ քնոյ փափաքին մէջ յանկարծական խառնուրդ մ՚առջ եկած չէ։ Երևակայութիւնն որչափ արգասաւոր, որքան տարօրինակ է և որչափ երագասուր։

Մագնիսական քնոյ պատահարաց վրայ հիմնեալ փաստին կամ պատճառաբանութեան գալով, առանց տատանելու կը հաստատենք՝ որ սխալ ենթադրութեան վրայ հիմնուած փաստ մ՚է։ Վասն զի, Կէրմօնփրէ այս փաստին մէջ այնպէս կ՚ենթադրէ՝ իբրև թէ թելադրութիւնն ըլլայ այնպիսի գործողութիւն մը՝ յորում կամքն կ՚ուզէ մտաց հետ խորհրդակցելով, անթերի կերպով ճանչնալ ըլլալիքը, իբր թէ այս կամ այն արգասիքն առջ պիտի գայ, զուգակցութեամբ շատ մը պատահարաց՝ որք այդ արգասիքէն կրնան գալ յառջ։ Այլ մեծապէս կը սխալի. որովհետև թելադրութեան համար կը բաւէ՝ որ քնոյ պատկերն ըղեղին մէջ արթննայ կամ մագնիսացընողին կամ որ և է առարկայի ձեռքով, և կամ այս ինչ տրամադրութեամբ քնոյ ենթարկելի անձին։ Պէրնհայմի հետևեալ խօսքերը յիշենք. «Ենթակային վրայ ազդելն և անոր ըղեղին մէջ քնոյ գաղափարը (այսինքն պատկերը,

վասն զի ըղեղին մէջ գաղափարներ չեն կրնար ըլլալ) Թափանցել տալն է բուն գործը [1]»: Եթէ պատկերը ձեւանայ, Հետեւաբար քունը, ըստ այնմ լաւ կամ չար հետեւանքները կը պարզուին քնացող անձին վիճակին համեմատ:

Պէրնհայմի կարծեաց հակառակ այս ամենայն առարկութիւնք որչափ ալ գեղեցիկ և ճարտար կերպով ներկայանան, վճռական չեն:

— Ուրեմն, կրնայ ոք ըսել ինձ. Համոզուե՞ր ես որ թելադրութիւնն է ամենայն ինչ, և թէ բաց ի թելադրութենէ չիք այլ ինչ, և թէ «թելադրութիւնն է բանալի ամենայն մագնիսական երևութից [2]»:

— Ոչ. — Սակայն կը յաւելում. ինձ թուի թէ Պէրնհայմի դէմ եղած առարկութեանց և ոչ մին անլուծանելի է. — բայց միւս կողմանէ ալ գիտեմ որ անոր կարծիքն ալ այն բացարձակ կերպարանաց ներքոյ՝ յորում կը ներկայացընէ զայն, բացարձակ կերպով կատարելապէս ապացուցուած չէ:

1. *Premier Congrès international de l'hypnotisme*, էջ 85:

2. Bernheim, *De la suggestion*, և այլն. էջ 134:

Որովհետև Պէրնհայմ յայտնապէս կ'ապացուցանէ թէ միայն թելադրութեամբ կարելի է ձեռք բերել այն երևոյթները՝ որոնք այս կամ այն միջոցներով առաջ կու գան. բայց նա ունի՞ փաստ մը կամ պատճառ՝ որով բռնադատուինք հաստատելու թէ թելադրութենէ զատ ո՛ր և է կերպ կամ միջոց չի կրնար մագնիսական քուն առաջ բերել։ Այս կէտը ապացուցանելը չենք տեսած, և ոչ իսկ զայն ապացուցանելու ջանքը տեսեր ենք։ Ուստի տարակոյս մը կը մնայ յիս այդ մասին. և թէպէտ Պէրնհայմի այս կէտին վրայ գրածները կարդացի, բայց իրեն կարծեաց վրայ համոզումս անխախտ կերպով չհաստատուեցաւ[1]։

1. Նանսիի մէջ թուի թէ Պէրնհայմի ամէն պաշտօնակիցք իրեն համակարծիք չեն։ Օրինակ իմն Պոնի այսպէս կը գրէ. «Պէրնհայմ սոսկ թելադրութեան պաշտպան է և այդ կարծեաց վրայ անշարժ կեցեր է, մինչդեռ Լիէպօլ դեռ աւելի անդին կ'անցնի, իսկ ես համոզուած եմ որ թելադրութիւնն չի բացատրեր ամէն բան և թէ կայ մի այլ ինչ»։ *Le somnambulisme provoqué*, էջ 200։ — Հետաքրքրական է Լիէպօլէն առնուած ուրիշ վկայութիւն մը՝ տօքդ. Օքօրօվիչի հետևեալ մատենին մէջ. *De la suggestion mentale*, էջ 382։

Այսու հանդերձ Պէրնհայմ գերադանց կերպով բացատրեց թելադրութեան գաղափարը մագնիսական քնոյ երևոյթներուն մէջ. և իրեն կարծիքը կամ գաղափարը լաւ ըմբռնելէ յետոյ՝ կատարելապէս կ՚ըմբռնենք ևս որ՝ թէ և մագնիսացընելու զանազան կերպերը իբրև նոյն պէտք չէ շփոթել թելադրութեան հետ, սակայն այդ կերպերն այնչափ օտար չեն թելադրութեան որ չկարենան միանալ անոր հետ, անոր տալու կամ անկէ առնլու համար ազդեցութեան առաւելութիւն մը։ Այս կէտին մէջ ամէնքն ալ համաձայն են [1]։

Բ

Կրնա՞յ ամենայն ոք քնացընել։ — Յայտնի է թէ առ այժմ բարոյական տեսակէտով չեմ հարցըներ՝ թէ արդեօք Մագնիսական քնոյ գործադրութիւնն կամ գործածութիւնն օրինաւո՞ր է և կամ թո՞յլ տուեալ։ Վասն զի այդ ծանր խնդրոյ լուծումն պիտի տրուի մատենիս վերջին մասին մէջ։ Ուրեմն պարզապէս կը խնդրուի հոս՝ թէ արդեօք ա-

1. D.r von Schrenck–Notzing, *Ueber suggestion und suggestive Zustande*, էջ 2։

բուժեստական կոչուած քունը յառաջ բերելու համար՝ ցարդ մեր նշանակած միջոցներն ազդո՞ւ են և զօրաւոր՝ զանոնք որ և է գործադրողին համար։

Եթէ որ և է մարդ, գէթ միաձեռանի կրնայ հրացանի հարուած մը արձակել, ծնծղայ զարնել, լուսոյ ճառագայթը կամ ելեկտրական հոսանքը ուղղել ենթակայի մը վրայ, փայլուն առարկայ մը օդոյ մէջ բռնել, արտուտից հայելին պարձընել, իրաւամբ կրնանք հաստատել՝ թէ որ և է մարդ կարող է չափով մը մագնիսութեամբ քնացընել։ Չափով մը կ՚ըսենք. վասն զի եթէ մագնիսացուցիչ մը վերոյիշեալ միջոցներուն սոսկ մեքենական ազդեցութեան միայն կապուելով՝ չուզենայ այս ազդեցութիւնը զօրացընել թելադրութեամբք, թուի թէ շատ սակաւ մարդիկ պիտի կարենայ քնացընել։ Որովհետեւ թելադրութիւնն, թէպէտ և մագնիսական քնոյ միակ ազդակն չհամարուի, այսու հանդերձ ամենամեծ կարեւորութիւն ունի, և ամէն ոք կ՚ընդունի՝ որ առանց այդ թելադրութեան՝ միւս որ և է միջոցներն յոյժ սահմանափակ զօրութիւն ունին։ Եւ ճարտար թելադրիչ (suggestioniste) չեղողն՝ չի կրնար ըլլալ ճշմարիտ մագնիսացուցիչ։

իսկ քաջ և ճարտար թելադրիչ ըլլալու համար շատ յատկութիւններ կը պահանջուին՝ զորս միանգամայն անձի մը վրայ գտնելն յոյժ դժուարին է։

Եւ յիրաւի, որպէս զի թելադրութիւն մը լիովին յաջող արդիւնք ունենայ՝ հարկ է նախ, ինչպէս կ'ըսէ Պէրնհայմ, « որսալ միտքը », այսինքն երեւակայութիւնը։ Բայց երեւակայութիւնն ալ դիւրըմբռնելի թռչուն մը չէ, որուն թեւերը կապել շատ դիւրին չէ։

Հարկ է որ քնոյ պատկերն կամ գաղափարն սաստկապէս յուզուի և արթննայ երեւակայութեան մէջ, այնպէս որ ուրիշ որ և իցէ իրաց պատկերներն ջնջուին և միայն քնոյ պատկերն իրեն մէջ կեդրոնացընէ և ընկղմէ բոլոր հոգեկան զօրութիւնը, և յիշողութիւնն ու միտքն չցրուեն սոյն այդ պատկերը, իսկ կամքն ալ՝ ոչ յայտնի և ոչ գաղտնի կերպով ընդդիմանայ անոր։ Արդ շատ մեծ ճարտարութիւն կարեւոր է՝ քնոյ այս պատկերը այդպիսի վիճակի մէջ հաստատելու համար՝ այնպէս որ ամէն բանի վրայ ինքն միայն իշխէ։ Հետեւաբար՝ քաջ մագնիսացուցիչ մը պէտք է ըլլայ միանգամայն քաջ հոգեխօս, որ լաւ ճանչնայ երեւակայութեան էութիւնը և թէ ինչ բան կրնայ

իրեն գրաւել նոյն երեւակայութիւնը, կամ զայն յուզել կամ հանդարտեցընել. Հարկ է դարձեալ ճանչնալ մագնիսացուցիչն՝ երեւակայութեան կրած ազդեցութիւնները հոգւոյն ուրիշ կարողութիւններէն կամ ասոնց վրայ իրեն ըրած ազդեցութիւնները։

Սակայն սոսկ վերացական, թէպէտ այն խոր և ճիշդ ալ ըլլայ, հոգեբանական գիտութիւն մը չի բաւեր։ Վասն զի, մագնիսացուցիչն՝ վերացական մարդու վրայ չի ներգործեր, այլ անհատներու վրայ՝ որոց բնաւորութիւնն, բարեխառնութիւնն, կրթութիւնն, բարոյական վիճակն, ընկերական պայմանն, գործերն, զբաղմունքն, մտածութեան և զգացման կերպերն յանհունս կը տարբերին յիրերաց։ Ուստի հարկ է ճանչնալ՝ թէ իւրաքանչիւր անհատ ի՛նչ բանով կը կազմուի և ինչո՛վ ուրիշէ մը կը զանազանուի, պէտք է որ մագնիսացուցիչն հմայէ իւր առջև գտնուող անձին հոգին, ըմբռնէ անոր երեւակայութեան դիւրամատչելի կողմը, և ապահով կերպով իմանայ՝ թէ ի՛նչ կերպով, ո՛ր ժամանակ և ըղեղին ո՛ր մասին մէջ տոգորելու է քնածին գաղափարը կամ պատկերը, որպէս զի կարենայ այդ պատկերն ըստ կարի փութով և լաւագոյն կեր-

պով իշխել երեւակայութեան մէջ ամէն բանի վրայ և վայրկենի մէջ անզգայացընել զամենայն ինչ։ — Արդ այս ամէն բանի համար որչափ պայծառ տեսութիւն կարեւոր է. որչափ նուրբ դիտողութիւն և ինչպիսի՜ դիւրաշարժութիւն հոգւոյ կը պահանջուին։ Անոր համար Պէրնհայմ՝ իւր առ Ֆօրէլ՝ Ցիւրիխի մտաց բժշկութեան գիտուն ուսուցիչն թղթոյն մէջ այսպէս կը գրէր. «Թելադրութեան մէջ յաջողելու համար մի միակ կարեւոր է՝ լաւ ներշնչուած ըլլալ. հարկ է գտնել այն կէտը՝ որով կարելի է հասնիլ ենթակային թելադրելի մասին[1]»։ Այո՛, բայց պէտք է նախ ներշնչուած ըլլալ և գտնել այդ կարեւոր կէտը։

Պէրնհայմ՝ այս վերոյիշեալ տողերու մէջ կ՚ակնարկէ այն դէպքը՝ յորում նա ներշընչուած էր, և է հետեւեալն. Ուղղագար գիւղացի մը եկաւ խնդրելու իրմէ՝ որ զինքը բժշկէ աղեաց և ստամոքսի ցաւերէն։ Զկրցաւ նա քնացընել զգեղացին, ինչպէս նաեւ կանխաւ Լիէպօլ չէր յաջողած։ Յետ կրկին անօգուտ փորձերու, ըսաւ գիւղացւոյն. «Քնացեր ես կամ ոչ, նոյն բանն է. — Հիմա

1. Forel, *der Hypnotismus*, Զդ. տպ. էջ 37։

ստամոքսդ և կուրծքդ կը մագնիսացընեմ, որով ցաւերդ կը դադրին»։ Յիրաւի, ցաւերն մի քանի վայրկենի մէջ կը դադրին, բայց իրիկուան կը վերադառնան։ Դարձեալ կը մագնիսացընէ երկրորդ օրն, և դարձեալ կը յաջողի, թէպէտ և դեռ եւս անկատար կերպով։ Իսկ երրորդ օրն, ոչ միայն ցաւերը կը փարատէ մագնիսութեամբ, այլ նաեւ խոր քնոյ մէջ անզգայեալ կը ձգէ հիւանդ գիւղացին[1]։ Պէրնհայմ «ներշնչուած էր»։

Քանիցս այդ ներշնչման կը կարօտին մագնիսացընողք։ Որչափ անգամ քնանալի ենթականերն տագնապեցուցեր ապշեցուցեր են զիրենք մագնիսացընողները։ Անվստահութիւն մը, յանկարծական վախ մը, երեւակայութիւնը սեւեռելու անհնարութիւնն, անբացատրելի ջղային յուզում մը կը բաւեն մագնիսացուցիչը տագնապի մէջ ձգելու համար։ Հարկ է նախազգուշակել հիւանդ ենթակային յուզմանց պատճառը՝ զոր սա յաճախ ճարտարութեամբ կը ծածկէ։ Սթոքհոլմի նշանաւոր քնացուցիչն Վէթթէրշդրանտ կը պատմէ՝ թէ օր մը ուզելով քնացընել մարդ մը զոր սովորաբար կը խնամէր, չյա-

1. Նոյն. էջ 36։

ջողեցաւ քնացընել, թէպէտ և նոյն մարդն դիւրաւ կը քնանար, մանաւանդ թէ լաւ քնաշրջիկ մ'էր։ Միով բանիւ, հանդերձ ամէն ջանքով չկրցաւ քնացընել զինքը՝ մինչեւ որ Վէթթէրշդրանտ իմացաւ հետեւեալ խափանիչ պատճառը։ Հիւանդն գանձապետ էր վաճառատան մը. արդ թէ և կ'ուզէր քնանալ, բայց յանկարծ երկայն քնանալու և ժամանակին իւր հաշուեսեղանին չհասնելու երկիւղն վրան կը տիրէր և զինքը, հակառակ իւր ըղձից, արթուն կը բռնէր։ Հարկ է նախազգուշակել հիւանդին մտաց այս զբաղումը, և յետ միանգամ ըմբռնելու զայն՝ ամէն միջոց բանեցընելու է՝ զայն փարատելու համար[1]։ Ուրեմն քնացընողին համար կարեւոր է մեծ աչալրջութեան հետ միանգամայն արթնութիւն մտաց։ Այլ դեռ ուրիշ բան ալ հարկաւոր է, այսինքն. «Մագնիսութեամբ քնացընողն պէտք է որ ունենայ հանդարտ և լուրջ վստահութիւն, ապահովութիւն մը։ Եթէ կը տատամսի կամ տարակուսելու կերպ մը կը ցուցընէ, քնանալի ենթական եւս կընայ իրեն տատամսութեան հետեւիլ և

1. Wetterstrand. *der Hypnotismus, und seine Anwendung*, etc., էջ 4։

հակա—թելադրական (contre–suggestive) ազդեցութիւն կրել, հետեւաբար չի քնանար։ Եթէ քնացընողն ինքզինքը շատ նեղելու կերպ մ'ունենայ, և եթէ իր ենթական քնացընելու համար արիւն քրտինք մտնէ, այն ատեն քնանալի ենթակային մէջ այդ գաղափարը կը տոգորէ՝ թէ քնացընելն դժուարին է. և որչափ քնացընողն կը յուզուի՝ նոյնչափ ալ ենթական նուազ ազդեցութիւն կը կրէ[1]»։

Ֆորէլ եւս նոյն բանը կ'ուզէ բացատրել հետեւեալ խօսքերով. «Ստուգիւ քաջ քնացընող նա է՝ որ լաւ գիտէ իր քնացընելի ենթական համոզել իրեն մագնիսացուցիչ զօրութեան նկատմամբ, և որ կը յաջողի նոյն ենթակային սրտին մէջ մագնիսական քնոյ վրայ մեծ սէր մը ձգել։ Այս մեծեռանդն սէրն ու խանդ ի քնացընողն և ի քնանալին ամենակարեւոր ազդակ մ'է[2]»։

Քնացընողին համար վերջին յատկութիւնն է՝ վերոյիշելոց հաւասար կարեւոր, համբերութիւնն։ Համոզուիլ ուզողն թող կար-

1. Bernheim, Rapport lu au *Premier Congrès international de l'hypnotisme*, էջ 88։

2. Forel. Նոյն մատեան. էջ 37։

դայ Պէրնհայմի յաջորդ տողերը, յիշելով՝ որ մագնիսական քնոյ գործադրութեան մէջ ոչ ոք կարող է իրեն ուսուցիչ ըլլալ։ Արդ նա կը գրէ.

«Ոմանք արագապէս կ'իյնան քիչ շատ խոր քնոյ մէջ. այլք կ'ընդդիմանան մագնիսացընողին. — երբեմն կը յաջողիմ երկար ատեն ենթակային աչքերը փակելով, լռութեան և անշարժութեան մէջ դնելով զինքը, շարունակաբար խօսելով և կրկնելով նոյն խօսքերը, — Թմրութիւն, ընդարմացումն կը զգաս. թեւերդ և սրունքդ անշարժ են. աւասիկ արտեւանանցդ վրայ ջերմութիւն կայ. ջղային դրութիւնն կը հանդարտի, այլ եւս կամք չունիս, աչքերդ փակուած կը մնան. — այս լողական կամ բառական թելադրութենէն մի քանի վայրկեան ետքը, կը քաշեմ մատերս աչացը վրայէն, և աչքերն փակուած կը մնան։ . . .

Ոմանք դեռ աւելի ուժով կ'ընդդիմանան, միշտ մտքով զբաղած են, չեն կրնար թողուլ իրենք զիրենք, մտքերնին կը յոգնեցընեն, և կ'ըսեն թէ կարող չեն քնանալու։ Ասոնց՝ հանդարտութիւն կը պատուիրեմ, և թմրութեան, անզգայութեան վրայ միայն կը խօսիմ. — «Այսչափ միայն կը բաւէ, կ'ըսեմ, ա՛րդասիք մ'առաջ բերելու համար։

Թելադրութիւնն կրնայ առանց քնոյ ալ ազդու ըլլալ։ Անշարժ կեցիր և մ'ըլլար անհանգիստ»։ — Քնանալի ենթակային օգուտն այս վիճակին մէջ՝ չեմ ջանար որ ուղղագարական արգասիքներ առաջ բերեմ. վասն զի սա, պարզապէս թմրած ըլլալով, միշտ արթուն և միշտ տրամադրեալ ըլլալով ինքզինքը գտնելու, դիւրաւ կ'ելլէ թմրութենէն...։ Սովորաբար երկրորդ կամ երրորդ փորձին կը յաջողիմ ստոյգ և բաւական խոր մագնիսական քուն յառաջ բերել[1]»։

Արդ — Ամէն ոք կրնա՞յ քնացընել — Հարցման՝ կրնանք իբրեւ հետեւանք մեր ցարդ ըսածին՝ պատասխանել այսպէս. Հոգւով և մարմնով առողջ ո՛ր և է մարդ կրնայ քնացընել մի քանի ենթականեր՝ որ ըստ պատշաճի տրամադրեալ ըլլան առ այդ, սովորաբար գործածուած մարմնական միջոցները գործադրելով։ Դարձեալ, եթէ իմաստուն, ողջամիտ և ազդու, միանգամայն իրեն վրայ վստահ մարդ մը՝ գիտնայ թելադրել և քնոյ պատկերը կամ գաղափարը արթնցընել ենթակային մէջ, պիտի յաջողի շատ անգամ քնացընել ։ Հրապարակաց և սրճանոցաց

1. *De la suggestion*, էջ 4։

մագնիսացուցիչ քնացընողներու կարգէն են անոնք՝ որ դիպուածով, ամենամեծ վտանգներով և փորձանքներով, ինչպէս գուցէ յետոյ տեսնենք, կը քնացընեն խեղճ ենթակաները։ Իսկ ճշմարիտ քնացընողաց թիւն ամենանուազ պիտի ըլլայ՝ ինչպէս որ սակաւաթիւ են հոգեբանական խորին գիտութիւն, դիտողական մեծ տաղանդ, մեծ աչալրջութիւն, մտաց արթնութիւն, ազդու կամք և յամենայն դէպս համբերութիւն ունեցող անձինք։

Դ

Կրնա՞յ ամենայն ոք քնանալ մագնիսութեամբ։ — Անոնք՝ որ մագնիսական քնոյ վրայ կը խօսին առանց զայն ուսումնասիրելու՝ կը համարին թէ մագնիսութեամբ քնանալու համար հարկ է ջղային ըլլալ, տկար, անարիւն, հիւանդոտ, և այլն, և թէ կանայք որչափ դիւրութեամբ կը քնանան, արք բնաւ չեն ունենար այդ դիւրութիւնը, կամ հազիւ երբեք՝ այն ալ դարտուղութեամբ մը։ Սակայն սոսկ ռամկական գաղափար մ՚է՝ մագնիսական քունը այսպէս սահմանափակել։

Շատ նշանաւոր գիտունք ալ, որք ներկայ խնդրոյս մէջ իրաւամբ մեծահամբաւ հռչակուած են առ հասարակ, կը պնդեն՝ թէ ամենայն ոք մատչելի չէ մագնիսական քնոյ։ կ'ընդունին եւս թէ ինչպէս կանայք՝ նոյնպէս արք կրնան դիւրութեամբ քնանալ. — Բայց ըստ իրենց կարծեաց, ինչպէս ըսինք, ոչ ամենայն արք և ոչ ամենայն կանայք կրնան քնանալ։ Արգանդախեղդ (hystérie) ունեցողներն միայն ունին այս առանձնաշնորհութիւնը։ Հետեւեալ բանաձեւին մէջ կը բովանդակուի իրենց գաղափարն. « Ամէն արգանդախեղդ ունեցողն՝ քնանալու յարմար չէ, բայց քնանալու յարմար ենթական՝ անգանդախեղդ ունի »։ — Շարքոյի և Սալփէթրիէրի նշանաւոր դպրոցին կարծիքն է այդ։

Բայց ուրիշ հաւասարապէս նշանաւոր իմաստունք բոլորովին տարբեր կարծիք ունին։ Ըստ սոցա, մագնիսական քունը՝ արգանդախեղդի հետ յարաբերութիւն ամենեւին չունի, — և գրեթէ առանց սահմանափակելու ներելի է ըսել՝ թէ ամենայն մարդիկ կրնան մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ։ — Այս գիտնոց մէջ ամենէն հռչակաւորաց մին այսպէս կը բացատրէ իր միտքը. « Ո՛ր և է ա-

ռողջամիտ մարդ՝ ի բնէ յարմար է քնանալու այս կամ այն աստիճանով. և եթէ ոք չկարենայ քնոյ ենթարկուիլ՝ ասոր միակ պատճառ են անոր պատահական, անցողական հոգեկան մի քանի տրամադրութիւններն[1] »։

Մեր նպատակէն դուրս է տգիտաց կարծեաց վրայ զբաղիլ, ուստի վերոյիշեալ իմաստնոց կրկին կարծեաց վրայ պիտի խօսինք յաջորդաբար։

Այս երկու իրարու հակառակ կարծեաց առաջնոյն, այսինքն՝ Շարքոյին ենթադրութեան գլխաւոր պաշտպաններն են. Պօղոս Ռիշէր, Ժիլ տը լա Թուրէթ, Պապինսքի, Փիդրը։ Եւ ասոնք ամէնքն ալ մի և նոյն փաստերու վրայ կը հիմնեն իրենց կարծիքը. բայց Փիդրը՝ թուի թէ քան զամէնքը առաւելագոյն պայծառութեամբ և զօրութեամբ կը ներկայացընէ այդ փաստերը՝ իրեն մէկ դասախօսութեան մէջ[2]։ Իրեն խօսքերը լսենք՝ որովք նա կը բացատրէ իր առաջին փաստը.

1. Forel, *Der Hypnotismus*, էջ 53.

2. *Leçons cliniques sur l'hypnotisme*, — վերնագրով. Des rapports de *l'hystérie et de l'hypnotisme*. II. p. 346.

«Բոլոր բժշկաց փորձով դիւրաւ և անհերքելի կերպով կը հաստատուի՝ որ ինքնայօժար մագնիսական քունն արգանդախեղդի նշանական յարակից իրողութիւն մ'է, այս ինքն՝ եթէ հիւանդ մը ենթակայ է թմրութեան, ուզղագարութեան կամ քնաշրջութեան, այս իսկ ստոյգ նշան մ'է՝ որ նոյն հիւանդն արգանդախեղդ ալ ունի։ Նոյնպէս, մագնիսական քունն՝ որ առաջ կու գայ առանց սովորական թելադրութեան՝ արգանդախեղդիւ հիւանդացելոց ունեցած ծանր հարուածներէն ետքը, ամբողջացուցիչ մասն է նախնական հիւանդութեանց նշանաբանութեան. և այդ եւս յայտարար նշան մ'է արգանդախեղդի հիւանդութեան բնութեան։ Իսկ արուեստական մագնիսական քունն է հաւատարիմ արտադրութիւն ինքնայօժար քնոյ։ Հիւանդ մը՝ որ քնոյ հարուածին տակ ինկեր է, և հիւանդ մը՝ որ փորձով մագնիսական քնոյ ենթարկուեր է, իրարմէ էական մասով մը չեն տարբերիր. և այս կրկին տեսակ քնոյ նշաններն նոյն են։ Հետեւաբար՝ բնական կերպով կրնանք ենթադրել որ մագնիսական քունն՝ արուեստական արտադրութիւն մ'է ախտաբանական վիճակի մը՝ որ ինքնին կրնայ պարզուիլ արգանդախեղդի ուղղակի ազդեցութեան ներքոյ»։

Երկրորդ փաստն է հետեւեալն.

«Ըստ բաւականի զօրաւոր փաստ մ'ալ թուի այդ՝ որ մագնիսացեալ ենթակայից վրայ տեսնուած նշաններուն կրնանք հանդիպիլ արգանդախեղդ ունեցող հիւանդաց վրայ ալ՝ անոնց արթնութեան միջոց, որով մագնիսական քնոյ նշաններն պատահաբար մասն կը կազմեն արգանդախեղդի նշանաց...։ Յայտնի է՝ թէ քնածին շարժումներն յառաջ կը բերեն ոմանց վրայ՝ ջղերային, զգացողական կամ հոգեկան երեւոյթներ, որք կը կազմեն մեծ մագնիսութեան գլխաւոր ձեւերուն կանոնաւոր կամ անկանոն կարգը եւ կամ փոքր մագնիսութեան անկատար եւ տկար ձեւերը...։ Արդ ուրեմն, եթէ այս երեւոյթներուն իւրաքանչիւրին կարելի է առանձին առանձին հանդիպիլ արգանդախեղդ ունեցողներուն վրայ՝ առանց արուեստով մագնիսական քուն առաջ բերելու, արդեօք իրաւացի չէ՞ նկատելն այս երեւոյթները իբրեւ արգանդախեղդի բնութեան յարակից դիպուածներ, որոնք արուեստական շարժմանց ձեռքով իրարու հետ միացած կ'երեւան[1]»։

Դասախօսութեանս մնացած մասն՝ բժշկա-

1. Նոյն մատեան, Բ. էջ. 346։

կան ապացոյցներ են այն ամէն իրողութեանց ձեռքով՝ որք մէջ բերուած են։

Հակառակորդաց պատասխանն այս փաստերուն թէպէտեւ համառօտ, այլ ազդու է՝ եթէ ոչ վճռական և որոշիչ։ — Քու փաստերդ, համառօտիւ կ՚ըսեն առ Շարքոյ և իր համախոհս, նուրբ են, հաւանականք՝ որչափ որ կ՚ուզես։ Բայց քու հաւանական փաստերդ ի՞նչ զօրութիւն ունին այն ծանօթ և անժխտելի իրողութեան առջեւ, այսինքն թէ՝ ամէն օր մագնիսական քնոյ կ՚ենթարկուին անձինք որ ոչ ունին և ոչ ալ ունեցեր են արգանդախեղդի փոքրիկ իսկ հարուածը։ Դու ապահով ես՝ թէ բոլոր մագնիսացուցած անձինքդ՝ արգանդախեղդ ունին. — զարմանք չէ, վասն զի կ՚ընտրես այնպիսի ենթականեր՝ որոնց վրայ պիտի ուսումնասիրես արգանդախեղդը և զայն պիտի մշակես. յայտնի արգանդախեղդ ունեցողներուն վրայ կը գործես անխտրաբար[1]. մեծ հրաշք մը պիտի ըլլար՝ եթէ այս հիւանդութենէ

1. «Կը համարիմ՝ թէ մեր բոլոր քննութիւնները ըրինք մեծ արգանդախեղդ ունեցող հիւանդաց վրայ»։ Paul Richer. *Etudes cliniques sur la grande hystérie*, p. 515. note.

ազատ մարդիկը քնացընէիր ։ Դու ալ հե-տեւէ՛ մեզի. ընդունէ՛ անխտիր ով որ քնանալու համար կը ներկայանայ քեզի , և շուտով պիտի համոզուիս՝ որ առանց արգանդախեղդ ունենալու ալ կարելի է մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ ։ Ահաւասիկ Լիէպօլի անխուսափելի հաշիւն ալ. Լիէպօլ անխտիր կ'ընդունի զամէնքը, որք յայտնի արգանդախեղդ ունին կամ ոչ ։ Յամին 1887, իրեն չորս հարիւր ութսուն և չորս մագնիսական քնոյ ենթարկածներուն մէջ՝ քսան և մէկը միայն չկրցան քնանալ ։ Յամին 1888, քնացուց նա չորս հարիւր քսան և ինն, որոց տասնուվեցն միայն չքնացան[1] ։ Կը համարի՞ս թէ արգանդախեղդն կը գտնուի անհատից վրայ այսպիսի համեմատութեամբ մը ։

Յայտնի է թէ այս ապացոյցն մեծապէս կ'ազդէ Փիդրըյի վրայ, որ կը գրէ. «Հարիւր ենթականերուն մէջէն՝ ըստ հաշուի Լիէպօլին, միայն տասնուհինգն կամ տասնեւութ կը ցուցընեն կատարեալ քնաշրջութեան կամ մագնիսական քնոյ նշաններն . ճշմարիտ արգանդախեղդն չունի այս աստիճան յա-

1. Liébault, *Le sommeil provoqué*, p. 19.

ձախողութիւն[1]»։ Այսու հանդերձ փիղը տեղիք չի տար, և ճարտարութեամբ մը մէջ կը բերէ ի նպաստ իրեն կարծեաց «Թաքուն կերպով արտայայտուած արգանդախեղդ և կամ քնանալու կանխաւ տրամադրութիւն ունեցողները, պարզապէս ջղայինները, որք մագնիսացընողներուն յաճախորդները մեծապէս կը բազմացընեն[2]»։

— Պապինսքի ալ, Շարքոյին հաւատարիմ աշակերտն, իրենց հակառակորդաց վերոյիշեալ ներկայացուցած հաշուէն յաղթահարեալ, կը ճգնի «յիշեցընել այն ճշմարտութիւնը, որ ամէն գիտնոց մտաց մէջ ի հարկէ տպաւորուելու է, թէ արգանդախեղդն անհուն կերպով տարածուած է հիմա՝ քան ինչ որ երբեմն կը կարծուէր։ Ջղային հիւանդութեանց մէջ ամենէն յաճախ պատահածն է, որով կրնան վարակիլ տղան, չափահասն և ծերն, այր և կին, և զոր կրնան առաջ բերել զանազան պատճառք. օրինակի իմն, բարոյական ազդեցութիւնք, ապականութիւնք, թունաւորութիւնք[3], և այլն»։

1. *Leçons cliniques*, etc. II, p. 358.

2. Նոյն. էջ 359։

3. *Leçons sur l'hypnotisme et l'hystérie*, Gazette hebdomadaire de médecine et de chirurgie, n.° du 23 juillet 1891.

Բայց Շարքոյի հակառակորդք, որք ա-մենեւին հարկ չեն տեսներ իրենց մտաց մէջ տպաւորելու Շարքոյի գաղափարը, և կը փափաքին պարզապէս ճանչնալ ճշմարտութիւնը, Փիդրըյի և Պապինաքիի պնդելով առաջ բերած կրկին վերջին հակառակ փաստերը՝ փորձոյ և իրողութեանց քուրայէն կ'անցընեն հետեւեալ կերպով։

Ինչպիսի՞ք են իրողութիւնք.

Առաջին իրողութիւնն այս է՝ որ Հանսէն՝ ի Գերմանիա, Տօնաթոյ՝ ի Գաղղիա, ի Ռուսիա, ի Պելճիա, յԻտալիա, փոխանակ հիւանդոտ կամ տկար ենթականերու՝ ամենէն առողջ, պնդակազմ մարդիկը կ'ընտրեն մագնիսացընելու համար։ Միայն Տօնաթոյին վրայ խօսելով, գիտենք՝ որ ի Վէնսան մագնիսացուց նա շատ ենթասպաներ՝ զորս առաջին սպայք ընտրեր և իրեն ներկայացուցեր էին. — ի Պրէսթ, մագնիսացուց բժիշկներ և աշակերտներ, — ի Լիլ, քսան աշակերտներ՝ Բժշկական վարժարանին ուսուցչաց դիմաց, — ի Թուրին, Սկրիպ թատրոնին մէջ, երեք հարիւր երիտասարդներ և քառասուն պահապան սպաներ. — ի Միլան մագնիսացուց լրագրապետներ և Ակադեմիայի և Բազմ-

արուեստից դպրոցին[1] շատ ուսանողները։

— Արդ միթէ կրնա՞նք հաւատալ՝ որ այս ամէն զինուորք, սպայք, լրագրապետք, ուսուցիչք և ուսանողք՝ արգանգախեղդ ունէին կամ ջղային հիւանդութիւն։

Տօնաթոյի մագնիսական քնոյ ենթարկելուն յաջողութեանը մասին ոչ ոք կրնայ կասկածիլ կամ տարակուսիլ. և այս բանիս, ի մէջ այլոց, տօքդ. Մօրսէլլին՝ Թուրինի յիմարանոցին տեսուչն ալ կը վկայէ, որ գոհ չըլլալով ներկայ գտնուելուն այս մասին եղած բանախօսութեանց և ամէն բան քննելուն և համեմատելուն, ուզեց ինքն անձամբ մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ Տօնաթոյին ձեռքով[2]։

Իսկ եթէ գիտնական անձանց վկայութիւնք միայն ընդունելի կը համարուին, կրնանք անոնցմէ ալ վկաներ գտնել այս իրողութեանց։

Նախ սկսինք Լիէժօլէն, և դիտել կու տանք որ իրեն ըրած փորձերն միայն յամին 1887 և 1888, ութ կամ ինն հարիւր ենթականերու մէջ չեն սահմանափակուիր. վասն զի

1. **P. Franco**, *L'ipnotismo tornato di moda*. p. 33.

2. **Morselli**, *Il magnetismo animale*, p. 2 et suiv.

նա շարունակեց իրեն աշխատութիւնները, և յամին 1891, երբոր կը հրատարակէր Thérapeutique suggestive գիրքը, իրեն մագնիսացուցածներուն թիւն աւելի էր քան եօթն հազար հինգ հարիւր։ Ուրեմն մագնիսացըներու այդ երկար փորձին ընթացքին մէջ՝ մագնիսանալու դիւրազգաց և տրամադրեալ անձանց թիւն փոխանակ նուազելու, աճեր է. — և այս մեծ հաշուով կը տեսնենք՝ որ հարիւր ենթականերէն դէթ ութսունը կը քնանան, և տասնուհինգէն աւելին ալ նոյն իսկ քնաշրջութեան մէջ կ՚իյնան, և հարկ է որ Փիղըր հաստատուն մնայ իւր խոստովանութեան մէջ՝ թէ «ճշմարիտ արգանդախեղդին աստիճանն այսչափ յաճախութիւն չունի»։

Այլ աւելի ուրիշ մագնիսացուցիչ մ՚ալ՝ որ Լիէժօյի հետ կը մրցի, և գիտնական աշխարհի մէջ մեծ համբաւ և վարկ ունի, տօքթ. Վէտըէրշդրանտ Ստոքհոլմէն, զոր վերագոյն յիշատակեցինք։ Սա 1889 յունուարէն մինչև 1890 յունուար՝ մագնիսացուց երեք հազար հարիւր քառասուն և ութ հոգի։ Իսկ այնչափ հոգւոց մէջ ութսուն և եօթն միայն հոգի կարելի չեղաւ քնացընել[1]։

1. Wetterstrand, *Der Hypnotismus*, etc. p. 1.

Ամսթէրտամի մէջ՝ տօքթ. Վան Ռէնթէրկէմ և տօքթ. Վան Էէտէն մեծ եռանդեամբ և յաջողութեամբ կը գործադրէին մագնիսական քունը։ Եւ չորս հարիւր տասնուչորս հոգւոց մէջէն քնացուցին երեքհարիւր իննըսունուհինգը։

«Տարուան մը մէջ, կը գրէ Ֆօրէլ ի Ցիւրիխէ, երկուհարիւր հինգ հոգւոց վրայ փորձ ըրի, որոց շատերն ուղեղային հիւանդութիւն ունէին. հարիւր եօթանասունն և մէկը ենթարկուեցան քնոյ, իսկ երեսունուչորսն՝ ոչ։ Յաջորդ տարին մագնիսացուցի հարիւր հինգ հոգի, որոց տասնումէկն միայն ընդդիմացան մագնիսական ազդեցութեան։ Դարձեալ, երեք հոգիք ալ զորս նախ չէր յաջողած քնացընել, ապա մեծ դիւրութեամբ քնացան[1]»։

Իսկ տօքթ. Ռինկիէրի վկայութիւնն այս նիւթիս մէջ մեծ յարգ ունի. նա իրեն գրոց միոյն յառաջաբանին մէջ կը գրէ այսպէս[2]. «Իմ մագնիսացուցածներս այնպիսի անձինք են՝ որոց ջղային դրութիւնն հազիւ երբեք կը գրգռուի, բացարձակապէս չեն ենթար-

1. Forel, *Der Hypnotismus*, p. 26.

2. *Erfolge des therapeutischen Hypnotismus in der Landpraxis.*

կուխը աշխարհային կենաց նորութեանց և յուզմանց, զօրաւոր ցեղէ են և կանոնաւոր մտաւորական զարգացում, ունին[1]։ Մեր մէջ բացարձակապէս չկան այն պարագաները՝ որք՝ մեծամեծ քաղաքաց և ճարտարուեստից կեդրոններուն մէջ՝ ջղային յուզումներ յառաջ կը բերեն։ Անոնց մտաց յոգնութեան վրայ խօսելն անգամ աւելորդ է. վասն զի այս մարդոց, որք երկրագործ են, կեանքն, գործունեայ կեանք մ'ըլլալով բացօթեայ, բարձր դաշտի մը վրայ ի մէջ Ալպեանց և Ժիւռայի, ջղային դրութիւնը զօրացընելու համար մի միակ միջոց է. նա մանաւանդ որ մեր ժողովուրդն թշուառութեան տառապանքը չի կրեր, և դիւրաւ կը հայթայթէ սննդարար կերակուր մը . . .»։ Ասկէ յայտնի կ'երևի՝ որ Ռինկիէրի երկիրը՝ արգանդախեղդի նպաստաւոր չէ. և միայն հոն սակաւաթիւ հարկ է որ ըլլան անգանդախեղդիւ հիւանդք։ Հետեւաբար, եթէ կայ բժիշկ մը՝ որ Շարքոյի և իրեն աշակերտաց գաղափարին համեմատ շարժելով՝ մագնիսացընելու մէջ ունեցած անյաջողութեանցը վրայ մտատանջի, ինքն Ռինկիէր պիտի ըլլայ։ Արդ ահաւասիկ Շար-

1. Նոյն. էջ 7։

քոյի գաղափարին հակառակ իրողութիւն մը. Երկու տարուան և երեք ամսոց մէջ, Ռինկիէր մագնիսական քնոյ ենթարկեց իրեն գեղացիներէն երկուհարիւր տասն հոգի. ամէնքն ալ քնացան բաց ի տասնուերկուքէն[1]:

Խորհրդածութիւն մը կը յաւելունք ցարդ ըսուածներուն վրայ, այսինքն, շատ անգամ մագնիսացընողք, որք Salpêtrièreի ուսուցչաց կարծեաց դէմ կը պատերազմին, մագնիսական քնոյ ենթարկած են իրենց լաւ և երկար ժամանակէ ի վեր ճանչցած անձինքը, բարեկամները, ազգականները: Ալփերտ Մօլ, բերենք օրինակ մը միայն, օր մը կը մագնիսացընէ իւր ազգականաց մէկը, և «այս առաջին անգամէն սկսեալ, մէկ վայրկենի մէջ զինքը այնպիսի խոր քնոյ մէջ կը ձգէ՝ որ յետ քնոյ ալ զինքը կը ցնորեցընէ»: Արդ այս ազգականին համար ինքն իսկ կը վկայէ՝ թէ «Երիտասարդս է պնդակազմութեան տիպար[2]»: Եւ ի՞նչպէս կարելի է ա՛յլ եւս տարակուսիլ, քանի որ այսպիսի մարդիկ կը վկայեն թէ՛ ենթակայից առողջութեան և թէ ատոնց քնոյ իրականութեան:

1. Նոյն. էջ 3:

2. A. Moll, *Der Hypnotismus*, p. 151.

Ուրեմն թուի թէ, եթէ իրողութիւնք կրնան հաստատել քանի մը, կարելի է մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ առանց արգանդախտի կամ ջղացաւութեան ունենալու [1]:

Ծարքոյին հակառակորդք դեռ աւելին կ'ըսեն, այսինքն, վերոյիշեալ հաշիւներէն կը տեսնուի՝ որ հարիւր հոգիէն վեց ութսուն, իննսունը կը քնանան, ուստի կրնանք հետեւցնել՝ որ գրեթէ ամէն ոք կրնայ մագնիսութեամբ քնանալ:

Բայց արդեօք դեռ աւելի առաջ երթալ կարելի չէ՞: Ծաս անգամ և յայտ շատ դէպքերու մէջ տեսնուած է՝ որ երկար ատեն մագնիսութեան ենթարկեալը անկարելի եղած անձինք՝ վերջապէս քնացած են: Այսպէս Ալբերտ Մօլ կը պատմէ՝ որ ութսուն անգամ անյաջող փորձերէն ետքը՝ կրցաւ այնպէս լաւ քնացընել մէկը՝ որ մինչեւ ցնորմանց մէջ ինկաւ: Այս չէ՞ քաւեր հաստատելու՝ որ շատ համբերութեամբ և երկար ժամանակի

1. Իրաւամբ կը գրէ Հենրիկոս Նիզէ (H. Nizet, *l'Hypnotisme, étude critique*, 2. edit., p. 38). « Այժմ շարժում մը կայ գիտնական աշխարհի մէջ ի նպաստ Նանսիի վարժարանին »: Հմմտ. D.r Grasset, de Montpellier, *Leçons de clinique médicale*, p. 186.

մէջ կարելի պիտի ըլլայ զգացընել որ և է անձ, և շատ հռչակաւոր համարելու Ֆօրէլի հետեւեալ առաջարկութիւնը. «Ամէն ողջամիտ մարդ ի բնէ կրնայ մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ այս կամ այն աստիճանով: Իսկ եթէ մէկը չկարենայ քնանալ, ասոր միակ պատճառ են մի քանի հոգեբանական և առժամանակեայ տրամադրութիւնք[1]»:

Այս առաջարկութեանս եթէ ուշ դնենք՝ յայտնի կը տեսնենք, որ՝ եթէ մագնիսութեամբ քնանալու յարմարութիւնն ամենուն հասարակաց է, բայց ամենուն մէջ հաւասար աստիճանի չէ: Հետեւաբար՝ կրնայ որ հարցնել՝ թէ ինչ պայմաններով կրնայ մէկն յարմարագոյն ըլլալ մագնիսական քնոյ, և թէ որ ընկերական դասակարգներու մէջ նուազ կամ աւելի յարմարներն կը գտնուին:

Այս հարցմանս պատասխանելու համար շատ քննութիւններ եղած են, բայց ամէնքն ալ անկատար են դեռեւս: Այսու հանդերձ, թէպէտ և մեր նպատակէն դուրս է այս մասին զբաղիլ, համառօտիւ դնենք հոս ինչ որ ցարդ կրցեր են գիտնականք պատասխանել այս խնդրոյս, և հետեւեալքն են.

1. Վերոյիշեալ մատեան. էջ 151:

1. Այրն չափազանց կերպով նուազ յարմարութիւն չունի քան զկինն, մագնիսութեամբ քնանալու համար։

2. Տղայութիւն և երիտասարդութիւն շատ աւելի նպաստաւոր են[1]։

3. Ցիմարները քնացընելն շատ դժուարին է[2]։

4. Խելացի մարդիկ, որք կրնան իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացընել գաղափարի մը վրայ, աւելի դիւրաւ կը քնանան քան թէ բթամիտք և թեթեւամիտք[3]։

5. Հնազանդելու վարժ անձինք, ինչպէս զինուորք, ծառայք, ընտրելագոյն ենթականեր են[4]։

Ազգութեան և ցեղի մասին՝ թէ արդեօք ազդեցութիւն մը կ՚ընե՞ն. զոր օրինակ, Ռուս-

1. Beaunis, *Le somnambulisme provoqué*, p. 16, 17. « Tableaux et groupements des sujets d'après les âges ».

2. Ցիմարները մագնիսացընելու անկարելիութիւնը նախ բացարձակ համարուած էր, բայց յետոյ Ա. Վուազէն յաջողեցաւ խենդերն ալ քնացընելու, հարիւրին տասը։ Հմմտ. *Premier Congrès international*, etc. p. 147.

3. A. Möll. վերոյիշեալ մատեան. էջ 29։

4. Նոյն։

ներն, ինչպէս կ'ըսուի, յարմարագո՞յնք են քան զայլ ազգս, ցարդ արժանաւոր պատասխան մը տրուած չէ։

Յետ ցուցընելու՝ թէ յոյժ հաւանօրէն ամէնքը կամ գրեթէ ամէնքը կրնան քնոյ ենթարկուիլ, կը մնայ քննել՝ թէ արդեօք հակառակ իւր կամաց կրնա՞յ ոք քնոյ ենթարկուիլ։ — Եւ այս մասին Պէրնհայմ հետեւեալ մխիթարական տողերը կը գրէ.

«Ոչ ոք մագնիսական քնոյ կրնայ ենթարկուիլ հակառակ իւր կամաց, եթէ մագնիսացընողի հրամանին կ'ընդդիմանայ . . . ։ Ուրախութեամբ կ'ապահովցընեմ զամէնքը այս մասին, որպէս զի ի զուր չվախնան, վասն զի իրողութեանց սխալ մեկնութիւնն կրնայ վախ առաջ բերել[1]»։

Արդ այս ենթադրութիւնս բացարձակ կերպով ճի՞շդ է, և կրնա՞նք զայն իւր ամբողջական իմաստովը հասկանալ։ — Զայս պիտի պարզենք հետեւեալ գլխոյն մէջ։

1. *De la suggestion dans l'état hypnotique*, réponse, à M. Paul Janet, p. 13.

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Կարելի՞ է մագնիսական քնոյ ենթարկել զոք հակառակ իրեն կամաց։

ԱՅՍ դժուարին խնդիրը պարզապէս այո՛ կամ ոչ[1] ըսելով չի լուծուիր, ինչպէս որ դիտել կու տայ Լիլիէնթալ, Ցուրիխի իրաւագիտութեան հմուտ ուսուցիչն. և յաջորդ տողերս ալ պիտի հաստատեն անոր ըսածը։

Պէրնհայմ գրելով՝ թէ «Ոչ ոք կրնայ մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ հակառակ իր կամաց, եթէ կ՚ընդդիմանայ թելադրութեան։ Ուրախ եմ որ այս մասին կրնամ ապահովցընել զամէնքը հակառակ ամէն ցնորական երկիւղի[2]», ակամայ կերպով մեր միտքը կը ձգէ այն բժիշկը, որ լրջութեամբ մը և հանդիսապէս իրեն հիւանդին կը պատուիրէ հացի փշրանաց դեղահատ մը, և կը նախազուշակէ անոր անվրէպ բժշկութիւնը։ Թերաւ, ինչպէս պիտի ապահովայ

1 · *Der Hypnotismus und das Strafrecht*, p. 66։
2 · *De la suggestion*, etc. p. 278։

ոք՝ քանի որ կ՚ըսուի պարզապէս. «Ով որ կրնայ մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ հակառակ իր կամաց, եթէ կ՚ընդդիմանայ թելադրութեան»: — Եթէ կ՚ընդդիմանամ թելադրութեան, պիտի չենթարկուիմ մագնիսական քնոյ. շատ լաւ: Սակայն դժուարութիւնն այն է՝ որ արդեօք պիտի կարենա՞մ միշտ ընդդիմանալ, և թէ՝ արդեօք ամէն ոք պիտի կարենա՞յ ամէն պարագայի մէջ հակառակ կենալ մագնիսական քնոյ թելադրութեան: Քանի որ հաւատալի փորձ կամ փաստ մը չունիմ՝ թէ պիտի կարենամ միշտ ընդդիմանալ, երբեք պիտի չկարենամ ապահով ըլլալ:

Եւ եթէ չար է՝ ամէնուն սրտին վրայ սաստիկ վախ ազդել՝ մագնիսական քնոյ և մագնիսացուցչաց զօրութիւնը չափազանց մեծցընելով, չարագոյն ևս է՝ այս մասին կատարեալ ապահովութիւն քարոզել, որոնց շատերն գուցէ զոհ ըլլան: Յայսմ ևս, ինչպէս ամէն բանի մէջ, լաւագոյն է ըսել ճըշմարտութիւնը:

Արդ, ըստ այս ճշմարտութեան՝ ամէն մարդ չի կրնար միշտ ընդդիմանալ քնածին կամ քնաբեր ազդեցութեանց կամ ներգործութեանց՝ որոնց կ՚ենթարկուի: Յայտնի է՝ թէ

Նանսիի նշանաւոր ուսուցիչն ես պիտի համաձայնիմ մեզի այս մասին մէջ, ինչպէս ստոյգ կը համարիմ՝ թէ Պրէտ՝ քառասուն տարի առաջ գրածը պիտի չգրէր այսօր, այսինքն. «Մագնիսական վիճակն իւր շրջանաց և ոչ միոյն մէջ կրնայ սահմանուիլ՝ եթէ անոր ենթարկուած անձին հաւանութիւնն չըլլայ..։ Ոչ ոք կրնայ երբեք ենթարկուիլ այդ քնոյ՝ առանց իրեն ազատ հաւանութեան[1]»։

Ա

Տօքդ. Ալփերտ Մօլ, որուն մեծ հեղինակութիւնը մագնիսութեան մասին՝ ամէն ոք կը ճանչնայ, կը գրէ այսպէս. «Յաճախ մագնիսական քնոյ ենթարկուած անձանց շատերն կրնան հակառակ իսկ իրենց կամաց ենթարկուիլ նոյն քնոյ, առանց ամենեւին իրենց կողմանէ ազդեցութիւն մ՚ընելու անոր վրայ. այս՝ անտարակոյս է, *kann nicht bezweifeln werden*[2]»։ Յիրաւի, ստոյգ է՝ որ յաճախ մագնիսացընելով ենթակայ մը՝ մագնիսացընողն գրեթէ բացար-

1. *Neurypnologie*, p. 18։
2. *Der Hypnotismus*, p. 33։

ձակապէս կը տիրէ նոյն ենթակային վրայ։ Թուի թէ Պրէտ եւս այս ճշմարտութիւնը գուշակելով գրած է հետեւեալ խօսքերը[1]. «Դիտելի է՝ որ որչափ աւելի յաճախ մագնիսանայ ոք՝ այնչափ յարմարագոյն կ'ըլլայ առ այն»։ Եւ այնչափ յարմար կ'ըլլան՝ որ շատերն կամաց կամաց՝ ընդդիմութեան և ոչ փոքր ցոյց կամ նշան մը կու տան, և դոյզն նշանով կամ բառով մը կը քնանան, ոչ միայն իրենց կամաց, այլ նոյն իսկ մագնիսացընողին կամաց հակառակ։ Քոքոննիյէ՝ առաջին անգամ որ մագնիսութեան մը ներկայ գտնուեր է, ճիշդ այդպիսի դէպքի հանդիպեր է՝ զոր այսպէս կը պատմէ. «Մագնիսացուցիչ բժիշկ մը՝ որ շատ կը փափաքէր՝ որ մագնիսական քնոյ վրայ ուսումնասիրութիւններ ընեմ, առաջարկեց ինծի՝ որ իմ ներկայութեամբս քնացընէ մի քանի հոգիներ։ Յօժարափոյթ յանձն առի առաջարկը. և սահմանեալ օրուան ու ժամուն գտնուեցայ ազնիւ բժշկին քով. առանձին կերպով որոշուած հիւանդն փութով եկաւ, և մտադիւր սիրով գիջաւ՝ որ կարենամ ներկայ ըլլալ այս գործողութեան։ Ստամոքաց

1. *Neurypnologie*, p. 40։

հիւանդութիւն մ՚ունէր, և գրեթէ վեց ամիսներէ ի վեր, շաբաթը երեք անգամ կանոնաւոր կերպով մագնիսական քնոյ ենթարկուած էր։ Բժիշկը նախ հարցուց՝ թէ նախընթաց երկու օրերը ի՞նչպէս անցուց, և ապա նստեցընելով զինքը բազմոցի մը վրայ՝ պատրաստուեցաւ մագնիսացընելու։ «Ո՛հ, ըսաւ ինձ, չէի մոռացած զայդ. ապահովապէս սա պիտի քնանայ ակնթարթի մէջ, առանց ժամանակ տալու ինծի՝ որ քեզի ցուցընեմ մագնիսացընելու կերպը»։ Եւ իրօք, հիւանդն նստաւ ու քնացաւ, և այնպէս խորին կերպով՝ որ բժիշկը դժուարութիւն կրեց զինքը արթնցընելու համար, թէպէտեւ վերջապէս արթնցուց։ Եւ յետոյ ես՝ հիւանդն ժամանակ չտուաւ բժշկին որ գործադրէ իր դրութիւնը, այլ երկրորդ քունը սկսաւ. — և քանի որ քնանալու խնդիր եղաւ՝ քնացաւ նա հակառակ թէ՛ իր և թէ՛ բժշկին կամաց, այնպէս որ այդ օրն շատ լաւ սորվեցայ՝ թէ ի՛նչպէս արթնցընելու է, բայց ոչ ինչ կրցայ սորվիլ քնացընելու մասին[1]»։

1. Ch. Richet ալ գրեթէ նմանօրինակ դէպք մը կը պատմէ, *L'homme et l'intelligence*, գրոցը մէջ. էջ 223։ — Եւ ուրիշ զարմանալի և հետաքրքրաշարժ դէպքեր ալ կը պատմուին։

Պօնի ալ Ալպերտ Մօլին պէս կը խօսի ներկայ խնդրոյս վրայ. «Մի քանի անգամ քնացողներէն, կ՚ըսէ նշանաւոր բնախօսն, միշտ կամ ոմանք՝ (յայտնի է՝ թէ ոչ ամէնքը, վասն զի քնանալու տրամադրութեան և դիւրութեան մէջ ալ աստիճաններ կան) զորս կարելի է մագնիսական քնոյ ենթարկել հակառակ իրենց կամաց։ Եւ ասոնք՝ զիրենք սովորաբար քնացընողին իշխանութեան ներքոյ կ՚են բացարձակապէս. և իրենց կողմանէ որ և է ընդդիմութիւն անկարելի է. այն կրնան մագնիսացընողին ներկայութենէն հեռանալ, բայց նա ուրիշ միջոց կրնայ գտնել զիրենք քնացընելու համար։... Անօգուտ է այս իրողութեանս ծանրութիւնը նուազեցընել, մանաւանդ թէ լաւագոյն է իրականութիւնը ըսել. և այս իրականութիւնն, մի քանի դիպուածոց մէջ, է մագնիսացընողին բացարձակ իշխանութիւնը մագնիսացեալոյն վրայ[1]»։

Օքորովիչ այս գաղափարը կը հաստատէ հետեւեալ զուարճալի միանգամայն ապացուցական պատմութեամբ. «Քնաշրջիկ մը շատ ժամանակէ ի վեր մագնիսացած չըլլալուն համար կը կարծէր՝ թէ իւր զգացողութիւնը

1. *Le somnambulisme provoqué*, p. 35.

կորուսեր է։ Սա օր մը ինծի հետ գտնուելով ընկերութեան մը մէջ ըսաւ ինձ՝ իրեն համար թէ Այսօր այնչափ զօրաւոր եմ՝ որ կ'ուզեմ զքեզ իսկ մագնիսացընել։ Յանձն առի այս խաղը, և թոյլ տուի որ փորձէ ուզածը։ Իսկ նա իմ զիջողութեանս վրայ սաստիկ ուրախացած՝ բռնեց բութ մատներս, և սկսաւ իւր նայուածքը սեւեռել աչացս մէջ։ Ես ալ զինքը աւելի զուարճացընելու համար, կեղծեցի իբրեւ թէ քունը տիրեց վրաս. — ապա յանկարծ բացի աչքերս և սեւեռեցի իրեն վրայ՝ զինքը քնացընելու դիտմամբ, — և նա մի վայրկեան ետքը քնացաւ։ Այս փորձը գրեթէ երեք քառորդ ըրի իրեն վրայ։ Իրեն առջեւ կեցած՝ փչելով կ'արթնցընէի զինքը, և ապա քնանալ կը ձեւացընէի։ Եւ նա կարծելով՝ թէ իրօք քնացեր եմ՝ սկսաւ ծափահարելով՝ «յաղթեցի» աղաղակել, և չկրցաւ հասկնալ որ ինչու բոլոր հոն ներկայ եղողներն սաստիկ կերպով կը ծիծաղէին։ Եւ չհաւատաց որ ինքն էր քնացողն[1]։

1. *De la suggestion mentale*, p. 359.

Բ

Կայ ուրեմն մարդկանց դասակարգ մը՝ որ հակառակ իրենց կամաց կրնան մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ. և այս դասակարգէն ալ յաճախ մագնիսացողներէն շատերն չեն կրնար իսկ ընդդիմանալ քնոյ թելադրութեան։

Բայց ի՞նչ ըսելու է անոնց նկատմամբ՝ որք երբեք մագնիսական քնոյ չեն ենթարկուած։

Այս հարցմանս պատասխանելէն առաջ՝ հարկ է երկու դասերու բաժնել զասոնք. առաջին՝ որոյ մէջ են սովորական և կանոնաւոր զգայնութիւն ունեցող անձինք. երկրորդ՝ որոյ մէջ կը բովանդակուին արտաքոյ կարգի և անկանոն զգացողութիւն ունեցողք։

Նախ՝ այս երկրորդ դասուն վրայ խօսինք։

Արտաքոյ կարգի և անկանոն զգացողութիւն ունեցող անձանց մէջ կը պարունակուին՝ օրըստօրէ աճող բազմութիւն մը ջղայիններու, և մասնաւորապէս արգանդախեղդ ունեցողներու։

Անտարակոյս է՝ որ ջղացաւ մանաւանդ արգանդախեղդ ունեցողներու մեծ մաս մը

կրնան հակառակ իրենց կամաց ենթարկուիլ մագնիսական քնոյ։ Այս ճշմարտութիւնը կը հաստատեն քաջածանօթ իրողութիւնք։ Ցիրաւի, ո՞վ չէ կարդացած մասնագիտական գրոց մէջ՝ խեղճ աղջկան մը պատմութիւնը որ չէր կրնար ոչ կարել, ոչ ասղնագործել, վասն զի հազիւ թէ իր գործոյն վրայ կը սեւեռէր աչքը, քունն ալ կը տիրէր վրան, — դարձեալ՝ այն կնոջ դէպքը, որ հայելւոյն մէջ նայելուն պէս կը քնանար, — ուրիշ կնոջ որ ուղղագարութեան մէջ կ'իյնար՝ ջրոյ ողորկ և յղկեալ սառին վրայ նայելով, — այն կանանց՝ որոնք, ինչպէս կ'ըսուի, իրենք զիրենք կը կորսնցընեն, երբ բազմութեան մէջ կը լսեն արուեստական կրակի առաջին փամփուշտները, զինուորական փողին ձայնը, — այն անձանց պատմութիւնը, որք կը քնանան՝ եթէ իրենց երեսին վրայ ելեկտրական լուսոյ ճառագայթ մը արձակուի, կամ մագնիսի մը մօտեցընենք անոնց մորթին։

Վալքէր, Պրէտի ընկերն, չափազանց զգացողութիւն ունենալուն պատճառաւ, ինքն կը քնանար՝ մինչդեռ կը ջանար քնացընել զայլս։ Ինքն Պրէտ կը պատմէ զայս, մինչ քիչ առաջ կարդացինք իրեն ըսածը, թէ «Ոչ ոք կրնայ ենթարկուիլ երբեք մագնիսական քնոյ

առանց ազատ հաւանութեանը»։ Ահաւասիկ Վալքէրին դէպքն հետեւեալն է.

«Յամին 1842 մարտ 1ին ի Լոնտրա ճառախօսութեննէս ետքը, կը գրէ Պրէտ, մարդ մը եկաւ առ Վալքէր՝ որ հետս էր, և ըսաւ Վալքէրին՝ թէ կը փափաքէր և կը խնդրէր ինծմէ (Պրէտէն) որ փորձէր քնացընել զինքը, և տեսնէր թէ պիտի յաջողէ՞ր։ Այդ մարդը շատ կը փափաքէր ենթարկուիլ այս փորձոյն, և իրեն բարեկամաց ալ փափաքն այդ էր. բայց յառաջագոյն ոչ Լաֆոնդէն, և ոչ այլք չէին կրցած քնացընել զինքը շատ փորձեր ընելով հանդերձ։ Վալքէր պատասխանեց այցելուին թէ ես (Պրէտ) զբաղած եմ, և խնդրեց որ նստի, ինքն քնացընէ զանիկայ վայրկենի մը մէջ։ Սակաւ ժամանակէ ետքը մտայ Վալքէրին սենեակը, և կրցայ դիտել այդ դէպքը։ Մարդը նստած էր, Վալքէրին մատին վրայ սեւեռելով աչքերը, իսկ Վալքէր ոտքի վրայ՝ աջակողմը կեցեր էր, և անդադար քնանալի ենթակային աչաց կը նայէր։ Ես զբաղեցայ այն միջոցին իմ գործիս, և քիչ վերջը վերադառնալով՝ զՎալքէր նոյն դրից մէջ գտայ, և ինքն խորին կերպով քնացեր էր, թեւերն ու մատը փայտացածի պէս էին, իսկ այ-

ցելու ենթական արթուն էր, և աչքը սեւեռած էր Վալքէրի մատին վրայ[1] »։

Աւասիկ անձ մը՝ որ հակառակ իր կամաց քնացեր է. ուստի յայտնի է՝ թէ քաջ և փորձ մագնիսացընող մը կրնայ դիւրաւ քնացընել զգայուն մարդ մը, առոր հակառակելովն հանդերձ։

Անկանոն զգացողութեան տէր եղող ենթակայից մէջ յայտնապէս կը դասուին անոնք՝ որ քնածին գործերու առանձնայատկութիւնը ունին մասնաւոր կերպով[2]։ Տարակոյս չկայ՝ որ ասոնք ալ հակառակ իրենց կամաց կը քնանան անոնց ձեռքով՝ որոնք սովորաբար կը քնացընեն զիրենք. և հիւանդանոցներու մէջ եղած ամէնօրեայ փորձերն առաւելեան հանդերձ կը հաստատեն զայն։ — Ասոնց մասին կարեւոր խնդիր մը միայն կրնայ ծագիլ, այսինքն, քնածին գործ ունեցողներն կը քնանա՞ն ի հարկէ և յանկարծ, եթէ անոնց այդ գործերուն վրայ ճնշէ ոչ զիրենք սովորաբար քնացընողն, այլ որ և է այլ մագնիսացուցիչ կամ մարդ մը։

«Այս խնդրոյս լուծումն, իրաւամբ կը գրէ

1. *Neurypnologie*, p. 41.

2. Տես վերագոյն։

Փիդրը իրեն դասախօսութեանց միոյն մէջ[1], կրնայ տրուիլ միայն պատահական դիտողութեանց ձեռքով՝ որոնք կատարուած ըլլան յանկարծական եղած հանգամանաց մէջ, յորս բնաւ չգտնուին այնպիսի անձինք՝ որք կրնան ազդեցութիւն մ'ընել հիւանդաց երեւակայութեան վրայ: — Արդ, կը յաւելու նա, իրողութիւն կամ դէպք մը միայն գիտեմ՝ որ կրնայ ունենալ այս ամէն պահանջուած պայմանները. Թէպէտ և այդ ալ բացարձակապէս ստուգուած չէ»:

Փիդրը իւր վերոյիշեալ դասախօսութեան մէջ կը պատմէ զարմանալի դէպք մը, և կը յաւելու այսպիսի խորհրդածութիւն մը. «Այս դէպքս պէտք է մեր մտադրութիւնը արթնցընէ ըմբռնելու համար՝ թէ կարելի է մագնիսութեամբ քնացընել մի քանի տեսակ հիւանդները առանց իրենց իմանալուն կամ ուզելուն, անոնց քնածին գօտիները ճնշելով միայն[2]»:

Եւ յիրաւի գիտնոց ուշադրութիւնն կեդրոնացաւ այս կարեւոր կէտին. — և սկսան դիտողութիւններ ու քննութիւններ. տօքդ.

1. *Leçons cliniques*, etc, t. II. p. 115.

2. Վերոյիշեալ մատեան. նոյն էջ:

Քրօք (որդին) Պրիւսսէլէ, կարծեց թէ պիտի կարենայ լուծել այս խնդիրը վճռաբար։ Արդ սոյն սա Քրօք՝ իւր ծառայից միոյն վրայ մի քանի անգամ փորձը ըրաւ՝ քնածին գօտինները ճնշելով, և սա անմիջապէս քնացաւ. և ասկէ հետեւցուց՝ թէ «քնածին գօտիններուն ճնշումն կրնայ քնացընել անձ մը՝ հակառակ իւր կամաց[1]»։

Բայց թուի թէ Քրօք աճապարեց այս վճիռը տալու, մոռնալով Փիդրըյի խորհրդածութիւնը, որ կը գրէ[2]. «Ապահովապէս պատասխանելու համար այս խնդրոյս, բժշկատան մէջ կատարուած փորձերն արժէք մը չունին։ Վասն զի, ուսանողաց կամ բժըշկաց ներկայութիւնն՝ որք քնացուցեր են այդ հիւանդները, կամ հիւանդաց ըմբռնումն՝ թէ անոնք կարող են զիրենք քնացընելու, յոյժ երկբայելի կ'ընեն առաջ եկած արգասիքը»։ — Զենք ըսեր թէ Պրիւսսէլի բժշկին փորձն բացարձակ արժէք մը չունի, այլ թէ Փիդրըյի անդրադարձութիւնն չի ներեր՝ որ այդ փորձին մէջ ապացուցական արժէք կամ զօ-

1. *Revue de l'hypnotisme et de la psychologie physiologique*, n.° de juin, 1893.

2. Վերոյիշեալ մատեան. Նոյն էջ։

րութիւն մը նկատենք, ինչ որ ինքն Բրօք կ'ընծայէ իւր փորձին։

Կարելի է դիւրաւ ըմբռնել և ընդունիլ՝ թէ յաճախ մագնիսացեալ անձինք, և քիչ շատ հիւանդք և տկարք, հակառակ իրենց կամաց կարենան մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ։ Բայց անըմբռնելին անշուշտ և անընդունելին այն է՝ որ մագնիսութեան երբեք չենթարկուող մը, ողջ առողջ և բարեկազմ անձ մը կարենայ քնանալ մագնիսութեամբ՝ հակառակ իրեն կամաց։ Եւ այս երկրորդ կէտով կ'արդարանան ստուգիւ Պրէտի և Պէրնհայմի վերոյիշեալ տողերն։

Սակայն այս մասին մէջ եւս վճիռ տալէն առաջ՝ կը կանխենք հետեւեալ զանազանութիւնը դնելու. այն անձինք, որոց համար կ'ըսենք թէ երբեք մագնիսական քնոյ չեն ենթարկուած, և թէ ողջ առողջ ու բարեկազմ են, և որք գրեթէ երդուընցեր են՝ որ բնաւ թոյլ չտան զիրենք քնացընելու, ասոնք, կ'ըսենք, մագնիսացընողին փորձերուն իրենք զիրենք կամ կ'ենթարկեն և կամ ոչ։ Եւ յիրաւի, կրկին ենթադրութիւն կարելի է ընել. այսինքն, կրնայ մարդ մը ըսել. «Չեմ ուզեր երբեք քնանալ որ և է անձի ձեռքով. և այս մասին ապահով ըլլալու համար, մագնիսա-

ցընողէն հեռու կը կենամ և կը զգուշանամ». — կամ, «Ես իմ անձիս վրայ վստահ եմ. եթէ չուզեմ, ինչ որ ալ ընեն, բնաւ պիտի չքնանամ. մագնիսացո՛ւր զիս և սորվէ՛ որ կարելի չէ քնացընել զոք հակառակ իրեն կամաց»: — Այս երկու դէպք կրնան հանդիպիլ, և իրօք ալ կը պատահին:

Նախ խօսինք անոնց վրայ՝ որք չեն ուզեր քնանալ, բայց յանձն կ՚առնուն մագնիսացընողի փորձերուն ենթարկուիլ:

Ստոյգ է՝ որ այսպիսեաց կը պատահի յաճախ այն՝ ինչ որ կը հանդիպի մարդու մը՝ որ չուզեր գինովնալ, բայց յանձն կ՚առնու խմել մի քանի գաւաթ այն մատնիչ գինիէն, որուն չեն կրնար միշտ յաղթական կերպով ընդդիմանալ նոյն իսկ ամենէն զօրաւոր գլուխները: «Երբեմն թելադրութիւնն, ժամանակակից նշանաւոր մագնիսացընող մը կը գրէ, յոյժ արագութեամբ կ՚ազդէ, յանկարծակի, և հիանալի դիւրութեամբ մը կը տիրէ երեւակայութեան վրայ: Մի քանի դէպքերու մէջ կը բաւէ քանի մը երկվայրկեան, երբեք չմագնիսացած մարդ մը՝ պաճուճապատանքի պէս ընելու՝ որ կամք չունի — Willenlose Puppe — ուրիշ մարդու մը ձեռքը: Եւ դիտած ալ եմ՝ որ զարմա-

նալի հակադրութեամբ մը, անոնք՝ որ աւելի ախորժով մը կը ծաղրեն մագնիսութիւնը, և մեծագոյն շառաչով մը կը պնդեն՝ թէ ոչ ոք զիրենք կրնայ քնացընել, յաճախ դիւրագոյն կերպով և արագագոյն կը քնանան հանդերձ իրենց ամէն ընդդիմութեամբ[1] »։

Հայտէնհայնի հետեւեալ փորձն ակնյայտնի կը ցուցընէ՝ թէ ամենազօրաւոր և ուժով անձինք անգամ չեն կրնար մագնիսութեան փորձերուն ընդդիմանալ։ Օր մը պիտի քնացընէր գերմանացի զինուորաց խումբ մը իրենց զօրապետաց առջեւ, որք խստիւ պատուիրեր էին զինուորաց չզիջանիլ քնոյ։ Կը կարծուէր թէ փորձն անյաջող պիտի ըլլայ։ Սակայն, հանդերձ զօրապետաց խիստ հրամանոցն և զինուորաց մեծ ջանքով արթուն կենալու՝ քաջ զօրականք ուժաթափ եղան և քնացան[2]։

Ուրեմն կան ոմանք՝ որ մագնիսացընողի փորձերուն իրենք զիրենք ենթարկելով, թէպէտ և հաստատուն կամք ունին չքնանալու, կը քնանան՝ հանդերձ ամենայն ընդդիմութեամբն քնանալու և իրենց քաջառողջութեամբն։

1. D.r Forel, *Der Hypnotismus*, etc. p. 35.
2. D.r Moll, *Der Hypnotismus*, p. 33.

Բայց արդեօք անոնք որ չեն ուզեր քնանալ, բայց միանգամայն մագնիսացուցչաց ձեռքը չեն յանձներ իրենք զիրենք, ասոնք ալ վախնալու բան մ'ունի՞ն։

Այս մասին մէջ ալ յորում կարծես թէ պէտք էր պատասխանել՝ թէ այդպիսիք վախնալու բան չունին, հարկ է վճռական պատասխանէն առաջ խորհրդածել. վասն զի, գուցէ յայսմ եւս խնդիրը ամփոփելու պատճառներ պիտի ունենանք։ Եւ յիրաւի, աւասիկ Ալփերտ Մոլի տողերն՝ որք կատարեալ վստահութիւն չեն կրնար տալ վերոյիշեալ անձանց.

«Թուի թէ, կ'ըսէ, կրնամ պնդել որ ոմանք ճշմարիտ և ճիշտ հնազանդութեան վարժեալք, մագնիսական քնոյ մէջ պիտի իյնան հակառակ իրենց կամաց, եթէ անոնց՝ իշխանութեամբ մը հրամայուի թէ պիտի քնանան։ Սակայն կը համարիմ թէ այսպիսի դէպք յաճախ չի հանդիպիր[1]»։

Արդ որչափ ալ ոչ յաճախ, բայց կրնայ հանդիպիլ այս դէպքն եւս։ Ալ. Մոլ, որոյ գիտութիւնն ու փորձն մեծ են մագնիսութեան ասպարիզին մէջ, աներկիւղ կը հաս-

1. *Der Hypnotismus*, p. 33։

տատէ զայդ, ուստի հարկ է կարեւորութիւն տալ անոր։

Դեռ աւելին կը տեսնենք յաջորդաբար։

Գ

Յաճախագոյն հանդիպելի դէպք մ'է բնական քնոյ ի մագնիսական քուն փոխուիլն։ Զայդ բացատրենք հետեւեալ դէպքով՝ զոր Պէրնհայմ կը պատմէ.

«Հիւանդանոցի ծառայութեան մէջ թոքախտաւոր մը կը քնանար բնական քնով. զանիկայ երբեք չէի մագնիսացուցած։ Մեղմով ձեռքը շօշափելով ըսի իրեն. «Մի՛ արթննար. Քնացի՛ր. Շարունակէ՛ քունդ. Չկարենաս արթննալ»։ Երկու վայրկեան ետքը, անոր երկու թեւերը վեր վերցուցի. — ուղղագարութեան մէջ էր նա։ Ապա թողուցի զինքը ըսելով՝ թէ յետ երեք վայրկենի արթննայ։ Արթննալէն սակաւ ժամանակ ետքը՝ եկայ խօսակցելու հետը. նա բան մ'ալ չէր յիշեր եղածէն։ Աւասիկ բնական կերպով քնացողին հետ կրցայ յարաբերութեան մէջ մտնել. և այդ բնական քունը փոխուեցաւ մագնիսականի»։

Իսկ Փէյրը կը գրէ. «Օ. Պէրժէի փոր-

ձերն, զորս հաստատած է Կշլայտէն ալ կը ցուցընեն՝ որ կարելի է բնական քուն փոխել ի մագնիսականն այնպիսի կերպով, որ ամենեւին ծանօթութիւն չունենան քնոյ ենթարկեալ անձինք։ Նոյն Պէրժէ կրցաւ կատարել այս փոփոխութիւնը՝ բռնելով իրեն տաք ձեռքը սակաւիկ մի հեռու խոր քնացողներուն գլխէն, և կամ կեդրոնացընելով անոնց վրայ միաբեւեռ անընդհատ հոսանք»։

Արդէն իսկ Նուազէ զօրավարն ըրած էր այդ փորձը։ Խորին քուն եղողներուն քով մօտենալով, անոնց ճակտին կամ ստամոքսին արտաքին խոռուչին վրայ մեղմով կը դնէր իւր մատը։ Քանի մը վայրկեան ետքը՝ անոնց հարցումներ կ՚ընէր, որք յաճախ առանց արթննալու կը պատասխանէին, և քնաշրջութեան նշաններ կու տային։ Եւ այս բանս ստուգած են շատ անգամ Լիէպօլ, Տէլպէօֆ, Ֆօրէլ, Պայլէ, Ռիթա։

Թուի թէ այս ամէն ստուգուած իրողութիւնք մեծապէս պիտի ամփոփեն Պրէտի վերոյիշեալ նշանաւոր իմաստը. «Մագնիսական վիճակն իւր շրջանաց և ոչ միոյն մէջ կրնայ սահմանուիլ՝ եթէ անոր ենթարկուած անձին հաւանութիւնն չըլլայ . . . ։ Ոչ ոք կրնայ երբեք ենթարկուիլ այդ քնոյ առանց իրեն ազատ հաւանութեան»։

Չհամարինք՝ թէ միայն բնական քունը կը փոխարկուի ի մագնիսական քուն, վասն զի անզգայացուցիչ քունն ալ կարելի է փոխել նոյնպէս ի մագնիսականն։ Ապտոն Սանքէզ Հերրերոյ՝ Վալլըատոլիտէն, այս մասին ճշդագոյն ծանօթութիւններ տալով կը հաստատէ այս իրողութիւնը բազմաթիւ և հաւաստի փորձերով։ Հետեւեալ պատմութիւնն կը պարզէ անոր գործադրած կերպը և ընդունած արգասիքը։

Օր մը այդ վերոյիշեալ բժշկին կը ներկայանայ հիւանդ մը խնդրելով իրմէ՝ որ օգտակար համարուած դարմանը ընէ, բաց ի մագնիսականութենէ, զոր սատանայական գործ կը համարէր։ Ընդհակառակն Հերրերոյ մագնիսական քունը միայն կարեւոր ենթադրելով զինքը բժշկելու համար, հարկ համարեցաւ քնացընել հակառակ իրեն կամաց։ Ուստի առաջարկեց հիւանդին՝ որ զինքը անզգայացընէ քլորակերպով, ըսելով՝ թէ իրեն բժշկութեան միայն դարմանն այդ է։ Հիւանդն զիջաւ։ Եւ տասնուհինգ կրամ քլորակերպով՝ անզգայացուց զինքը հինգ վայրկենի մէջ։ Ապա թելադրեց եւս՝ որ հաւանի մագնիսութեամբ քնանալու։ Սոյն գործողութիւնը երեք անգամ կատարեց. չորրորդ օրն՝ ինքն

հիւանդն խնդրեց՝ որ սովորական կերպով մագնիսացընէ զինքը. և այդպէս՝ երկու ամիս ամենայն դիւրութեամբ շարունակեց մագնիսական դարմանը. և Հերրերոյ օրըստօրէ միշտ միեւնոյն յաջողութեամբ յաճախեց իրեն փորձերը, և ըստ իրեն՝ բացարձակապէս ստոյգ է հետեւեալն.

«Եթէ նախ անզգայացընենք զոք քլորակերպով և ապա թելադրութիւնը գործադրենք այդ անզգայութեան ժամանակ, կրնանք միշտ մագնիսական քուն առաջ բերել, որչափ ալ կամայ կամ ակամայ՝ յանդէտս ընդդիմանայ քնանալի ենթական[1]»։

Կը կնքենք ներկայ գլուխը յաջորդ խորհրդածութեամբք։

Նախ՝ անոնք որ փոյթ ունին իրենց և այլոց ապահովութեան մասին, պարտաւորեալ են գիտնալ և ուրիշներուն ալ սորվեցընել այն ամէն զեղծումները՝ որոնց առիթ կամ գործի կրնայ ըլլալ մագնիսական քունն։ Վասն զի վտանգէ մը ազատ ըլլալու առա-

1. *L'hypnotisation forceé ou contre la volonté arrêtée du sujet. Premier Congrès international de l'hypnotisme*, p. 317.

ջին և կարևոր հնարքն է ճանչնալ կանխաւ այդ վտանգը և զգուշանալ անկէ։

Երկրորդ, պէտք չէ չափազանցօրէն ըմբռնել և նկարագրել, ինչպէս կ՚ընեն ոմանք, այն վտանգը որ կրնայ առաջ գալ մեր կամաց հակառակ քնանալէն։

Երրորդ, այս վտանգէն ազատ մնալու համար, գործածէ՛ սոսկ այս երկու խրատները.

ա. Ապահով ընկերութեան մէջ միայն ենթարկէ՛ ինքզինքդ (եթէ օրինաւոր է) մագնիսական քնոյ։

բ. Բնաւ մի՛ թողուր ինքզինքդ մագնիսական խաղերու ձեռքը։

Չորրորդ, մագնիսական քնոյ ազդեցութեան չենթարկուելու համար կատարէ գլխաւորապէս հետեւեալ պատուէրները.

— Միտքդ և աչքերդ միշտ շարժման մէջ պահէ։

— Ծիծաղն լաւագոյն միջոց է չքնանալու։

— Ծաղրելն, արհամարհելն՝ անյաջող կ՚ընեն մագնիսացընողին ամէն փորձերը։

Եւ եթէ գործածես այս ամէնը, Նանսիի, Պորտոյի և Փարիզու ուսուցիչներն միանգամայն չեն կրնար մագնիսացընել զքեզ։

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Նախընթաց գլուխներուն մէջ մեր ըսածներն բաւական գաղափար մը կու տան թէ՛ մագնիսական քնոյ, թէ՛ զայն առաջ բերելու միջոցներուն վրայ, դարձեալ՝ քնոյ ենթարկեալ անձանց մէջ առաջ եկած արգասեաց վրայ։

Ստուգիւ դեռ շատ հրաշալիքներ կը պատմուին մագնիսական քնոյ մասին, զոր օրինակ, գաղափարաց փոխանցումն, հեռուէն իրարու հետ հաղորդակցութիւն, տեսութիւն ուրիշներուն խորհրդոց, ծանօթութիւն և նախագուշակութիւն ապագայից, և այլն։ Բայց ատոնց վրայ պիտի չխօսինք՝ երկու պատճառաց համար.

Նախ՝ որ ամենէն աւելի նշանաւոր մասնագէտք կ'ըսեն այս մասին՝ թէ այդ երեւոյթներուն ստոյգ գոյութիւնը դեռ ապացուցուած չէ ճշդիւ և գիտնականօրէն։ Այո՛ շատ բաներ կը կարդանք զանազան գրոց[1] և հան-

1. *Proceedings of the Society for psychical research.*

դլսից[1] մէջ, և ծանօթ են մեզի երեք անգ-ղիացի, Gurney, Myers, Podmore[2], գիտ-նականաց փորձերն, Օքորովիչի[3] շատ յաջող դէպքերն, Պետրոս Ժանէյի[4] ապացուցանե-լու նորանոր ջանքերն, այլ այսու հանդերձ, վերոյիշեալ երեւոյթներուն վրայ տարակոյսն կը ձգէ իւր քողը, և արդի գիտնոց շատերն յօժարամիտ պիտի միաձայնին ըսելու Ռիէ-քամկյէյի առ Տիւփօթէ ըսածը. «Դիտեւեր եմ, բայց չեմ համոզուած»։

Երկրորդ, թէպէտ և ստոյգ ալ ըլլայ այս երեւոյթներուն գոյութիւնը, կը մնայ դեռ եւս հաւաստել՝ թէ անոնք մագնիսական քնոյ արգասիք են կամ թէ անոր կը վերաբերի՞ն։ Որովհետեւ, ի՞նչ իրաւամբ կրնանք այդ ե-րեւոյթները ներկայացընել իբր յատկութիւնք մագնիսականութեան, երեւոյթներ՝ զորս չեն ստուգած հռչակաւոր մագնիսացընողք, և ոչ ալ յառաջ բերել կրցեր են։ Աւասիկ Պէրն-հայմի, յամին 1890, գրածն[5]. «Աքանչե-

1. *Annales des sciences psychiques, fondeés* par les D.rs Dariex et Richet.

2. *Les hallucinations télépatiques.*

3. *De la suggestion mentale.*

4. *L'Automatisme psychologique*, ch. III.

5. *De la suggestion*, p. 84.

լիք մը, օրինակ իմն, նախատեսութիւն ապագայի, ներքին տեսութիւն, հեռուէն, խիտ մարմնոց մէջէն տեսութիւն, զգայարանաց փոխադրութիւն, պեղոց ընազդումն, ըսելու հարկ չկայ՝ երբեք չեմ տեսած»։ Եւ յամին 1892, Քոքոնիէ օր մը հարցուցեր է նոյն բժշկին՝ թէ արդեօք ընաւ հանդիպած չէ՞ վերոյիշեալ հրաշալեաց գէթ միոյն. «Ոչ երբեք, պատասխաներ է, և ոչ մէկ հատին»։ — «Բայց Տէր, ըսեր է նա, լրջութեամբ ջանացե՞ր ես այս երեւոյթները առաջ բերել»։ — «Այո՛, պատասխաներ է, ջանացեր եմ, փորձեր և յոգներ եմ, և այս տեսակ բան չեմ կրցած ընաւ առաջ բերել»։ Տօքդ. Կրասսէ Մոնփէլիյէյի նոյն պատասխանը տուեր է բառ առ բառ։ — Փարիզու մագնիսացընողքն, Շարքոյ և աշակերտներն[1], նոյնպէս կը խօսին։ Ուրեմն անտեղի է անստոյգ իրողութեանց վրայ երկարաբանելն։

Մեր նպատակէն դուրս է նաեւ խօսիլ հոս, ինչպէս կանխաւ ծանուցինք Յառաջաբանիս մէջ, բուն մագնիսականութեան (*magnétisme*), հոգետեսութեան (*spiritisme*), և ծած-

1. Braid, *Neurypnologie*, chap. additionnel, p. 234.

կատեսութեան (occultisme) վրայ, վասն զի ասոնց ամենուն վրայ միանգամայն խօսելէն՝ գաղափարաց խառնակութիւն կը ծնանի, և անոնք առանձին ուսումնասիրութիւն կը պահանջեն։ Ուստի խօսքն է ցարդ, և ասկէ յետոյ ալ պիտի ըլլայ բուն մագնիսական քնոյ վրայ (hypnotisme), զոր կը գործադրեն մագնիսացընողք, և ըստ այնմ կը դնենք հետեւեալ խնդիրները.

Մագնիսական քունն հակառակ է բարոյից։

Մագնիսական քունն վնասակար է և չար։

Մագնիսական քունն սատանայական է։

Այս երեք խնդիրները, որք յուզեցին բոլոր աշխարհը՝ կարծեաց մեծ անմիաբանութեան պատճառ, պիտի ջանանք ամփոփել հետեւեալ գլուխներու մէջ։

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ հակառակորդք
և անոնց փաստերն։

Ա

Մագնիսական քնոյ հակառակ պատերազմողաց գլխաւորն է Հ. Ֆրանքոյ[1], որոյ հրատարակած յօդուածոց համար կը գրէ անգղիական հանդէսն The Lyceum. «Յօդուածոց ընտիր շարք մը». Թէպէտեւ յօդուածագրին հիմնական առաջարկութիւնը չընդունիր։ Ըստ Հ. Ֆրանքոյի կարծեաց, մագնիսական քունն «վտանգաւոր է և վնասակար»։ — Այդ յօդուածներով ապա գիրք մը ձեւացաւ, որ և թարգմանուեցաւ ի սպանիական և ի գաղղիական լեզուս։ Իրմէ վերջը գրողք՝ գրեթէ կրկնեցին նոյն փաստերը։

Նա՝ իւր գրութեան հիմն կը դնէ այսպէս. «Մագնիսական քնոյ տեսական բնութիւնն ինչ որ ալ ըլլայ, կրնանք միշտ ըսել՝ թէ

1. *L'Ipnotismo tornato di moda.*

այն՝ հիւանդութիւն մը, կամ ախտաւոր վիճակ մ՚է»։ Եւ ապա ուժգին տրամաբանականով մը, միշտ գիտնական հետազօտութեան վրայ հաստատուած, այս խիստ հետեւանքը կը հանէ. «Մագնիսական քունն՝ արտաքոյ բնութեան երեւոյթ մ՚է, իսկապէս վնասակար, իսկապէս անբարոյական և սատանայական»։

1. **Արտաքոյ բնութեան երեւոյթ մ՚է**, կ՚ըսէ. «վասն զի այդ մագնիսական քունն յառաջ պիտի գայ բնական կերպով կամ հեղուկէ մը և կամ մագնիսացող ենթակային երեւակայութենէն. արդ նախ՝ հեղուկ չի կրնար անոր պատճառ ըլլալ, որովհետեւ կան գէպքեր ալ՝ յորս մարդ մը կրնայ ինքզինքը ենթարկել այդ քնոյ, հետեւաբար՝ իրեն հեղուկ մը չանցնիր օտար մագնիսացընողէ. երկրորդ՝ ենթակային երեւակայութիւնն ալ չի կրնար պատճառ ըլլալ այդ քնոյ. վասն զի բնական քնոյ մէջ եղողք ալ կ՚ենթարկուին մագնիսութեան, ինչպէս վերագոյն տեսանք. և գիտենք եւս որ՝ մագնիսացընողք՝ իրենց ենթակայէն կը պահանջեն միայն որ զիջանին մագնիսանալու։ Ուրեմն եթէ այդ երկու բնական պատճառներէն առաջ չի կրնար գալ մագնիսական քունն, հետեւաբար՝

բնութեան կարգէն և օրէնքէն դուրս բան մ'է»։

Հ. Ֆրանքոյ բաւական չհամարելով այդ համառօտ փաստը, կ'ընդարձակէ իր առաջարկութիւնը և կ'ըսէ. «Բաց ի հեղուկէ և երեւակայութենէ մէջ կը բերուին ուրիշ պատճառներ՝ որք առաջ կը բերեն մագնիսական քունը, զոր օրինակ՝ են լուսաւոր կէտի մը վրայ սեւեռել աչքը, միակերպ շարունակ նոյն ձայնը լսելն, կամ յանկարծական բոմբիւն մը, կամ կանխաւ եղած տրամադրութիւնք ենթակայից։ Սակայն ասոնք ալ չեն կրնար մագնիսական քնոյ պատճառներն ըլլալ. որովհետեւ չկայ համեմատութիւն արդասեաց և անոնց պատճառին մէջ. վասն զի այսքան փոքր և թեթեւ պատճառներ ի՞նչպէս կրնան այնպիսի մեծ և ծանր արդասիք առաջ բերել՝ որ ենթական կորսնցընէ իրեն զգայութիւնքը, միտքը, և այլն։ Անոր համար, Պրէտ և Շարքոյ խոստովանեցան՝ թէ չեն կրնար այս երեւոյթներուն պատճառը բացատրել»։

«Դարձեալ, կը շարունակէ նոյն Հ. Ֆրանքոյ, մարդկային կամքն եթէ այդքան մեծ ազդեցութիւն և զօրութիւն ունի ուրիշներուն վրայ, ինչո՞ւ նոյն ազդեցութիւնը միայն մագ-

նիսական քնոյ մէջ պիտի ամփոփուի ։ — Թելադրութիւնն ալ, որ երբեւ պատճառ կը համարուի մագնիսական քնոյ, ինչո՞ւ այս ինչ մարդու ձեռքով կ'ազդէ քնանալի ենթակային վրայ, իսկ ուրիշի մը ձեռքով չազդեր. եթէ բնական պատճառ մ'է այն, հարկ է՝ որ ամէն մարդու ձեռքով նոյն արդասիքը առաջ բերէ, ինչպէս կրակն կ'այրէ՝ եթէ ո՛ր և է մարդու ձեռքով յարդի վրայ ձգուի ։ Ուրեմն թելադրութիւնն ալ բնական պատճառ չի կրնար ըլլալ մագնիսական քնոյ ։ Ապա ուրեմն բնութենէ դուրս հիւանդութիւն մը, արդասիք մ'է մագնիսական քունն»։

2. Մագնիսական քունն վնասակար ալ է առողջութեան ։ Պրէտ ինքն կը խոստովանի այս ճշմարտութիւնը գրելով այսպէս . «Տգէտներուն ձեռքը խաղալիկ պէտք չէ որ ըլլայ մագնիսութիւնն՝ սոսկ հետաքրքրութեան համար ։ ... Սաստիկ կերպով դատապարտած եմ անոր գործածութիւնը անոնց քով՝ որք բժշկութեան մէջ հմուտ չեն»։ Շարքոյ, Պօղոս Ռիշէ, Ծանարտէլլի և այլք կը խօսին յայտնի՝ մագնիսական քնոյ վտանգներուն վրայ ։ Եւ յիրաւի, քանիներ խենթեցած են մագնիսական քնոյ ենթարկուելէն յետոյ. քանիներ ծանր հիւանդութիւններու ենթար-

կուած են։ Այդ պատճառաւ արգիլուեցաւ անոր գործածութիւնն մի քանի տէրութեանց մէջ, իբրեւ հակառակ ժողովրդեան առողջութեանը։

3. Մագնիսական քունն անբարոյական է։ Այս կէտն յայտնի է այնու՝ որ երբեք ներելի չէ որ մարդ մը կամաւորապէս ինքզինքը զրկէ իւր բարոյական ազատութենէն, ինչպէս որ կը տեսնենք մագնիսական քնոյ գործադրութեան մէջ։ Այս կէտն իբրեւ ծանօթ և ապացուցուած մաս մը՝ քաղաքականացեալ ազգաց օրինագրոց մէջ անցած է։

Բ

Հ. Ֆրանքոյի այս կերպ գրութիւնն շատերուն մտքերը յաղթահարեց և համոզեց զանոնք. օրինակ իմն, իրեն համակարծիք եղան Մորոյ, Կրանքլոտ, Քլավրի[1], տօքդ. Իմպէր—Կուրպէյր[2], և իրենց վարդապետին նոյն փաստերը կրկնեցին։ Անտարակոյս ասոնց իւրաքանչիւրն գրեց կամ խօսեցաւ իրեն մտաց սրութեան և համոզմանը աստի-

1. *Etude sur l'hypnotisme.*
2. *La stigmatisation* etc.

ճանին համեմատ, բայց ամէնուն ալ գաղափարներն ու փաստերն կը վերածուին քիչ շատ Հ. Ֆրանքոյի վերոյիշեալ մէջ բերած երեք կէտերուն, այսինքն թէ՝ մագնիսական քունն, բնութենէ վեր կամ արտաքոյ բնութեան բան մ'է, անբարոյական և վնասակար։ Եւ այս հեղինակներն ալ հետեւեալ կերպով կ'ընդլայնեն Հ. Ֆրանքոյի գաղափարները, փոքր կրկնութեամբ մը.

1. Արտաքոյ բնութեան է մագնիսական քունն. — Նախ, վերագոյն տեսանք որ ըստ Հ. Ֆրանքոյի, մագնիսական քունն չի կրնար յառաջ գալ հեղուկէ մը կամ երեւակայութենէ. ուրեմն ուրիշ ի՞նչ բնական պատճառներէ կրնայ այն առաջ գալ, յանկարծական ձայնէ՞, լուսաւոր կէտի մը վրայ աչքերը սեւեռելէ՞, և այլն. վերագոյն ըսինք ասոնց մասին ալ թէ չեն կրնար պատճառ ըլլալ մագնիսական քնոյ, վասն զի անոնց և մագնիսութեան մէջ համեմատութիւն չկայ։

Երկրորդ, դիւթութիւն կամ կախարդանք (fascination) եւս չի կրնար առաջ բերել այդ քունը. վասն զի ծաղրական չէ՞ ըսել՝ թէ մեր վերը յիշատակած այնքան փորձերու մէջ ի Միլան, Մոնփէլլիէ, և այլն, Տօնաթոյ և ուրիշներն դիւթեցին այնքան հուժկու ե-

րիտասարդաց, գործաւորաց, ուսանողաց, խմբագիրներու, գիտուններու, ուսուցիչներու, գինուորաց և սպաներու բազմութիւնը. և միթէ այսչափ մարդիկ այդ մէկ քանի շատախօս-ներուն ազդեցութեամբ գինովցա՞ն։ Կարե-լի չէ այդ։

Երրորդ, ծաղրական է նոյնպէս պնդել՝ թէ քնանալի ենթականերն նախապատրաստ տրամադրութեան մէջ են քնանալու։ Որով-հետեւ Տօնաթայի քնացուցած այնքան են-թասպաներն, քսան ուսանողներն, քառա-սուն սպաներն, ասոնք ամէնքն ալ կանխաւ տրամադրուած էին, ջղացաւ ունէին, միթէ մագնիսութեան չարին հո՞ւնտը ունէին...։

Հետեւաբար ուրեմն՝ մագնիսական քնոյ այս ամէն բնական պատճառ համարուած-ներն չեն կրնար բացատրել այս քունը։ Եւ զարմանալի չէ այդ. որովհետեւ բնախօսու-թենէ ալ, բնագիտութենէ ալ դուրս իր մ'է այն։ — Մագնիսական քունն է հիւանդու-թիւն մը՝ որ բնական չէ իրեն պատճառնե-րուն մէջ։

Վերոյիշեալ գիտնականք՝ մագնիսական քնոյ պատճառներուն վրայ այսչափ խօսելէն ետքը՝ կ'անցնին նոյն մագնիսական քնոյ

ախտանշաններուն կամ երեւոյթներուն վրայ խօսելու, և կը պնդեն թէ այդ երեւոյթներն ալ՝ որ մագնիսական քունէն առաջ կու գան, չեն բնականք։ Եւ յիրաւի, կ'ըսեն, երկու պատճառներու համար բնական չեն այս տարօրինակ երեւոյթներն, նախ՝ որ յանկարծակի առաջ կու գան. երկրորդ, վասն զի մարդկային կամքէ կախումն ունին։

Եւ ենթադրենք, կը յաւելուն, որ այս երեւոյթներն իրենք իրենց մէջ նկատուելով՝ բնական ըլլան, բայց գիտելի կարեւոր կէտն այդ է՝ որ անոնց առաջ գալուն կերպը բնական չէ։ — Ստուգիւ, բժիշկն և ոչ բժիշկն ալ գիտեն՝ որ ամէն ախտ կամ ո՛ր և է հիւանդութիւն ունի իրեն նախընթաց նշանները, և կանխաւ քիչ շատ կ'իմացուի որ հիւանդութեան ճգնաժամը կը հասնի։ Իսկ մագնիսական քունն այսպիսի կանխանշաններ ամենեւին չունի, այլ յանկարծ, օրինակ իմն, կը տեսնես զօրաւոր, պնդակազմ, առողջ երիտասարդ մը՝ որ քնացեր է մագնիսութեամբ, և վայրկեան մը ետքը բոլորովին կորսնցուցեր է զգացողութիւնը, և կամ չափազանց զգացողութեան տէր եղեր է. և անոր ամէն գաղափարներն խառնակ են և անկարգ. կը բանդագուշէ և կը քնաշրջի։

Եւ նոյն երիտասարդն յաջորդաբար այնպիսի ախտանշաններ կ՚ունենայ՝ զորս կրնան ունենալ տասն հիւանդք, որոնք իրարմէ տասն տարբեր հիւանդութիւններ ունենան։ Իսկ երբոր այդ հիւանդութեան ճգնաժամն կը հասնի, ի՞նչ կ՚ըլլայ, — ահաւասիկ մագնիսացընողն կը փչէ անոր երեսին. և նոյն վայրկենին նա ողջ առողջ կը կանգնի։ — Բնակա՞ն է ուրեմն՝ որ այդպիսի ծանր ախտաբանական երեւոյթներն տեսնուին և աներեւութանան վայրկեանի մէջ, — Թո՛ղ ողջամիտք վճիռ տան։

Այո՛, կ՚ըսեն, մագնիսական քնոյ բնական ըլլալուն պաշտպանք մէջտեղ կը բերեն թելադրութիւնը։ Բայց այդ եւս չարժէ ինչ. վասն զի նախ՝ վերագոյն տեսանք որ մագնիսական քունն առաջ չի գար բնական կերպով. — երկրորդ, թելադրութիւնն ալ չի կրնար բացատրել մագնիսութեան ներկայացուցած երեւոյթները։ Վասն զի կրնա՞յ թելադրութիւնն բացատրել մեզի՝ որ մագնիսացեալն՝ ի՞նչպէս մագնիսացընողին ձեռքը կատարեալ ինքնաշարժ գործի մ՚է, որ կը քալէ, կը կենայ, կը նստի, կ՚ելլէ, կու լայ, կը ծիծաղի, կը կորսնցընէ և կը վերաստանայ լսելիքը, ճաշակելիքը, տեսանելիքը, իմանալով և ճաշակելով չեղած բան մը, չիմանալով և չճա-

շակելով եղածը։ Ոչ, ոչ. Թելադրութիւնն չի կրնար մեկնելու այս ամէնը. «Այնչափ ստոյգ և ճշմարիտ է՝ որ գնդերաց վրայ որ և է ֆիզիքական փոփոխութիւն առաջ բերելու համար՝ կարեւոր է ֆիզիքական պատճառ, և ոչ՝ բարոյական պատճառ, ինչպիսի է թելադրութիւնն։ Որովհետեւ մարդս որպէս զի բան մը զգայ, հարկ է որ նիւթապէս զգալի իրն ալ ըլլայ, և կամ զգայարանքն պիտի փոխէ իւր բնութիւնը այնպէս որ չեղած բան մը կարենայ զգալ իբրեւ թէ իրօք ըլլար. իսկ արդ զգայարանք չեն կրնար փոխել իրենց բնութիւնը թելադրութեան ձեռքով, ինչպէս որ այդ ինքնիրեն յայտնի է, ուրեմն թելադրութիւնն չի կրնար առաջ բերել մագնիսական քնոյ յարակից երեւոյթները։ — Բաց աստի, եթէ թելադրութիւնն է բնական պատճառ այդքան երեւոյթներուն, հարկ է՝ որ միշտ և ինքնաբերաբար գործէ, ինչպէս որ և է բնական պատճառներն կը գործեն. օրինակ իմն, կրակը միշտ կ՚այրէ. իսկ ընդ հակառակն է թելադրութիւնն. վասն զի մագնիսացընողն կը թելադրէ ենթակայ մը, և սա կը հնազանդի անոր հրամանին, բայց հոն ներկայ եղող բիւրաւոր հանդիսատեսից և ոչ մին կրնայ նոյն ենթական թելադրել։

Ուրեմն ի՞նչպէս կը մեկնուի այդ՝ որ նոյն բնական պատճառն կը գործէ մէկու մը ձեռքով, իսկ մէկալին ձեռքով չի գործեր»։

Դեռ աւելին կայ. ամենէն աւելի փորձ բժիշկներուն հարցընենք, և պատասխանեն մեզի՝ որ արդեօք սոսկ խօսքով մը, պարզ հրամանով մը կրցե՞ր են բժշկել գլխոյ ցաւ կամ սաստիկ ջերմ, կամ դադրեցընել զօրաւոր զառանցանք (délire)։ Իսկ մագնիսական քունն ամէն ժամ կը գործէ այս զարմանալիքը. մագնիսացընողն կ'ըսէ իրեն ենթակային. «Սաստիկ գլխոյ ցաւ ունիս». և յիրաւի կը սկսի 'նա զգալ զայդ. — վայրկեան մը ետքը կը յաւելու. «Ա՛յլ եւս չես զգար զայն». և ստուգիւ, ցաւն կը հալածուի։ — Փորձն առաջ կ'երթայ. «Պարտիզի մը մէջ, մարգագետնի վրայ ես... Օձերն պատեր են չորս կողմդ. — Առիւծ մը վրադ կը յարձըկի... Զինուորական երաժշտութիւն կայ... Զինուորաց գունդ մը կ'անցնի». այս խօսքերուն վրայ ենթական վեր ի վայր կ'ըլլայ։ Բայց հազիւ թէ վրայ կը բերէ մագնիսացընողն. «Ա՛յլ եւս բան չկայ, բան չես տեսներ». նա կը խաղաղի և կ'անցնի ճգնաժամն։ — Միթէ այդ ամէն բան թելադրութեամբ կը կատարուի՞, միթէ կը բաւէ՞ ըսել

միայն մէկու մը. «Յիմար ես, կը զառանցես, հիւանդ ես, առողջ ես», որպէս զի նա յիմարի, զառանցէ, հիւանդանայ կամ առողջանայ։ — Բաց աստի, վերն եւս ըսինք, եթէ թելադրութիւնն է բնական պատճառ այս ամէն գործոց, ինչո՞ւ որ և է մարդ նոյն բնական պատճառով չի կրնար նոյն հրաշալի գործերը կատարել։

Ուրեմն, կը կնքեն մագնիսական քնոյ հակառակորդք, քննութենէ դուրս բան մ'է մագնիսական քունն, — և ապա կը յաւելուն՝ թէ

2. Մագնիսական քունն՝ վնասակար է առողջութեան։ Եւ յիրաւի, կ'ըսեն. Պրէտ անգամ կը գրէ. «Ազդողագոյն կերպով միշտ դատապարտած եմ մագնիսութեան գործածութիւնը բժիշկ չեղողներուն ձեռքը». և Շարքօ, Լիւի և այլք, մագնիսական քնոյ վտանգներուն վրայ սաստիկ կերպով կը խօսին, և հետեւեալ դէպքերն կը հաստատեն ասոնց ըսածները։

D.r Benedekt Վիեննայի, մագնիսացընողս կը պատմէ՝ թէ իրեն աչաց առջեւ օր մը քնացուցեր են ուսանող մը, և ասոր մէկ աչքը կուրցեր է, միւսն՝ շլացեր. — և երկայն ժամանակ ետքն ալ կարելի չէ եղած

բժշկել։ — Ուրիշ քսանամեայ երիտասարդ մը յիմարեր է ի Մոնփէլլիէ, Վէրպէքի ձեռ․քով մագնիսանալով։ — Դեռ հազարումէկ ստոյգ հանդիպած դէպքեր կը պատմուին Միլանու, Հռոմայ, Թուրինի, Նէապօլսոյ մէջ և ուրիշ տեղեր, այնպէս որ Աւստրիա, Իտա․լիա, Հոլանտա, Պելճիքա, և այլն. մագնի․սական քունը վտանգաւոր հրատարակեցին, և արգիլեցին՝ անոր համար եղած հասարա․կաց գումարումները։

Այլ, կը յաւելում եւս, եթէ մագնիսա․կան քունն միայն առողջութեան վնասէր, նուազագոյն չարիք կ՚ըլլար, բայց ստոյգ է և մեծագոյն չարիք՝ որ այն՝

Յ. Անբարոյական է բացարձակապէս։

Եւ յիրաւի, վասն զի նախ՝ երբեք ներե․լի չէ որ մարդ մը ինքզինքը կամաւորապէս զրկէ իրեն ազատութենէն. — այս սկզբունքն, որ իմաստասիրութեան մէջ լիովին ապա․ցուցուած է, այնչափ ճշմարիտ և հաստա․տուն է՝ որ ամէն քաղաքակրթեալ ազգեր զայն անցուցած են իրենց Օրէնագրոց մէջ։ Որովհետեւ ամէն ողջամիտ մարդ կը զգայ կատարեալ համոզմամբ մը՝ որ թոյլ տրուած չէ իրեն մտաց լոյսը կամաւոր կերպով մա․րել և գիտակցութիւնը խղդել. վասն զի ա․

ռանց այս երկու կարողութեանց որ և է մարդ անտարբեր կ'ըլլայ ուզելու բարին՝ զոր պէտք է կատարել, և անտարբեր՝ մերժելու արգիլուած չարը։ Այս պատճառաւ ամէն տեղ արգիլուած է գինովութիւն, և այլն։ — Այս ճշմարտութիւնը ամենէն աւելի վայրենի մարդու այնչափ յայտնի է՝ որ նա անգամ կ'ըմբռնէ ազատութիւնը կորսնցընելուն մեծ չարիք ըլլալը. որովհետեւ մարդս կ'ըլլայ առանց ազատ. կամաց՝ անասնոց նման։

Ի զուր է մագնիսական քունը պաշտպանել, հ'ըսեն, քլոռակերպի գործածութեան ձեռքով, որով կը թմրեցընեն հիւանդները։ Վասն զի, նոյն իսկ քլոռակերպի գործածութիւնն յինքեան ապօրինաւոր է, ի բաց առեալ ամենամեծ հարկի դէպքը, և միշտ պահանջելով ամէն կարեւոր զգուշութեանց զործադրութիւնը։ Եւ այս պարագային մէջ՝ վայրկենական չարեաց տեղ, ինչպիսի է ազատութեան առկախ մնալն, տեւական մեծ բարիք առաջ գալն, զայն օրինաւոր կ'ընէ։ — Բաց աստի, ամենամեծ տարբերութիւն կայ քլոռակերպի և մագնիսական քնոյ մէջ. վասն զի քլոռակերպն զհիւանդը բիւրաւոր վտանգներու չենթարկեր, ինչպէս որ կ'ընէ մագնիսական քունն. — քլոռակերպն յառաջ կը բերէ խոր

քուն մը և փրկարար անզգայութիւն, որուն մէջ հիւանդն ո՛ր և է ցաւ չըզգար, բայց չի կրնար ալ գործել ո՛ր և է չար։ Իսկ մագնիսութեան մէջ ասոր հակառակն է բոլորովին, որովհետեւ քնացող ենթակային գործունէութիւնը չափէ դուրս կ՚աճի մագնիսութեան ազդեցութեան տակ, և ցնորմանց և զառանցանաց մէջ կը գործէ նա կուրօրէն՝ արտաքին թելադրութեան գերի եղած։ Ո՛ր և է անձնական անկարգ գործ կրնայ անոր հրամայուիլ. չկայ եղեռնագործութիւն մը՝ որուն ձեռք չզարնէ, բաւական է՝ որ իրեն հրամայուի։ — Եւ այդ հաստատուն ճըշմարտութիւնը կը հաւաստեն բժիշկք ալ, որոց մէջ մին՝ Տօքդ. Լոմպրոզոյ[1] այսպէս կը գրէ՝ յաճախ մագնիսութեան ենթարկուող անձանց վրայ. «Ապացուցուած է՝ որ այդ անձինք դիւրաւ կ՚ըլլան խարդախք, անբարոյականք, և կամ գէթ այնչափ տկարք՝ որ ոչ միայն թելադրողին այլ և ուրիշներուն ամենաթեթեւ հրապուրանաց ալ տեղիք կու տան»։ Եւ եթէ ճշմարիտ է այս, «ի՞նչ եղեռնագործութիւններ չեն կրնար մագնիսացընողք և այլք՝ գործել տալ երիտասարդաց,

1. *Studi sull' Ipnotismo*, էջք 22, 179։

տղայոց, և այլն. — ո՞ւր կը մնայ այն ատեն անհատին, ընտանեաց, նոյն իսկ ընկերութեան ապահովութիւնը»։

Հակառակորդք մագնիսական քնոյ այսպէս մանրամասնօրէն ապացուցանելով՝ թէ մագնիսական քունն՝ բնութենէ դուրս, վնասակար, և անբարոյական է, կը հետեւցընեն՝ թէ ուրեմն սատանայական է, այսինքն՝ սատանային ազդեցութեամբ առաջ կու գան մագնիսական քնոյ ձեռքով կատարուած բոլոր զարմանալի գործերն։ Այդ պատճառաւ հմուտ բժիշկք և մագնիսացընողք չեն կըրնար բացատրել՝ թէ ինչպէս մագնիսական քունն այսպիսի երեւոյթներ կու տայ։ Եւ մեր այս կարծիքը, կ'ըսեն, կը հաստատէ նաեւ այդ դիտելի կէտն ալ՝ որ մագնիսական քնոյ պաշտպանք մեծաւ մասամբ յայտնի անհաւատ են և ամբարիշտք, ինչպէս Ռիշէ, Ֆիկիէ, Սէփիլլի, Շարքոյ, Տօնաթոյ, Մորսէլլի, և այլն. — Մագնիսական քունն կ'ենթադրէ և կամ առաջ կը բերէ զանհաւատութիւն։

Այսպէս կը խօսին և կը գրեն և այսչափ փաստեր կը բերեն հակառակորդք մագնիսական քնոյ։ — Յաջորդ գլխոյ մէջ պիտի տեսնենք՝ պաշտպաններուն փաստերը ի նըպաստ մագնիսական քնոյ։

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և անոնց փաստերն։

Ինչպէս ոգի ի բոյն կ՚աշխատին փաստերով ապացուցանել հակառակորդք, որոց մէջ կան յիրաւի մեծ իմաստունք, գիտունք, բժիշկք, իմաստասէրք, և այլն, իրենց հակառակ կարծիքը մագնիսական քնոյ, զոր վերագոյն ընդարձակօրէն պարզեցինք, այսպէս նոյն մագնիսական քնոյ պաշտպանք բոլոր ոգւով կը ջանան պաշտպանել թէ «մագնիսութիւնն, յինքեան նկատուելով, չէ սատանայական գործ մը, չէ էապէս անբարոյական, և չէ իսկապէս վնասակար»։ Պաշտպաններուն մէջ կան մեծամեծ գիտունք, աստուածաբանք, բժիշկք, իմաստասէրք, — որոց փաստերուն նպատակն է հերքել հակառակորդաց, մանաւանդ Հ. Ֆրանքոյի, վերոյիշեալ փաստերը։

Յաջորդ կէտերու մէջ կ՚ամփոփենք մագնիսական քնոյ պաշտպաններուն գաղափարն ու միտքը։

Ը

1. Այո՛, յիրաւի, Հ. Ֆրանքոյ և իրեն հետեւողք այսպէս կը տրամաբանեն. «Նոյն իսկ բոլոր բժիշկներն կը խոստովանին որ մագնիսութիւնը՝ հիւանդութիւն մ'է ջղային, անցողական, բայց բուռն, և արհեստական կերպով առաջ եկած: Բնական կերպով առաջ չի գար այն, ... ախտանշաններն չեն բնականք, նոյնպէս չէ բնական բժշկական նախագուշակութիւնն.... Նոյնպէս և անոր խնամքն անբնական է: Ուրեմն մագնիսութիւնն՝ հիւանդութիւն մ'է բնականէ և բնախօսականէ դուրս»:

Բայց, կը պատասխանեն պաշտպանքն, բացարձակապէս սխալ է ըսելն՝ թէ «Նոյն իսկ բոլոր բժիշկներն կը խոստովանին՝ որ մագնիսութիւնն՝ հիւանդութիւն մ'է»: Որովհետեւ Պէրնհայմ ալ, ուսուցչապետ բժշկութեան կը գրէ. «Թելադրուած քունն չի տարբերիր բնաւ բնական քունէն[1]»: — Նոյնպէս Լիէպօլ. «Երկու քուներն (բնական և

1. *De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique*, էջ 23:

արհեստական) նոյն են ամէն տեսակէտով[1] ». — *Լիէպօլ եւս բժիշկ է։* — *Ֆօրէլ*[2], *բժիշկ և ուսուցիչ բժշկութեան. «Մագնիսական և բնական քնոյ նոյնութիւնը անժխտելի է. և Լիէպօլի համակարծիք եմ՝ որ մագնիսականն կը տարբերի բնականէն միայն այսու՝ որ մագնիսացած ենթակային և մագնիսացընողին մէջ յարաբերութիւն մը կայ»։ — Ֆէրրան Փարիզու, բժիշկ, կը գրէ. «Մագնիսական քունն է ջղային դրութեան վիճակ մը, բոլորովին նման (սովորական) քնոյ*[3] »։ — *Մօրսէլլին*[4] *եւս, նոյն իսկ Հ. Ֆրանքոյ կը խոստովանի զայդ, վերոյիշեալ բժիշկներուն կարծիքը յայտնապէս կը պաշտպանէ։*

2. *Եթէ կան նաեւ նշանաւոր բժիշկք, ընդունողք մագնիսական քնոյ հիւանդութիւն մ'ըլլալն, ինչպէս են Շարքոյ, Պրէտ, միթէ քան զասոնք նուա՞զ երեւելիք են Պէրնհայմ և Լիէպօլ, որք հակառակը կը պնդեն. — ուրեմն ի՞նչպէս կրնայ ըսուիլ թէ «Բոլոր*

1. *Le sommeil provoqué et les états analogues*, էջ 27։

2. *Der Hypnotismus und seine handhabung*, էջ 38։

3. *Des suggestions dans l'hypnose*, էջ 11։

4. *La nouvelle théorie de la suggestion*, էջ 40։

բժիշկները կը խոստովանին՝ որ մագնիսական քունն՝ ջղային հիւանդութիւն մ'է»։ — Բաց աստի, նոյն բժիշկներն ալ՝ որ մագնիսական քունը հիւանդութիւն կը համարին, արդեօք լիովին համոզուած և հաստատո՞ւն են իրենց այդ կարծեաց վրայ, ինչպէս որ Հ. Ֆրանքոյ կ'ենթադրէ։ Ոչ երբեք. վասն զի անոնցմէ շատերն՝ յարմար առթին կը յայտնեն՝ թէ իրենց ըսածն պարզապէս կարծիք մ'է. — Նոյնպիսի զգուշաւոր և շրջահայեաց կերպով կը գրէ տօքդ. Լատամ [1], որ Հ. Ֆրանքոյի համակարծիք ալ է։

Եւ յիրաւի, ինչո՞ւ հիւանդութիւն համարինք մագնիսական քունը, կ'ըսեն դարձեալ անոր պաշտպանները, քանի որ բնական քնոյ հետ կրնայ նոյնանալ. — և ինչո՞ւ նոյն պիտի չհամարուին այդ երկու քուները, քանի որ նոյն միջոցներով առաջ կու գան, նոյն երեւոյթները կը ներկայացընեն, և մին, ինչպէս տեսանք, դիւրաւ կը փոխուի ի միւսն։ Եւ ստուգիւ նոյն պատճառներէ առաջ կու գան բնական քունն ալ, արհեստականն ալ. — երկուքին մէջ երազատեսութիւն կ'ըլլայ. — և օրինակ իմն, «Եթէ արուեստական կեր-

1. *L'hypnotisme, et la médecine légale*, էջ 20։

պով քնացող մը թողունք ինքն իրեն, կամաց կամաց կը դադրի այդ ուղղագարական վիճակն և վրայ կու գայ բնական քունն. — և անոր հակառակ ալ, եթէ բնական քնոյ մէջ եղողի մը մի և նոյն ժամանակ դպչուի և մեղմով խօսուի, կամաց կամաց ուղղագարութեան մէջ կ'իյնայ և մագնիսացընողին հետ հաղորդակցութեան մէջ կը մտնէ առանց արթննալու [1] »:

Ուրեմն մագնիսական քունն չէ հիւանդութիւն, այլ նոյն և նման բնական քնոյ: Եւ ինչպէս հիւանդութիւն կրնայ համարուիլ քանի որ հիւանդներուն բժշկութեան կը ծառայէ, ինչպէս որ բիւրաւոր դէպքեր զայդ կը հաւաստեն, որոց մէկ քանիին տեսանք վերագոյն:

Բ

Հ. Ցրանքոյ և իրեն հետեւողք կը պնդեն՝ թէ մագնիսական քնոյ պատճառներն չեն բնականք, ուրեմն բնութենէ դուրս բան մ'է

1. Liébault, *le sommeil provoqu'*, էջ 27. — Bernheim, *De la suggestion*, էջ 220:

այն. վասն զի, կ՚ըսեն, այդ բնական պատճառներն պիտի ըլլային կամ հեղուկ, և կամ քնացողին երեւակայութիւնն. իսկ արդ, մերագոյն ապացուցինք որ այդ երկուքն ալ անբաւական պատճառներ են մագնիսութիւն առաջ բերելու համար ։ Ուրեմն ոչ երեւակայութիւնն և ոչ հեղուկ կրնան առաջ բերել մագնիսական քունը ։ — Մանաւանդ որ, կը յաւելուն հակառակորդք, մագնիսական քունը առաջ կու գայ ո՛ր և է իրով, զոր օրինակ, փչելով, լուսոյ ճառագայթով, մեղմ ձայնով, և այլն, և այսպէս ամեն բան կը գործադրուի մագնիսութեամբ քնացընելու համար՝ որովհետեւ ո՛ր և է գործադրուածն չէ բուն պատճառ մագնիսական քնոյ ։

Իսկ պաշտպանք մագնիսութեան կը պատասխանեն. — 1. Հակառակորդք՝ հեղուկ և երեւակայութիւն, միայն կը յիշեն իրենց հակառակ փաստին մէջ. ինչո՞ւ աւելին կը լռեն, մինչ իրենց հեղուկ անուանածն չի՞ մատակարեր բնական միջոցներ. զոր օրինակ նայուածք, հրաման, և այլն, — իսկ երեւակայութիւնն չի՞ տար իրեն հոգեբանական տարրները. զոր օրինակ, կամքը. հետեւաբար՝ այս տարրներէն առաջ կու գայ մագնիսական քնոյ երեւոյթն ամենաբնական

կերպով[1]: — Եւ Լիէպօլ վրայ կը բերէ. «Բանի մը վրայ շատ կը զարմանամ, այսինքն՝ որ մագնիսական քնոյ վրայ գրողներէն շատերն անոր կազմակերպութիւնը բացատրելու համար ենթադրութեանց դիմած են: Մինչդեռ ի գործնականի այս քնոյ առաջ գալուն պայմանները գիտեն, և փոխանակ այս յայտնի իրողութեանց վրայ յենուլու և զանոնք մեկնելու, հնարեցին հեղուկի, ոգւոց և կամ երեւակայութեան դրութիւնները: Մարդկային մտաց վրիպակն է երբեք գոհ չըլլալ պարզ բանով. և մինչդեռ եզրակացընելու վրայ է, կ'իյնայ ենթադրութեանց մէջ[2]»:

2. Հակառակորդք ի՞նչպէս կը հաստատեն իբրեւ ճշմարիտ՝ թէ ո՛ր և է միջոցով կարելի է մագնիսութեամբ քնացընել զոք. — և կը հարցընենք իրենց, օրինակ իմն. մագնիսացընող մը եղա՞ծ է՝ որ քնացուցած ըլլայ պարզ փչելով մը, ծնծղայի ձայնով, կամ լուսոյ ճառագայթով, մտքով և մարմնով առողջ մէկը, որ երբեք մագնիսացած չըլլայ, և որ

1. Lelong, (Abbé), *La verité sur l'hypnotisme*, էջ 59:

2. *Le sommeil provoqué*, էջ 12:

ներկայապէս պէտք չունենայ մագնիսական քնոյ, և ոչ ալ քնանալու գաղափար և կամք ունենայ։ Այս դէպքն երբեք տեսնուած չէ․ քնաւ մագնիսացընող մը չէ կրցած ցարդ պարծիլ այսպիսի կարողութեան մը վրայ։

Այո՛, եթէ արգանդախեղդ ունեցող հիւանդներու վրայ ըլլայ խօսքն, ծնծղայի յանկարծական ձայնն, ելեկտրական հարուած, կամ զօրաւոր լոյս մը կրնան զինքը մագնիսացընել։ — Դարձեալ, եթէ քնանալի ենթական շատ անգամ մագնիսացեր է, ամենափոքր նշան մ՚ալ իրեն յիշեցընող ու պէտք է քնանայ, սոսկ նայուած մը, փչում մը, քնացի՛ր բառն միայն, և այլն, կրնան զինքը քնացընել։

Արդ առաջին դէպքին մէջ, արգանդախեղդի հիւանդութիւնն, իսկ երկրորդին մէջ, սովորութիւնն և «թելադրիչ կրթութիւնն», ինչպէս կ՚ըսէ Պէրնհայմ, մագնիսական սովորական երեւոյթները կը մեկնեն բնական կերպով։ Իսկ կարգէ դուրս միջոցներն արգասիք առաջ կը բերեն, կամ թէ արդիւնք մը կ՚ունենան միայն ջղային ենթականերու և կամ մագնիսական քնոյ արդէն իսկ սովորեալներուն վրայ։

Ուրեմն ճիշդ չէ ըսել՝ թէ որ և է միջո-

ցուլ կրնայ ող քնացընել որ և է մարդը ։ Եթէ կրնաս քնացուր ողջառողջ մարդ մը, իրեն բնական վիճակին մէջ, և որ երբեք մագնիսական քնոյ ենթարկուած չըլլայ. քնացուր փչելով մը անոր երկու աչաց, և կամ ականջէն վար հրացանի հարուած մը ձգելով։

Համոզուելու համար՝ թէ մագնիսական քունն բնականէ դուրս բան մը չէ, բաց ի վերագոյն ըսուածներէն կայ դիտելի կէտ մ'ալ, այսինքն, բնական և արուեստական քունն յառաջ կու գան գրեթէ նոյն պատճառներով. — այս կէտը սքանչելի կերպով կը նկարագրէ Լիէպօլ[1] — որուն նկարագիրը կը բովանդակուի հետեւեալ կէտերուն մէջ, այսինքն, բնական քունը առաջ գալու համար՝ միտքն ալ կանխաւ կերպով մը կը հաւանի. — երբ ուզենայ մէկն քնանալ՝ մութ և լուռ տեղ կը փնտռէ, — կը ծածկէ գլուխը կամ մարմինը, — փափուկ անկողնոյ վրայ կը պառկի, և միտքէն կը հալածէ զինքը զբաղեցընող գաղափարները. — միով բանիւ, իրեն զգայարանքները ցրուող և մտաւոր կարողութիւններուն վրայ սաստիկ ազդող որ և

1. *Sommeil provoqué*, էջ 10–12։

է իրերէ կը հեռանայ, — միայն քնանալ, հանգչիլ կը մտածէ։

Այն երեւոյթներն կը տեսնուին քիչ շատ անասնոց վրայ ալ. կենդանաբանութեան վրայ գաղափար ունեցող մը այս մասին չտարակուսիր։ Ուրեմն ի՞նչ տարբերութիւն կայ բնական և արուեստական կամ մագնիսական քնոյ առաջ գալուն կերպին մէջ. արդէն իսկ վերը տեսանք՝ թէ մագնիսական քունն ի՞նչ կերպով առաջ կու գայ։ Հետեւաբար՝ ի՞նչ հարկ կայ բնականէ դուրս՝ ծածուկ, գերբնական, սատանայական պատճառներ փնտռելու՝ մագնիսական քնոյ երեւոյթները բացատրելու համար։ — Բայց հակառակորդք կը պնդեն և կ՚ըսեն. Եթէ այս ամէնը ընդունինք մագնիսական քնոյ սովորական երեւոյթներուն համար, բայց ի՞նչպէս պիտի մեկնենք պաշտպանք մագնիսական քնոյ՝ ասկէ առաջ եկած կարգէ դուրս երեւոյթները։ — Յաջորդ յօդուածն կը պատասխանէ հակառակորդաց այս հարցման։

Գ

Վերագոյն դրուած հարցման պատասխանելէն առաջ կը կանխենք պաշտպանքն դարձեալ

կրկնելու՝ որ արտաքոյ կարգի երեւոյթներ ըսելով կը հասկնան միայն այն երեւոյթները, որոնք ծանօթ են, ընդհանրապէս քննուած և գիտնական փորձով հաստատուած։ Ուստի իրենց խօսքն չէ՝ խօսող կամ գրող սեղաններու, ոգեղէն իրաց նիւթականի փոխուելուն, մոգի խորհուրդները հեռուէն առանց միջնորդի հաղորդողներուն, աչքով լսողներուն, ականջով տեսնողներուն, տփոյ մը մէջ փակուած գոց նամակներ կարդացողներուն, և այլն, վրայ։ Վասն զի այդ իրողութիւնք դեռ յայտնի չեն, և ոչ ալ գիտնական փորձով հաստատուած, և մագնիսացընողաց հասարակաց միաբան կարծեաց համեմատ՝ ասոնք մագնիսական քունէն առաջ չեն գար։ — Ուրեմն իրենց նպատակն է խօսիլ միայն՝ ստուգիւ մագնիսական երեւոյթներու վրայ. — և ըստ այսմ կը պատասխանեն վերոյիշեալ հարցման՝ այսպէս.

Արդ, ըստ Հ. Ֆրանքոյի, այդ ամէն արտասովոր երեւոյթներն՝ են բնութենէ դուրս բաներ, այսինքն սատանայականք. — ինչո՞ւ. վասն զի, յանկարծակի առաջ կու գան առանց յառաջընթաց նշաններու, անպատրաստ կերպով, մինչդեռ ո՛ր և է բնական հիւանդութիւն ունի իրեն յառաջընթաց նշանները։

Բայց, կը պատասխանեն պաշտպանք. Հ. Ֆրանքոյ կը սխալի՝ մագնիսական քունը են-թադրելով հիւանդութիւն մը. իսկ մենք վե-րագոյն ցուցինք թէ այն՝ հիւանդութիւն չէ։ — Բաց աստի, բացարձակապէս ամէն բնա-կան հիւանդութիւն չունի իւր յառաջընթաց նշանները, և զայդ կը հաստատէ Ռիշէ իսկ, զոր Հ. Ֆրանքոյ ի վկայութիւն կը բերէ իրեն [1]։

Իսկ եթէ խնդրուի՝ թէ ի՞նչ պատճառէ առաջ կու գան այս երեւոյթներն, Հ. Ֆրան-քոյ՝ մագնիսացած ենթակային մէջ ներքին բնական պատճառ կը պահանջէ։ Սակայն, թէպէտ իրաւունք ունի այսպիսի բնական պատճառ մը պահանջելու, բայց հարկ չէ՝ որ թելադրութենէ հեռանայ։ Եւ յիրաւի, թե-լադրութիւնն՝ զոր մագնիսացընողն կը հա-ղորդէ իւր ենթակային, և զոր կ՚ընդունի այդ ենթական, է բուն այն բնական պատճառն բոլոր արտաքոյ կարգի երեւոյթներուն. — այսինքն, հանգստութեան թելադրութիւնն, զոր կ՚ընդունի քնացողին հոգին, առաջ կը բերէ հանգստութիւնը, — անհանգստութեան

1. *Etudes cliniques sur la grande hystérie*, էջ 167։

թելադրութիւնն, զոր նոյն կերպով կ'ընդունի քնացողն, առաջ կը բերէ անհանգստութիւնը. — և ընդհանրապէս, մագնիսացողին վրայ թելադրութիւն ախտանշանի մը՝ առաջ կը բերէ ուրիշ ախտանշան մը և զայն կը բացատրէ ։ Եւ որովհետեւ թելադրութիւնն՝ ամենէն աւելի բնական բանն է և որ բոլորովին բնական կերպով կը գործէ, հետեւաբար՝ մագնիսական քնոյ երեւոյթներն բնական են և ոչ գերբնական ։

Դ.

Բայց Հ. Ֆրանքոյ բացարձակ չընդունիր՝ որ թելադրութիւնն ըլլայ բնական պատճառ այսքան երեւոյթներուն, և վերոյիշեալ պատճառաբանութիւնը կ'ընէ այսպէս. «Ընդերաց վրայ ֆիզիքական փոփոխութիւն մը յառաջ բերելու համար, ֆիզիքական պատճառ հարկաւոր է, և բարոյական պատճառն՛ չի բաւեր ։ Իսկ թելադրութիւնն՝ բարոյական պատճառ մ'է ։ Ապա ուրեմն նա չի կրնար այդպիսի ֆիզիքական երեւոյթներ առաջ բերել, հետեւաբար՝ չի կրնար ալ բացատրել նոյն երեւոյթները »։

Աբբայն Լըլօնկ կը պատասխանէ այս պատ-

ճառաբանութեան՝ հերքելով զայն այսպէս. «Պատճառաբանութիւնդ տրամաբանական և երկսայրի, բայց սխալ սկզբան վրայ հաստատուած է. որովհետեւ դնդերաց վրայ ֆիզիքական կամ լաւ եւս բնախօսական փոփոխութիւն մ՚առաջ բերելու համար՝ ֆիզիքական պատճառ կարեւոր չէ. բարոյական պատճառ մ՚ալ նոյն փոփոխութիւնը, երբեմն աւելի ազդու կերպով ալ, կրնայ առաջ բերել։ Օրինակ իմն, սաստիկ յուզում մը, նոյն իսկ երեւակայեալ վտանգի մը վախէն առաջ եկած սոսկումն, շատ լաւ մեծ փոփոխութիւն կը բերեն գործարանաց վրայ, երբեմն նոյն իսկ սոսկալի տագնապ, անդամալուծութիւն,... մինչեւ յիմարութիւն ալ։ Ամենօրեայ փորձն տարակուսելու տեղ չի ձգեր այս կէտին վրայ։ Արդ թելադրութիւնն ալ այս տեսակ բարոյական պատճառ մ՚է. ուրեմն զարմանք չէ՝ որ կարենայ այնպիսի երեւոյթներ առաջ բերել։ — Եւ այս բանիս համար հարկաւոր չէ՝ որ թելադրութիւնն ֆիզիքապէս փոխէ զգայարանքները, և կամ զգալի ֆիզիքական յատկութիւն ստեղծէ։ Վասն զի կը բաւէ՝ որ զգայարանքներն յարմար ըլլան տպաւորութիւնը առաջ բերելու, և զգայական դնդերք ալ այնպէս զգածուած

ըլլան իբրեւ թէ ընդունէին որոշուած զգացողութիւնը. եւ այս ամէնը կ'ըլլայ գործող երեւակայութեան օգնութեամբ [1]»։ — Գուցէ յետոյ առիթ ունենանք մէջ բերելու գիտական ապացոյց մը՝ երեւակայութեան ըրած մեծ ազդեցութիւնը գործարանաց վրայ ցուցընելու համար։ Բայց առ այժմ այսչափ միայն հարկ է գիտնալ՝ որ նախ՝ երեւակայութիւնն, ինքն միակ չէ, բայց մեծ պատճառ մ'է մագնիսական երեւոյթներու. երկրորդ՝ որ այդ երեւոյթներն ամէն ենթականերու վրայ նոյն դիւրութեամբ առաջ չեն գար, այլ առանձին ոմանց վրայ՝ որոնք կանխաւ տրամադրուած են եւ որք «մագնիսական կրթութիւն» առած են։

Այո՛ Հ. Ֆրանքո՛յ կը պնդէ դեռ աւելի եւ կ'ըսէ. «Ո՛ր եւ է բնական պատճառ առաջ կը բերէ իրեն արգասիքը՝ ի հարկէ եւ անվրէպ կերպով, եւ ո՛ր եւ է անձի ձեռքով, զոր օրինակ կտոր մը սառը կը պաղեցընէ անվրէպ եւ ո՛ր եւ է մարդու ձեռքով։ Իսկ արդ թելադրութիւնն այս օրինաց համեմատ չի գործեր՝ վասն զի մագնիսացընողին ըրած թելադրութիւնն արդիւնք մ'առաջ կը բերէ, իսկ

1. *La verité sur l'hypnotisme*, էջ 62։

եթէ ուրիշ մը զայն գործածէ, ապարդիւն կը մնայ։ Ուրեմն թելադրութիւնն չէ բնական պատճառ»։

Սակայն Լըլօնկ դարձեալ կը պատասխանէ. «Յիրաւի, թելադրութիւնն՝ իբրեւ բնական պատճառ, պէտք է՝ որ առաջ բերէ իւր արդիւնքները, ո՛ր և է անձ ալ զայն գործածէ, եթէ միշտ մի և նոյն պայմաններու մէջ գործադրուի այն. իսկ եթէ այս պայմաններն տարբեր են, յայտնի է թէ առաջ եկած արդիւնքն ալ ըստ այնմ է։ Արդ մագնիսական քնոյ հանդիսատեսներուն մէջ, մագնիսացընողն միայն յարաբերութեան մէջ է քնոյ ենթարկելի անձին հետ, նախ՝ առաջ բերուելի քնոյ, և ապա այս քնոյ՝ կամքին և կազմութեան վրայ տուած զօրութեան ձեռքով. հետեւաբար՝ մագնիսացընողին միայն մտիկ կ'ընէ և կը հնազանդի քնացողն։ Եւ որպէս զի ուրիշ անձ մ'ալ կարենայ նոյն ազդեցութիւնը ունենալ նոյն քնանալի ենթակային վրայ, հարկ է՝ որ նոյն մագնիսացընողին պայմաններուն մէջ գտնուի, և ինքզինքը յարաբերութեան մէջ դնէ այդ ենթակային հետ։ Իսկ եթէ մագնիսացընողն կանխելով քան զինքը, տիրէ այդ ենթակային կամքին վրայ, ա՛յլ եւս ուրիշի մը կարելի չըլլար ազդել այս ենթա-

կային վրայ[1] »: — Գ. Լեո այս կէտին նկատմամբ շատ նպաստաւոր փաստեր ալ կան ։ Այլ հակառակողք ալ դեռ կը յիշեն այլ և այլ ծանր կէտեր և երեւոյթներ մագնիսական քնոյ, որոց մեկնութիւնները տուած են Carpenter[2], Ab. Méric[3], Toussaint Barthélemy[4], D.r Bonjour[5] և Ab. Schneider[6]. որոնք ջանացեր են բնական կերպով մեկնել՝ թէ ինչպէս մագնիսացընողն՝ քնացող ենթակային կ'ըսէ թէ արթննալէն վերջը զինքը պիտի չտեսնէ, ինքն հոն ներկայ ըլլալով հանդերձ, զինքը պիտի չճանչնայ. — ուրիշ քնացողի մը՝ թէ ամիս մը ետքը իրեն այցելութեան պիտի գայ շնորհակալ ըլլալու համար. — ուրիշ քնացողի մը՝ թէ ինը ժամ քնանալէն ետքը ձախ թեւին վրայ պիտի ձեւանայ V գիրն արիւնաներկ, — և ասոնք կը կատարուին։ — Այլ դիտել կու տանք՝ որ թէպէտ կը մեկնեն այս

1. Վերոյիշեալ մատեան. էջ 64։

2. *Mental Physiology*, էջ 564։

3. *Le Merveilleux et la science*, էջ 270։

4. *Etude sur le Dermographisme ou Dermoneuvrose toxivasomotrice*.

5. *Hypnotisme, Télepathie et Spiritisme*, էջ 16։

6. *L'hypnotisme*, էջ 342։

գիտունք՝ ճարտարութեամբ այս ամէնը, բայց դեռ մեկնութեան կարօտ կը մնան. — այսու հանդերձ, պէտք չէ մէկէն հետեւցընել՝ թէ որովհետեւ ասոնց պատճառը չենք գիտեր, ուրեմն բնութենէ վեր բաներ են. վասն զի կան բնութեան մէջ շատ երեւոյթներ, որոց պատճառներն անծանօթ են, թէպէտ և այդ երեւոյթներն յայտնապէս բնական են։

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և անոնց փաստերն։

Նախընթաց գլխոյ մէջ մագնիսական քնոյ պաշտպանք զանազան փաստերով հերքեցին հակառակորդաց մէջ բերած առաջին կէտը՝ իբր թէ մագնիսական քունն և անոր երևոյթներն՝ բնական բաներ չեն, այլ բնութենէ դուրս, վեր, հետևաբար՝ սատանայական են. — ապա այս երևոյթներուն բնական իրողութիւններ ըլլալը ըստ կարելւոյն պարզեցին։ — Ներկայ գլխուն մէջ նոյն պաշտպանք պիտի լուծեն՝ հակառակորդաց ամենածանր առարկութիւնները, որ են. մագնիսական քունն իսկապէս անբարոյական է և վնասակար առողջութեան։

Ա

Հակառակորդք՝ մագնիսական քնոյ անբարոյականութիւնը կը ցուցընեն գլխաւորապէս, ինչպէս վերագոյն տեսանք, այս իմա-

տասիրական ճշմարտութեամբ՝ թէ «կամաւորապէս զրկել ինքզինքը իրեն ազատութենէն բացարձակապէս արգիլուած է, իբրեւ Հակառակ օրինաց բնութեան։ Իսկ արդ մագնիսական քնոյ գործածութեան մէջ քնացող ենթական բոլորովին կը զրկուի իւր ազատ կամքէն։ Ուրեմն անբարոյական է մագնիսական քունն»։

Այս առարկութեան կը պատասխանեն պաշտպանքն այսպէս. Մագնիսական քունն երբեք քնացող ենթականերուն ազատութիւնը, գիտակցութիւնը եւ միտքը չի վերցըներ, այսինքն՝ այս կարողութիւնները արմատէն չի ջնջեր, այլ միայն անոնց գործածութիւնը, ներգործութիւնները առ ժամն առ կախ կը ձգէ։ Եւ յիրաւի, Հազարաւոր սպաներ, պաշտօնեաներ, ուսուցիչք եւ ուսանողք, որք քսան, քառասուն անգամ մագնիսական քնոյ ենթարկուած են՝ անոր արգասիքները իրենց վրայ փորձելու Համար, եւ Հիմա իրենց սովորական ազատ կամքն ու միտքն ունին։ Ուրեմն երբոր Հակառակորդք կը պնդեն՝ թէ մագնիսական քունն կը վերցընէ ազատութիւնը, միտքը, եւ այլն, Հասկնալու է այսպէս թէ նա՝ այս կարողութեանց գործածութիւնը առկախ կը ձգէ Հինգ, տասը վայր-

կեան, քառորդ մը, օր մը ։ Եւ միթէ այս պատճառաւ՝ մագնիսական քունն իբր անբարոյական դատապարտելի՞ է. — Եթէ այդպէս է, ինչո՞ւ նոյն հակառակորդք չեն դատապարտեր քլոռակերպի գործածութիւնը՝ իբրեւ անբարոյական, քանի որ այս ալ մարդուս հոգեկան կարողութեանց գործադրութիւնը առկախ կը ձգէ տասը վայրկեան, քառորդ մը. — մինչդեռ ընդհակառակն կը հաստատեն՝ թէ ներելի է գործածել քլոռակերպը «ծանր հարկի դիպուածներու մէջ, կարեւոր զգուշութիւնները ընելով»։ Ուրեմն ծանր հարկն պահանջած ատեն, կարեւոր զգուշութիւնները ընելով, անբարոյական գործ մը ըրած չըլլար մարդ մը՝ եթէ ինքզինքը ձգէ առժամանակեայ այնպիսի վիճակի մը մէջ՝ յորում միտքն ու կամքն չգործեն։ Հետեւաբար՝ եթէ հարկ եղած զգուշութիւններն ըլլան, ծանր հարկին մագնիսական քունը գործածելն չէ անբարոյական։

Ստուգիւ հակառակորդաց այս առարկութեան հիմն է, ինչպէս կը գրէ տօքդ. Կրասսէ, «չափազանցութիւն մը, որ բոլորովին կը խանգարէ մագնիսական քնոյ էութիւնը և սահմանը[1]»։

1. *L'Hypnotisme, et les Médecins catholiques.*

Բ

Հակառակորդք կը պնդեն դարձեալ յաւելլով այսպէս. «Ենթադրենք թէ մագնիսական քունն հոգեկան կարողութիւնները չի ջնջեր, բայց նա՝ ենթակաները բարոյականին տեսակէտով մեծամեծ վտանգներու կ՚ենթարկէ։ Որովհետեւ մագնիսացընողն գրեթէ բացարձակ կերպով կը տիրէ մագնիսացողին վրայ, և մագնիսացընողն կրնայ թելադրել անոր ո՛ր և է խօսք, գործ, մտածութիւն, և այլն. ենթական՝ իրեն ձեռքը գործիք մ՚է, զոր կրնայ գործածել ուզածին պէս [1]»։

Պաշտպաններուն պատասխանն է հետեւեալն. Շատ լաւ, մագնիսական քունն թո՛ղ վտանգաւոր համարուի. բայց ասկէ կը հետեւի՞ թէ նա անբարոյական ալ է։ Ոչ երբեք. վասն զի միթէ ամէն վտանգաւոր ինչ է՞ միանգամայն անբարոյական։ Մագնիսական քունը դատապարտելու համար հարկ է նախ ցուցընել՝ թէ անկարելի է այս վտանգներուն առջեւն առնուլ. — մինչդեռ ընդ-

1. F. Claverie, *Etudes sur l'hypnotisme*, էջ 70։

հակառակն շատ դիւրաւ կարելի է այս վտանգներէն ազատ մնալ, Պօնիին խորհրդոյն հետեւելով, այսինքն, «Երբեք այս կանոնէն շեղելու չէ. երբոր կ'ուզէ մէկն մագնիսական քնոյ ենթարկուիլ, հոն ներկայ գտնուի կամ հայրն, կամ ամուսինն, և այլն. որ թէ՛ մագնիսացընողին և թէ մագնիսացողին երաշխաւոր ըլլայ[1]»: Միայն այս կանոնին պահպանութեամբ՝ «անհնարին կ'ըլլայ ո՛ր և է գործելի եղեռն[2]»:

Միթէ քլորոակերպով անզգայացընելու մէջ չկա՞ն այս ենթադրուած վտանգներն. ինչո՞ւ մեր հակառակորդներն՝ զայն օրինաւոր կը համարին հարկի դիպուածներուն մէջ, իսկ մագնիսական քնոյ գործածութիւնը կարեւոր դէպքերու մէջ կը դատապարտեն իբրեւ անբարոյական:

Գ

Վասն զի, կ'ըսեն հակառակորդք, մագնիսացընողք կը գործածեն անբարոյական

1. *Le somnambulisme provoqué*, էջ 39:

2. D.r Grasset, *L'hypnotisme et les médecins catholiques*.

կամ ապօրինաւոր միջոցներ՝ քնացընելու համար։ — Զայդ կը հաստատեն Ցիւմօն-փալլիէ, Օքորովիչ, Ռիշէ, և այլն։

Կը պատասխանեն պաշտպանքն․ Միթէ ամէն մագնիսացընողք դատապարտելի՞ միջոցներ կը գործածեն․ — ինչո՞ւ կը շփոթէք արդէն բարոյական չունեցող և անպատիւ բաղդախնդիրները՝ գիտուն և պատուաւոր մագնիսացընողներու հետ։ Ի՞նչ դատապարտելի բան կայ Պէրնհայմի մագնիսացընելու կերպին մէջ, որ կ'ըսէ իւր հիւանդին․ «Ա՛ռ այս բազկաթոռը, նստէ՛ հանգիստ․ փակէ՛ աչուըներդ, և միայն մտածէ՛՝ թէ պիտի քնանաս... կրնաս քնանալ... քնանալու վրայ ես . . . աւասիկ քունն . . . կը քնանաս . . . քնացի՛ր . . .»։ Եւ հիւանդն կը քնանայ։

Սակայն կը պնդեն հակառակորդք թէ «մագնիսութիւնն՝ մագնիսացողին մէջ առաջ կը բերէ սաստիկ զգացողութեան կիրք մը և գրեթէ անդիմադրելի ձգում մը առ մագնիսացընողն[1]», ուսկից յայտնի է թէ շատ չարիք կրնան առաջ գալ, և ասոր օրինակներն բազմաթիւ են։

1. Touroude, *L'hypnotisme, ses phénomènes et ses dangers*, էջ 80։

Պաշտպանք մագնիսական քնոյ կ'ընդունին՝ թէ այդ այդպէս է, բայց կը պատասխանեն. Միթէ բուն մագնիսական քո՞ւնն է այս իրողութեան պատճառն. — ո՞վ ապացուցեր է զայդ. — ապացուցընելու փորձը ո՞վ ըրեր է. ոչ ոք։

Դարձեալ, այս տեսակ զգացումներ յաճախ կրնան պատահիլ ոչ միայն մագնիսացընողաց, այլ և փաստաբաններու, սովորական բժիշկներուն, ծառայի, դերձակի, և այլոց նկատմամբ. — ասկէ կը հետեւի՞ թէ այս արուեստներն անբարոյական են։

Դարձեալ, եթէ բժշկուած ենթական՝ երբեմն զինքը մագնիսացընողը նկատելով իբրեւ իրեն բարերարն, երախտագիտութեան և խանդաղատանաց զգացում մը ունենայ անոր վրայ, դատապարտելի՞ է այդ։

Եթէ ուրեմն այս ամէն առարկութիւնք սոսկ անհիմն ամբաստանութիւնք են, ինչո՞ւ պիտի դատապարտուի մագնիսական քունն։

Դ

Դատապարտելի է, կը պատասխանեն հակառակորդք, մագնիսական քունն, վասն զի այն՝ ինքն յինքեան իւր էութեամբն վնասա-

կար է առողջութեան ։ Անթիւ, անհամար դէպքեր և իրողութիւններ կը հաստատեն այս ճշմարտութիւնը. որչափ երիտասարդներ ապուշ դարձած, որչափ անձինք հիւանդացած, որչափներ խենթեցած են. — Հարկ չէ մանրամասն պատմել այս դէպքերը. խոր տպաւորութիւն կ՚ընէ ընթերցողին վրայ՝ տեսնել որ այսչափ մարդիկ ենթարկուելով մագնիսական քնոյ, թշուառութեան մէջ ինկած են։ Ուրեմն մագնիսական քունն՝ վնասակար չէ՞ առողջութեան ։ — Այսպիսի հարցման՝

Պաշտպանք մագնիսական քնոյ կը պատասխանեն ուրիշ հարցմամբ մը. Միթէ մագնիսական քունն ինքն յինքեան էութեամբն վնասակա՞ր է։ Այս է կարեւոր ապացուցանելի կէտն։ — Ջուրն, հաց ու միս, գինին ալ շատ զոհեր ըրած են մագնիսական քնոյ պէս. — և արդեօք այս իրերը իբրեւ իրենց էութեամբն վնասակա՞ր պիտի համարինք։ Անշուշտ ոչ. վասն զի անոնք իրենք իրենց մէջ լաւ են, բայց վնասակար կ՚ըլլան չափազանց, ժամանակէն դուրս գործածութեամբ, զեղծմամբ։ Նոյնպէս մագնիսական քունն ալ. — ինքն յինքեան լաւ է, բայց եթէ անխտիր ամէն մարդու վրայ գործադրուի, առանց ուշ

դնելու իւրաքանչիւր անձին խառնուածոյն, կանխաւ ունեցած տրամադրութեանց, ներկայ վիճակին, անխտիր գործածուելն մեղմ կամ սաստիկ միջոցներ, այն ատեն մագնիսական քունն եւս դատապարտելի է իբրեւ վնասակար նիւթական առողջութեան. — բայց յանցանքն որո՞ւն է. մագնիսակա՞ն քնոյ. ընաւ ոչ. այլ անմիտ, խաբեբայ և անվարժ մագնիսացընողներուն և մագնիսացողներուն։

Եթէ խոհեմութեամբ, ճարտարութեամբ գործածեն զայն քաջ ընախօս և ընազնին բժիշկներ՝ ճիշդ այն չափով որ հիւանդին օգուտն ու վիճակն կը պահանջեն, մագնիսական քունն ամենեւին վնասակար չէ։

«Կը համարիմ, կ'ըսէ քաջ բժիշկ մը, թէ բժշկական մագնիսութեան մէջ կարելի է բոլորովին ազատ մնալ մագնիսական քնոյ չարաչար հետեւանքներէն. և կրնամ ամենայն անկեղծութեամբ ըսել՝ թէ համոզուած եմ որ այս միջոցով ճշմարիտ ծառայութիւններ ըրած եմ հիւանդաց, առանց մէկուն մը վնասելու [1] »։ Եւ նոյն բժիշկն է առաջինն խոս-

1. D.r Grasset, *L'Hypnotisme et les Médecins catholiques*.

տուլանելու՝ թէ «մագնիսական քունն կրնայ վնասակար ըլլալ մէկ քանի դիպուածներու մէջ, և պէտք չէ գործածել զայն և ոչ իսկ իբրև բուժիչ[1] ». — այլ ապա կը յաւելու. «Ասկից յայտնի է՝ թէ մագնիսական քունն ալ կը մօտենայ միւս բուժական ազդակներու, որոնց ուսումնասիրութեան իւրաքանչիւր գլխոյն մէջ կան թէ՛ նշանակք և թէ հականշանակք[2] », այսինքն, օգուտներ ու վնասներ ։

Ե

Հակառակորդաց մէջ բերած առարկութիւններովն՝ մագնիսական քնոյ աննպաստ մասերը ցարդ պարզեցին, բացատրեցին և հերքեցին անոր պաշտպանները ։ Տեսնենք հիմա, ինչպէս որ արդարութիւնն կը պահանջէ, սակաւիկ մ'ալ անոր օգուտները, աղէկութիւնները և նպաստաւոր կողմերը, զորս կը պարզեն նոյն պաշտպանք։

Պրէտ առողջացուցած է անդամալոյծ մը, որ տասնուհինգ օրուան մէջ սկսաւ ողջա-

1. Նոյն ։
2. Նոյն ։

առողջ քալել, — տօքդ. վան Վէլսնի՝ Մալինէ, նոյնպէս բժշկեց անդամալոյծ մը, որոյ վրայ ամէն բժշկական փորձ եղած էր, և ոչ մէկն յաջողած։ — Պէրնհայմի *La suggestion* գրոց մէջ կրնայ ամէն ոք կարդալ բազմաթիւ բժշկութիւններ, ստոյգ և իրական դէպքեր, որոց մէջ յայտնի կը տեսնուին մագնիսական քնոյ օգուտներն ալ։ Ինքն Պէրնհայմ կը պատմէ իրեն համար՝ թէ ի՛նչպէս բժշկեր է մատուընները փայտ դարձած երիտասարդ մը, ուրիշ քառասնամեայ մարդ մը՝ որ երբեմն երբեմն կը կարկամէր, և ջղերը քաշուելով՝ չէր կրնար գրել. — Բաւական է Լիէպօլի *Thérapeutique suggestive* կարդալ, նոյնպէս նոյնանուն գիրքը Բիւլլէրի, Պեռլինու և Փարիզու *Revue de l'Hypnotisme*. — Վերջին օրինակ մ'ալ այս ըլլայ. Քառասնամեայ մէկն, արտաքնապէս առողջ և զօրաւոր կազմուածքով, շատ անգամ, ուտելու, քալելու ատեն, ընկերութեան մէջ շնչառութեան պակասութեամբ կը նեղուէր. — և ոչ իսկ խօսելու կարողութիւն կ'ունենար։ Քաջ մագնիսացընող սերտ բարեկամ մ'ունէր սա. արդ այս բարեկամն ըմբռնեց որ այս երեւոյթն ջղային բան մ'է, և առաջարկեց հիւանդին որ մագնիսութեամբ

քնացընէ զինքը բժշկելու համար։ Հիւանդին ճարը հատած, վասն զի ամէն միջոց անօգուտ եղեր էր, յանձն առաւ այդ առաջարկը. և քսան անգամէն ետքը լիովին առողջացաւ [1]։

Եւ մագնիսական քնոյ՝ ջղային դրութեան վրայ ըրած ազդեցութիւնը տեսնելով, բնականաբար մտածեցին բժիշկք օգտակար ընել զայն վիրաբուժական գործողութեանց մէջ։ Եւ իրօք ալ, այս տեսակէտով եւս շատ գեղեցիկ արդիւնքներ առաջ եկան։ Տօքդ. Ֆօր, 1889ին, մագնիսական քնոյ համազգային ժողովին մէջ պատմեց իտալացի երիտասարդի մը առ ինքն զինքը վիրաբուժելու համար ճակտին վրայ եղած ուռեցք մը. — և մագնիսական քնով ամենայն դիւրութեամբ՝ քան թէ քլոռակերպով անզգայանալով, յաջողեցաւ գործն, և երիտասարդն բան մ'ալ չը զգաց [2]։ — Այս փորձին յաջողութեան վրայ վստահացած՝ սկսան վիրաբոյժք զայն գործածել, տեսնելով որ շատ դէպքերու մէջ քլոռակերպէն շատ աւելի կարեւոր օգուտներ ունի։

1. *Zeitschrift für Hypnotismus*, Բ տարի. էջ 301։
2. *Premier Congrès international d'Hypnotisme*, էջ 202։

Բայց մագնիսական քունն՝ ոչ միայն մարմնական հիւանդութեանց, այլ նոյն իսկ հոգեկանաց եւս մեծապէս օգտեց ։ — Այս ճըշմարտութիւնը կը հաստատեն բազմաթիւ դէպքեր, իրողութիւններ, որոց մէկ քանին կը պատմէր տօքդ. Պրիանտ 1889ի համագային առաջին ժողովին մէջ ։ Կան ստուգիւ այնպիսի դէպքեր՝ յորս բժշկուած են յիմարներ, մըրկէ, շոգեկառքով ճամբորդելէ չափազանց վախցողներ, մօրփի այլայլութիւններ ունեցող անձինք, արք և կանայք, գողամոլներ, և այլն, և այլն ։ Շատ երկայն պիտի ըլլայ՝ եթէ ուզենանք մանրամասն պատմել այն դէպքերը, որոց մէջ կը տեսնենք՝ որ բժշկուեր են անդիմադրելի կերպով ստախօսութեան հակումն ունեցողներ, անգութ, ծոյլ, աղտոտ, վատ, յամառ անձինք[1] ։ — Ալքոհոլամոլութեան դէմ ալ մեծ դեղ և դարման եղաւ մագնիսական քունն, ինչպէս որ զանազան փորձերով զայն կ'ապացուցանէ Վօնի[2], այնպէս որ շատեր մագնիսական քնոյ ենթարկուելէն ետքը այլ եւս ոչ ծխեր և ոչ գարեջուր, և այլն, խմեր են ։

1. D.r Bérillon, *L'Onycophagie*, etc.

2. *Le somnambulisme provoqué*, էջ 151 ։

Աւասիկ ուրեմն իրողութիւնք, և ահա այն մագնիսական քունն ալ, զոր հակառակորդք փաստակար, անբարոյական և սատանայական կը համարին յինքեան։ Զարմանք. փաստակա՛ր. վասն զի այսչափ հիւանդութիւններ և ցաւե՞ր կը բժշկէ։ — Անբարոյակա՛ն. որովհետև շատերը կ'ազատէ ախտերու ծանր լուծէն։ — Սատանայակա՛ն. որովհետև բնութեան գաղտնի՞ք մ'է, ինչպէս է ելեկտրութիւնն, և այլն։

Անտարակոյս, մագնիսական քնոյ անուամբ և կերպարանքով կրնան չարամիտք սատանայական ազդեցութեան վերաբերեալ գործեր կատարել. անտարակոյս մագնիսական քունն շատ փափուկ կերպով գործածելի է, և կրնայ ունենալ վտանգներ, կըրնան ըլլալ զեղծմունք։ Բայց այսու ամենայնիւ կրնանք պնդել որ ճշմարիտ, գիտնական մագնիսութիւնն առաջ կու գայ բացարձակապէս բնական պատճառներէ, և եթէ խոհեմութեամբ գործածուի այն, միայն ենթականերու օգտին համար, այդ այլ զօրաւոր և շատ օգտակար ազդակ մ'է։ Եւ կըրնանք իսկ ըսել՝ թէ մագնիսութիւնն «ժամանակակից կենսաբանութեան ամենէն գեղեցիկ շահերէն մէկն է», Աստուծոյ բարութեան առ մարդն ըրած նոր ընծաներէն մին։

Այսպէս կը տրամաբանեն պաշտպանք մագնիսական քնոյ, Ab. Lelong, Ab. Méric, D.r Grasset, և այլ վերոյիշեալ մեծ բժիշկք, աստուածաբանք, բնապատումք, և այլն։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ներկայ մատենիս վեց գլուխներուն մէջ նախ՝ ըստ կարի մանրամասն ըսուածներէն յայտնի կը տեսնուի՝ որ մագնիսութիւնն առաջ գալու համար երեք պայմանք են կարեւորք, այսինքն, պայմանք՝ որ մագնիսական քնոյ ենթարկելի անձին կը վերաբերին, — պայմանք՝ մագնիսացընողին վերաբերեալք, — պայմանք՝ մագնիսական քունը առաջ բերելու միջոցներուն վերաբերեալք ։ Մենք այս երեք կէտերն ալ պարզեցինք թէ՛ վարդապետական տեսակէտով և թէ գործնական օրինակներով և փորձերով, զորս կատարած և յիշած են նշանաւոր բժիշկք և հմուտք։

Երկրորդ՝ մագնիսական քնոյ հակառակորդաց և պաշտպաններուն կարծիքները և փաստերը ընդարձակ կերպով մէջ բերինք, և անով ցուցինք որ մագնիսական քնոյ գոր-

ծածութիւնն կամ գործադրութիւնն ոմանց դատապարտելի և ապօրինաւոր կ՚երեւի, իսկ այլոց ոչ դատապարտելի և ոչ ապօրինաւոր, այլ մանաւանդ թէ շատ օգտակար, միայն թէ նախ՝ զայն գործադրելու անհրաժեշտ պայմանները միշտ գործադրուին, ապա թէ ոչ՝ միշտ դատապարտելի կը մնայ այն, — երկրորդ ալ՝ Մագնիսական քունը միայն կը պաշտպանեն իրենք, և ոչ թէ Հոգետեսութիւնը, և այլն, զորս վերագոյն յիշեցինք[1]։

Իսկ մենք զանազան ազգերու, աշխարհներու և տեղերու, բնակչաց սովորութիւնները, ըմբռնումները, և այլն, ի նկատի առնելով, վասն զի մագնիսական քնոյ գործադրութիւնն և գործադրողներն շատ շրջահայեաց ըլլալու են, այդ տեղեաց և բնակչաց ողջամիտ և հմուտ ու բարոյասէր անձանց կը թողունք վերոյիշեալ երկու հակառակ կարծեաց կամ միոյն կամ միւսին նախադասութիւնը, քանի որ դեռ երկուքն ալ սոսկ կարծիք են. Ցերկրայս ազատութիւն։

1. Էջ 112–115։

ՑԱՆԿ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ 5

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Մագնիսութեամբ քնացընելու կերպերն. 11

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա. Կա՞յ արդեօք քնացընելու այս կերպերուն մէջ հասարակաց տարր մը՝ որուն վերածուին միւս բոլոր կերպերն։ — Բ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնացընել։ — Գ. Կրնա՞յ ամենայն ոք քնանալ մագնիսութեամբ . . 41

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

Կարելի՞ է մագնիսական քնոյ ենթարկել զոք հակառակ իրեն կամաց . . 90

Դիտողութիւն 112

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ հակառակորդք և անոնց փաստերն 116

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և ասոնց փաստերն 132

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանք և անոնց փաստերն։ 150

ՎԵՐՋԱԲԱՆ 164

Մատենիս մէջ կամ անուամբ կամ իրենց բացատրութեամբք յիշուած արդի գլխաւոր հրատարակութիւնք ։

AKSAKOW (Alex.). — *Animismus und Spiritismus.*
ARNOLD (Hans). — *Die Heilkräfte des Hypnotismus.*
ARRÉAT (L.). — *Mémoire et imagination.*
AUVARD et SECHEYRON (Drs). — *Hypnotisme et suggestion en obstétrique.*
AZAM (Dr). — *Hypnotisme, double conscience, et altérations de la personnalité.*
BARTHÉLEMY (T). — *Étude sur le dermographisme ou dermoneurose toxivasomotrice.*
BEAUNIS (H.) et BINET (A.). — *L'année psychologique.* — 1re année, 1894. — 2e année 1895.
BEAUNIS (H.). — *Le somnambulisme provoqué.*
BÉRILLON (Edgar). — *L'onychophagie.*
BERNARD (Cl.). — *La science expérimentale.*
BERNHEIM (H.). — *De la suggestion.*
BERTRAND (A.). — *Traité du somnambulisme.*
BIERVLIET (J.-J. van). — *Éléments de psychologie humaine.*
BINET (A.). — *Introduction à la psychologie expérimentale.*
—— *Les altérations de la personnalité.*
BINET et FÉRÉ. — *Le magnétisme animal.*
BJÖRNSTRÖM (Frédérik). — *Der Hypnotismus.*
BOIRAC (E.). — *L'hypothèse du magnétisme animal.*
BOIS (Jules). — *Les petites religions de Paris.*
—— *Le satanisme et la magie.*
BONJOUR (Dr). — *Hypnotisme, télépathie et spiritisme.*
BONNIOT (J. de), S. J. — *Le miracle et ses contrefaçons.*
BRAID (James). — *Neurypnologie.* Traduction du Dr Jules Simon.

BRIERRE DE BOISMONT (A.). — *Des hallucinations.*

BROWN-SÉQUARD (M.). — *Recherches expérimentales et cliniques sur l'inhibition et la dynamogénie.*

CAJAL (S.-R.). — *Structure du système nerveux.* Traduction du Dr Azoulay.

CAROLI (G.-M.). — *Del magnetismo animale.*

CHARBONNIER (Dr). — *Maladies des mystiques.*

CHARCOT (J.-M.). — *Œuvres complètes.* — *Archives de neurologie.*

CLAVERIE (F.). — *Étude sur l'hypnotisme.*

CULLERRE (Dr A.) — *La thérapeutique suggestive.*

—— *Magnétisme et hypnotisme.*

DEBIERRE (Ch.). — *Traité élémentaire d'anatomie de l'homme.* — *Anatomie descriptive et dissection.*

—— *La moelle épinière et l'encéphale.*

DEBREYNE (le P.) et le Dr FERRAND. — *La théologie morale et les sciences médicales.*

DELBŒUF (J.). — *De l'étendue de l'action curative de l'hypnotisme.*

—— *Die verbrecherischen suggestionen.*

—— *Le magnétisme animal.*

—— *L'hypnotisme devant les chambres législatives belges.*

—— *L'hypnotisme et la liberté des représentations publiques.*

DELBRUCK (Dr Anton.). — *Die pathologische Lüge.*

DESSOIR (Max). — *Bibliographie des modernen Hypnotismus.*

—— *Erster nachtrag zur bibliographie des modernen Hypnotismus.*

DIPPEL — *Der neuere spiritismus.*

DURAND (J.-P.) de GROS. — *Le meveilleux scientifique.*

DUVAL (Mathias). — *Cours de physiologie.*

EFFERTZ (OTTO). — *Studien über Hysterie, Hypnotismus, Suggestion.*

FERRAND (Dr A.). — *Des suggestions dans l'hypnose.*

FÉRÉ (Ch.). — *La pathologie des émotions.*

—— *Sensation et mouvement.*

FERRET (l'abbé). — *La cause de l'hypnotisme.*
FISCHER (Dr E.-L.). — *Der sogenannte Lebensmagnetismus oder Hypnotismus.*
FOREL (Dr Aug.). — *Der Hypnotismus.* 2. 3. *Auflage.*
FOVEAU DE COURMELLES. — *L'hypnotisme.*
FRANCO (R.-P.). — L'*Ipnotismo tornato di moda.*
—— *L'hypnotisme revenu à la mode.* } Traduction
—— *La nouvelle théorie de la suggestion.* } Moreau.
FREDERICQ (L.) et NUEL (J.-B.). — *Éléments de physiologie humaine.*
FREIHERRN (Dr von) SCHRENCK-NOTZING. — *Der Hypnotismus im Münchener Krankenhause. Eine kritische Studie über die Gefahren der Suggestivbehandlung.*
—— *Ueber Suggestion und suggestive Zustände.*
GAY (l'abbé Gabriel). — *L'Hypnotisme, étude psychologique.*
GÉRARD (Dr). — *Guide de l'hypnotisme.*
GIBIER (Paul). — *Le Spiritisme ou fakirisme occidental.*
GOMBAULT (l'abbé). — *L'Avenir de l'hypnose.*
GOURBEYRE (Dr Imbert). — *La stigmatisation, l'extase divine et les miracles de Lourdes.*
GRASHEY (Dr.) — *Der Prozesz Czynski.*
GRASSET (J.). — *Leçons de clinique médicale.*
GRASSET (J.) et VEDEL (V.) — *Leçons de clinique médicale.*
GROSSMANN (Dr méd. J.) — *Die Bedeutung der hypnotischen Suggestion als Heilmittel.*
—— *Die Erfolge der Suggestionstherapie.*
GUAITA (S. de). — *Essais de sciences maudites. Le serpent de la Genèse.*
GUERMONPREZ (Dr Fr.). — *Il y a lieu d'interdire les séances publiques d'hypnotisme.*
—— *Congrès international de l'hypnotisme expérimental et thérapeutique.*
GUILLEMET (l'abbé Léon). — *Hypnotisme et psychologie.*

GURNEY, MEYERS et PODMORE. — *Les Hallucinations télépathiques.* Traduction Marillier.
HAAS (Dr L.). — *Ueber Hypnotismus und Suggestion.*
HEDON (E.). — *Précis de physiologie.*
HEBERLE (Dr). — *Hypnose und Suggestion im deutschen Strafrecht.*
HIRTH (Georges). — *Les Localisations cérébrales en psychologie.*
HERZEN (Alexandre). — *Le Cerveau et l'activité cérébrale.*
JANET (Pierre). — *L'Automatisme psychologique.*
JANET (Pierre). — *Les Accidents mentaux.*
JOLY (Henry). — *L'Imagination.*
KRAFFT-EBING (Dr. R. v.) — *Eine experimentale Studie auf dem Gebiete des Hypnotismus.*
L..... (J.-B.). — *Défense du magnétisme.*
LADAME (Dr). — *L'Hypnotisme et la médecine légale.*
LAFONTAINE (Ch.). — *L'Art de magnétiser.*
LANGE (Dr). — *Les Émotions.*
LELONG (A.). — *La Vérité sur l'hypnotisme.*
LERMINA (Jules). — *Science occulte. — Magie pratique.*
LIÉBEAULT (A.-A.). — *Le Sommeil provoqué.*
—— *Thérapeutique suggestive, son mécanisme.*
LIÉGEOIS (Jules). — *De la suggestion et du somnambulisme.*
—— *De la suggestion hypnotique dans ses rapports avec le droit civil et le droit criminel.*
LOMBROSO (Cesare). — *Studi sull' Ipnotismo.*
LUIS (J.). — *Les Émotions dans l'état d'hypnotisme.*
MANACÉINE (Marie de). — *Le Sommeil tiers de notre vie.*
MARIN (Dr Paul). — *L'Hypnotisme théorique et pratique.*
MAURY (A.). — *Le Sommeil et les Rêves.*
MÉRIC (Elie). — *Le Merveilleux et la Science.*
MESNET (Dr E.). — *Le Somnambulisme provoqué et la fascination.*

MOLL (Dr ALB). — *Der Hypnotismus, Schriften der Gesellschaft für psychologische etc.*

MORAND (Dr). — *Le Magnétisme animal, hypnotisme et suggestion.*

MORSELLI (E.). *Il magnetismo animale.*

MOSSO (A.). — *La Peur, étude psycho-physiologique.*

NIZET (Henri). — *L'Hypnotisme,*

NOGUÈS (Dr E. . — *Hystérie à forme d'épilepsie partielle chez un jeune garçon.*

—— *Œdème bleu hystérique avec éruptions pemphygoïdes.*

—— *Un cas d'hystérie gastrique.*

HEINRICH OBERSTEINER (Dr.). — *Die Lehre vom Hypnotismus.*

OCHOROWICZ (J.) — *De la suggestion mentale.*

PAPUS. — *Traité élémentaire de magie pratique.*

PITRES (A.). — *Leçons chimiques sur l'hystérie et l'hypnotisme.*

PREL (Dr Carl du). — *Entdeckung der Seele.*

RIBOT (Th.). — *La Psychologie des sentiments.*

—— *Les maladies de la personnalité.*

RICHER (Paul). — *Études cliniques sur la grande hystérie ou hystéroépilepsie.*

RICHET (Charles). — *L'homme et l'intelligence.*

RINGIER (Dr Georg.). — *Erfolge des therapeutischen Hypnotismus.*

ROCHAS (A. de). — *Le États superficiels de l'hypnose.*

—— *L'extériorisation de la sensibilité.*

—— *Les états profonds de l'hypnose.*

—— *L'envoûtement. — Documents historiques et expérimentaux.*

SAULLE (Legrand du). — *Les Hystériques.*

SCHMIDKUNZ (Dr Hans). — *Der Hypnotismus.*

SCHNEIDER (J.-P.-F.). — *L'Hypnotisme.*

SULLY (James). — *Les Illusions des sens et de l'esprit.*

SURBLED (Dr Georges). — *Le Sommeil, étude de psycho-physiologie.*

TAINE (H.). — *De l'intelligence.*
TARCHANOF. — *Hypnotisme et suggestion.* Traduction Jaubert.
THOMAS (P. Félix). — *La Suggestion, son rôle dans l'éducation.*
TOUROUDE (A.) — *L'hypnotisme, ses phénomènes et ses dangers.*
TOURETTE (Dr Gilles de la). — *Traité clinique et thérapeutique de l'hystérie.*
TROTIN (l'abbé C.) — *Étude morale sur l'hypnotisme.*
TUCKEY (Charles Lloyd). — *The value of hypnotism in chronic alcoholism.*
TUKE (Dr Hack). — *Le Corps et l'Esprit.* Traduction Parant.
VINCENT. — *The Elements of hypnotism.*
WETTERSTAND (OTTO G· Dr méd.). — *Der Hypnotismus und seine Anwendung in der praktischen Medicin.*
WUNDT. — *Hypnotisme et suggestion.* Traduction Këller.

Comptes rendus du premier congrès international de l'hypnotisme.
Revue de l'hypnotisme expérimental et thérapeutique. Paris.
Zeitschrift für Hypnotismus. Berlin.
Proceedings of the Society for psychical researches. London.
Civiltà Cattolica.
The Lyceum. Dublin.
Revue Philosophique. Paris.
Archives de Neurologie.
Progrès médical.
The Times.
L'Univers.